

**ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

ՀՈՒՆԱՆՅԱՆ ԼՈՒԻԶԱ ՍԱՄՎԵԼԻ

**ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ
ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

Ը.00.02 - <<Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կա-
ռավարում>> մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկ-
նածուի գիտական աստիճանի հայցման

Ա Տ Ե Ն Ա Խ Ո Ս ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Գիտական ղեկավար՝

տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ ՍԵՐՅՈԺԱՅԻ

ԵՐԵՎԱՆ - 2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Էջ
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	4
ԳԼՈՒԽ 1. ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԵՐԸ.....	10
1.1. ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային աջակցության անհրաժեշտությունը.....	10
1.2. ՀՀ բյուջետային ծրագրերի մշակումը և ֆինանսավորման ընթացակարգերը.....	17
1.3. Միջնաժամկետ ծախսերի պլանավորման սկզբունքները և դրանց դերը գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային հատկացումների արդյունավետության բարձրացման գործում.....	26
ԳԼՈՒԽ 2. ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ.....	38
2.1. Գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետությունը շահառուների գնահատմամբ.....	38
2.2. ՀՀ կառավարության նոր բյուջետային ծրագրերը, դրանց իրականացման ռիսկերն ու հաղթահարման հնարավորությունները	43
2.3. ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվող բյուջետային ծրագրերի գերակայությունը և համամասնությունները	54
2.4. ՀՀ պետական գնումների ընթացակարգը և գյուղատնտեսության առանձնահատկություններով պայմանավորված գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների կիրառման անհրաժեշտությունը.....	74
ԳԼՈՒԽ 3. ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԾՐԱ-	

ԳՐԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	79
3.1. Ագրարային ոլորտի բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության և բնական աղետների պատճառած վնասների գնահատման մեթոդաբանությունը.....	79
3.2. Գյուղատնտեսության վիճակագրական ռեգիստրի վարումը որպես ճյուղի բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման գործիք.....	88
3.3. Արդյունքներին ուղղված բյուջետավորումն որպես բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման ուղի	101
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	114
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	124
ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ.....	133

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը: Տնտեսական հարաբերությունների ազատականացման պայմաններում հասարակական ֆինանսների արդյունավետ կառավարումը կարևորագույն խնդիր է: Այն հիմնարար նշանակություն ունի ինչպես բյուջետային համակարգի կայունության, այնպես էլ տնտեսության տարբեր ճյուղերում տնտեսական աճի ապահովման գործում: Ակնհայտորեն, տվյալ խնդրի լուծման ուղղությամբ առանցքային դեր է վերապահված բյուջետային գործընթացի կատարելագործմանը, որը կարևորագույն նախադրյալ է բյուջետային հատկացումների օգտագործման տնտեսական արդյունավետության բարձրացման համար:

Հայաստանի Հանրապետության զարգացման ներկա փուլում ֆինանսական քաղաքականության առաջնային խնդիրներից է պետական ռեսուրսների օգտագործման բարելավման հարցը: Հետևաբար, երկրի սոցիալտնտեսական շահերից ելնելով՝ անհրաժեշտություն է առաջանում առավել մանրամասն ուսումնասիրել բյուջետային հատկացումների նպատակային և արդյունավետ օգտագործումը:

Հայաստանի հանրային ֆինանսների կառավարման բարեփոխումները նպատակ են հետապնդում բարելավել ֆինանսական կարգապահությունն ու ռեսուրսների բաշխման և օգտագործման արդյունավետությունը: Կառավարության բարեփոխումները ներառում է հանրային ֆինանսների կառավարման համակարգը, այդ թվում՝ գանձապետական, ներքին և արտաքին աուդիտի, հաշվապահական համակարգերի բարեփոխումները և այլն: Կախված տնտեսության հիմնական ոլորտների առանձնահատկություններից անհրաժեշտ է հետազոտել բյուջետային հատկացումների օգտագործման արդյունավետությունը և առաջադրել առավել ընդունելի կառուցակարգեր: Այս տեսանկյունից՝ ագրարային ոլորտի զարգացման գործում առանձնակի կարևորվում է բյուջետային ծրագրերի դերը և այդ ծրագրերի իրականացմանն ուղղվող միջոցների արդյունավետ օգտագործումը: Վերջինս բարդ գործընթաց է և պահանջում է համակողմանի ուսումնասիրություններ ուղղված բյուջետային գործընթացի իրավական հիմքերի վերլուծությանը, ագրարային ոլորտի պետական աջակցության ուղղությունների և ծրագրերի գնահատմանը, բյուջետային

հատկացումների օգտագործման հաշվետվողականության համակարգի բարելավմանը, պարենային անվտանգության և սննդի անվտանգության, ագրարային ոլորտի ենթակառուցվածքների զարգացման գերակայություններին համահունչ բյուջետային ծրագրերի հիմնավորմանը, բնական աղետների հետևանքների մեղմման պետական աջակցության քաղաքականության հստակեցմանը, ինչպես նաև ագրարային ոլորտում պետական աջակցության ծրագրերի գերակայության և արդյունավետության չափորոշիչների կատարելագործմանը, բյուջետային ծրագրերի մշտադիտարկման համակարգերի զարգացմանը և կատարելագործմանը, դրանց արդյունքում ագրարային ոլորտի բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղղությունների առաջադրմանը:

Հայաստանի Հանրապետությունում ագրարային ոլորտի բյուջետային հատկացումների օգտագործման տնտեսական արդյունավետության բարձրացման առանձին հարցերի ուղղությամբ ուսումնասիրություններ իրականացրել են Ս.Գ. Ղազարյանը, Ս.Ս. Ավետիսյանը, Է.Ս. Ղազարյանը, Վ.Բ. Բոստանջյանը, Ա.Հ. Բայադյանը, Հ.Ս. Ծպնեցյանը և ուրիշներ, սակայն հանրապետության ագրարային ոլորտի բյուջետային հատկացումների օգտագործման արդյունավետության խնդիրների բացահայտման ուղղությամբ համակողմանի ուսումնասիրություն չի իրականացվել: Ուստի հետազոտության թեման միանգամայն արդիական է ու կարևոր, ամբողջությամբ համապատասխանում է հանրապետության գյուղատնտեսության զարգացման և պարենային անվտանգության ապահովման շահերին:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Աշխատանքի հիմնական նպատակը Հայաստանի Հանրապետությունում բյուջետային համակարգի, մասնավորապես ագրարային ոլորտի բյուջետային հատկացումների առանձնահատկությունների ու մոտեցումների ուսումնասիրման արդյունքում ծառացած խնդիրների բացահայտումն և գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված կառուցակարգերի և միջոցառումների առաջադրումն է: Այդ նպատակի իրականացման համար աշխատանքում դիտարկվել են հետևյալ խնդիրները.

- հիմնավորել տնտեսության ազատականացման պայմաններում ագրարային ոլորտի բյուջետային աջակցության անհրաժեշտությունը,
- ուսումնասիրել և վերլուծել ՀՀ բյուջետային գործընթացի օրենսդրական հիմքերը, գնահատել ագրարային ոլորտում գործընթացի իրականացման առանձնահատկությունները,
- ուսումնասիրել միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրի դերը և դրա առանձնահատկությունները գյուղատնտեսության կառավարման արդյունավետության բարձրացման գործում,
- ուսումնասիրել ՀՀ ագրարային ոլորտում իրականացվող բյուջետային ծրագրերը, դրանց հիմնավորվածությունը և արդյունավետությունը,
- ուսումնասիրել ՀՀ պետական գնումների ընթացակարգերը և հիմնավորել ագրարային ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների կիրառման անհրաժեշտությունը,
- դիտարկել գյուղատնտեսության ոլորտին բնական աղետների պատճառած վնասների գնահատման մեթոդաբանության կատարելագործման հարցերը, որպես բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման ուղղություն,
- ուսումնասիրել գյուղատնտեսության վիճակագրության վարման կատարելագործման հնարավորություններն որպես ոլորտի բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացման միջոց,
- ուսումնասիրել արդյունքներին ուղղված բյուջետավորման ներդրումը, որպես ագրարային հատվածում բյուջետային հատկացումների առավել արդյունավետության օգտագործման ուղղություն:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Ուսումնասիրության օբյեկտը Հայաստանի Հանրապետությունում, մասնավորապես գյուղատնտեսության ոլորտում բյուջետային ծրագրերն ու բյուջետային գործընթացն է, իսկ առարկան՝ ագրարային ոլորտի բյուջետային ծրագրեր տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ մեխանիզմների և միջոցառումների մշակումը՝ ագրարային ոլորտի առանձնահատկությունների առավելագույնս գնահատման համատեքստում:

Ատենախոսության տեսամեթոդական և տեղեկատվական հիմքերը: Ատենախոսության համար տեսական և մեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել՝ բյուջետային ծրագրերի, բյուջետային գործընթացի վերաբերյալ մեթոդաբանական մոտեցումները և սկզբունքները, արտասահմանյան և հայրենական գիտնականների այդ հարցերին նվիրված աշխատությունները: Հետազոտության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել՝ ՀՀ օրենքներն ու այլ իրավական ակտերը, ՀՀ տնտեսական զարգացման և ներդրումների, ֆինանսների և գյուղատնտեսության նախարարությունների, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության նյութերը: Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել են վիճակագրական, տնտեսամաթեմատիկական, ինչպես նաև համեմատական վերլուծության մեթոդներ:

Ատենախոսության գիտական նորույթը և արդյունքները: Հետազոտության հիմնական նորույթը կայանում է նրանում, որ գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության գնահատման միջոցով բացահայտվել են առավել ռեսուրսախնայողական կառուցակարգեր: Հիմնական գիտական արդյունքները պայմանավորված են հետազոտության շրջանակներում մշակված հետևյալ դրույթներով.

- ՀՀ բյուջետային գործընթացի օրենսդրական հիմքերի, բյուջետային ծրագրերի համակողմանի ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքում սահմանվել են ագրարային ոլորտի բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման խնդիրները,
- հիմնավորվել է արդյունքներին ուղղված բյուջետավորման անցնելու առավելությունները,
- ներկայացվել են ագրարային ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված պետական գնումների պարզեցման կառուցակարգեր,
- առաջարկվել է բնական աղետների հետևանքների մեղմման պետական աջակցության առավել արդյունավետ գործիքներ,
- առաջարկվել է բյուջետային ծրագրերի արդյունավետությանն ուղղված գյուղատնտեսության վիճակագրության հավաստիության բարձրացման և վիճակագրական ռեգիստրի ձևավորման համակարգ,

- բացահայտվել է 2017-2018թթ. մեկնարկած նոր բյուջետային ծրագրերի իրականացման ռիսկերը, և առաջարկություններ մշակվել այդ ռիսկերի հաղթահարման ուղղությամբ:

Հետազոտության արդյունքների գործնական նշանակությունը: ՀՀ ագրարային ոլորտի բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության բարձրացման վերաբերյալ ատենախոսությունում իրականացված բազմակողմանի ուսումնասիրությունները և ներկայացված առաջարկությունները տեսական ու գործնական նշանակություն ունեն և կիրառության դեպքում կարող են իրական հիմք հանդիսանալ ագրարային ոլորտում պետական ծախսային քաղաքականության կատարելագործման և ուսումնասիրվող ոլորտում բյուջետային քաղաքականության տնտեսական ու սոցիալական արդյունավետության բարձրացման համար:

Հետազոտության արդյունքները կարող են օգտագործվել ՀՀ ֆինանսների, գյուղատնտեսության, ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարությունների, ՀՀ տարածքային կառավարման մարմինների կողմից՝ համապատասխան քաղաքականության մշակման, կատարելագործման ու իրականացման ուղղությամբ, ինչպես նաև օգտակար լինել ատենախոսության մեջ առաջադրված խնդիրների հետազոտությամբ զբաղվող տնտեսագետների, ասպիրանտների և ուսանողների համար:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենախոսության հիմնական արդյունքները քննարկվել են Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի <<Ագրարային քաղաքականության և խորհրդատվության>>, <<Ագրոբիզնեսի կազմակերպման և կառավարման>>, <<Ագրոպարենային համալիրի էկոնոմիկայի>> ամբիոնների համատեղ նիստում:

ՀՀ հետազոտության մի շարք արդյունքներ օգտագործվել են ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության կողմից և ստացել են գործնական կիրառություն:

Ատենախոսության թեմայով հրապարակված են 8 գիտական հոդված:

Հետազոտության կառուցվածքը: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և

հավելվածներից: Ատենախոսության ընդհանուր ծավալը կազմում է 131 էջ, ներառյալ՝
օգտագործված գրականության ցանկը, ընդգրկում է 12 աղյուսակ:

ԳԼՈՒԽ 1. ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԵՐԸ

1.1. ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային աջակցության անհրաժեշտությունը

Բյուջեն պայմանականորեն առանձնացված որևէ միավորի՝ մարդու, ընտանիքի, կոլեկտիվի, կազմակերպության, համայնքի և վերջապես, պետության ֆինանսական կամ, այլ կերպ ասած, դրամական միջոցների ձևավորման և ծախսման ծրագիրն է։ Այսպիսի ընդհանրական սահմանումը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ անկախ ցանկությունից յուրաքանչյուր տնտեսական միավոր հարկադրված է բյուջեի հետ կապված որոշումներ կայացնել։

Պետական և համայնքային բյուջեները՝ պետությանը և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին՝ ՀՀ սահմանադրությամբ և օրենքներով վերապահված լիազորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ դրամական միջոցների ձևավորման և ծախսման որոշակի ժամանակահատվածի ֆինանսական ծրագրեր են։

Բյուջեները կազմվում, քննարկվում և հաստատվում են ՀՀ սահմանադրությամբ և օրենքով սահմանված կարգով¹։

Այսինքն՝ գործող օրենսդրությամբ պետությանը և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին վերապահված են որոշակի գործառույթներ, որոնք կարող են իրականացվել բացառապես անհրաժեշտ դրամական միջոցների առկայության պայմաններում։

Հայաստանի Հանրապետության համախմբված բյուջեն պետական և համայնքային բյուջեների հանրագումարն է՝ առանց միջբյուջետային փոխանցումների²։

¹ <<<< բյուջետային համակարգի մասին>> ՀՀ օրենք

² Զանչուղազյան Ա.Ս. Բյուջեների կատարման գործընթացը Հայաստանի Հանրապետությունում։/ <<Տնտեսագետ>> հրատ., Երևան 2007թ., էջ 8

Ցանկացած հասարակարգում բյուջեն տվյալ պետության հիմնական ֆինանսական փաստաթուղթն է, դրամական միջոցների գոյացման և օգտագործման ֆինանսական պլանը կամ եկամուտների ու ծախսերի հաշվեկշիռը: Դիցուք, Հայաստանի բյուջեն այն ֆինանսական ռեսուրսները, որոնք անմիջականորեն դրվում են հանրապետության իշխանության կենտրոնական և տեղական մարմինների տրամադրության տակ և նրանց կողմից ուղղվում տնտեսական և սոցիալական զարգացման ծրագրերով նախատեսված միջոցառումների ֆինանսավորման նպատակներին: Նշանակում է բյուջեն չի ընդգրկում հանրապետության ամբողջ ֆինանսական ռեսուրսները (ծեռնարկությունների և տնտեսական կազմակերպությունների տրամադրության տակ եղած ֆինանսական, բնակչության դրամական միջոցների ու խնայողությունների, բանկային վարկերի, ապահովագրական մարմինների ռեսուրսները):

Հանրապետության ֆինանսական, վարկային և դրամաշրջանառության համակարգերի կարգավորման գործում բյուջեի դերը էական է: Այն Հայաստանի Հանրապետության իշխանության մարմինների ձեռքում ծառայում է որպես մակրոմակարդակով ֆինանսական կառավարման գործնական լծակ: Բյուջեն վճռական դեր է խաղում հանրապետության ամբողջ տնտեսության մակարդակով արժեքային համամասնությունների ձևավորման ու կարգավորման, ինչպես նաև տնտեսության վերակառուցման և կառուցվածքային փոփոխությունների գործնական խնդիրների լուծումը անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսներով ապահովելու գործում: Բյուջեի միջոցով հանրապետության կառավարությունն իրականացնում է ֆինանսական ներգործություն գիտատեխնիկական առաջընթացի խթանման, տնտեսական և սոցիալական նոր ենթակառուցվածքների ստեղծման ու զարգացման, ինչպես նաև առանձին ժամանակահատվածներում տնտեսությունը ճգնաժամից դուրս բերելու և կայունացնելու, ֆինանսներն առողջացնելու և դրամաշրջանառությունը կարգավորելու ծրագրերի մշակման ու կենսագործման վրա:

ՀՀ-ում ագրարային ոլորտի բյուջետային աջակցության քաղաքականության անհրաժեշտությունը հիմնավորելու արդյունավետությունը գնահատելու համար համառոտ անդրադառնանք ճյուղի զարգացումներին և կարևորությանը (աղյուսակ 1.1.1):

ՀՀ տնտեսության մեջ ագրարային հատվածի դերը բնութագրող տվյալներ³

Ցուցանիշներ	Տարիները						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7	8
ՀՀ ՀՆԱ-ն ընդամենը, մլրդ դրամ	3460.2	3777.9	4000.7	4272.9	4828.6	5043.6	5079.9
Գյուղատնտեսության ոլորտի ՀՆԱ-ն, մլրդ դրամ	588.2	767.9	763.9	826.3	872.6	868.7	809.7
Գյուղատնտեսության տեսակարար կշիռը երկրի ՀՆԱ-ում, %	17.0	20.3	19.1	19.3	18.1	17.2	15.9
Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության ՀՆԱ-ն, մլրդ դրամ	169.2	215.7	230.8	260.6	301.9	302.6	314.9
Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության տեսակարար կշիռը երկրի ՀՆԱ-ում, %	4.9	5.7	5.8	6.1	6.7	6.0	6.2
Ագրոպարենային ոլորտի տեսակարար կշիռը երկրի ՀՆԱ-ում, %	21.9	26.0	24.9	25.4	24.8	23.2	22.1

³ Հաշվարկների համար հիմք է ընդունվել հետևյալ աղբյուրները՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2014: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2014թ.: Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2017: ՀՀ ԱՎԾ Երևան 2017թ.: Պարենային ապահովություն և աղքատություն 2014թ. հունվար-դեկտեմբեր: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2015թ., Արդյունաբերական կազմակերպությունների հիմնական ցուցանիշները ըստ տնտեսական գործունեության երկնիշ դասակարգման, ըստ մարզերի և ք. Երևանի, 20010թ., 2011թ., 2012թ., 2013թ. և 2014թ. հունվար-դեկտեմբերին: Երևան 2011թ., 2012թ., 2013թ., 2014թ. և 2015թ.: ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011թ. հունվար-մարտին, 2012թ. հունվար-մարտին, 2013թ. հունվար-մարտին, 2014թ. հունվար-մարտին, 2015թ. հունվար-փետրվարին, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2011, 2012, 2013, 2014 և 2015թթ.

աղյուսակ 1.1.1-ի շարունակությունը							
1	2	3	4	5	6	7	8
Զբաղվածների ընդհանուր թիվը, հազ. մարդ	1185.2	1175.1	1172.8	1163.8	1133.0	1072.7	1006.2
Գյուղատնտեսությունում զբաղվածների թիվ, հազ. մարդ	457.4	457.4	437.2	422.0	394.8	379.0	338.1
Գյուղատնտեսության ոլորտի զբաղվածների թիվը ընդհանուր զբաղվածների մեջ, %	38.6	38.9	37.3	36.3	34.8	35.3	33.6
Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերությունում զբաղվածների թիվը, հազ. մարդ	19.8	21.3	21.1	21.8	22.9	22.8	22.1
Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերությունում զբաղվածների տեսակարար կշիռը ընդհանուր զբաղվածության մեջ, %	1.7	1.8	1.8	1.9	2.0	2.1	2.2
Ագրոպարենային ոլորտում զբաղվածների թիվը, հազ. մարդ	477.2	478.7	458.3	443.8	442.9	401.8	360.2
Ագրոպարենային ոլորտում զբաղվածների թվի տեսակարար կշիռը ընդհանուր զբաղվածության մեջ, %	40.2	40.7	39.1	38.4	39.1	37.5	35.8

Գյուղատնտեսությունը Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության կարևորագույն ճյուղերից մեկն է, որի տեսակարար կշիռը երկրի համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) մեջ վերջին յոթ տարիների (2010-2016թթ.) միջին տվյալներով կազմել է 18.1 %: Ագրովերամշակող ոլորտի հետ միասին 2016 թվականի տվյալներով կազմում է շուրջ 22.1 %:

Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության ՀՆԱ-ն դիտարկված ժամանակահատվածում տատանվել է 169.2-314.9 մլրդ դրամի սահմաններում և տեսակարար կշիռը փոփոխվել է 4.9-6.7 %-ի սահմաններում, ընդ որում այն ունեցել է աճի միտում: Ընդհանուր վերցրած ագրոպարենային ոլորտի տեսակարար կշիռը երկրի համախառն ներքին արդյունքի մեջ դիտարկված ժամանակահատվածում տատանվել է 21.9-26.0 %-ի սահմաններում, առավել բարձր մակարդակ գրանցվել է 2011 թվականին:

Երկրի պարենային անվտանգության և գյուղական բնակչության եկամուտների ապահովման, ինչպես նաև գյուղական տարածքների զարգացման գործում ոլորտի կարևորությունից ելնելով՝ գյուղատնտեսությունը համարվում է գերակա ոլորտ:

Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտահանմանը նպաստող քաղաքականության իրականացման շնորհիվ հնարավոր եղավ էապես ավելացնել բուսական և կենդանական ծագման արտադրանքների արտահանման ծավալները: Այսպես, վերջին 5 տարիներին տվյալ արտադրատեսակների արտահանման ծավալներն ավելացել են գրեթե 1.6 անգամ, այն 2016 թվականի տվյալներով կազմել է 523.5 մլն ԱՄՆ դոլար⁴: Մեծ չափով ավելացել է նաև թարմ բուսաբուծական մթերքների արտահանման ծավալը, այն ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության տվյալներով 2012 թվականին կազմել է 31.3 հազ. տոննա, 2016թ.՝ 50.2 հազ. տոննա գերազանցելով 1.6 անգամ: Նշվածի հետ մեկտեղ գյուղատնտեսության ոլորտի առջև ծառացած են բազմաթիվ խնդիրներ: Ի մասնավորի, կարելի է նշել.

- Գյուղատնտեսական հողատեսքերի, մասնավորապես վարելահողերի նպատակային օգտագործման դեռևս ցածր մակարդակը: 2016 թվականի հողային հաշվեկշռի

⁴ Հիմք է ընդունվել ՀՀ ԱՎԾ-ի և ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության տվյալները

տվյալներով վարելահողերի տարածքը կազմել է 446.6 հազ. հա, իսկ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքատարածությունները կազմել են 353.4 հազ. հա, այսինքն 93.2 հազ. հա վարելահողեր նպատակային չեն օգտագործվում, նպատակային օգտագործման մակարդակը կազմում է 79.1 %, 2010 թվականի 63.2 %-ի դիմաց: Չնայած այս բնագավառում որոշակի դրական տեղաշարժերի, դեռևս կարևոր **խնդիր է վարելահողերի նպատակային օգտագործման մակարդակի բարձրացումը:**

- **գյուղատնտեսության մեջ աշխատուժի ծանրաբեռնվածության մակարդակի բարձրացումը:** Հայտնի է, որ գյուղատնտեսությունում գոյություն ունի զբաղվածության բարձր մակարդակ, ոլորտում զբաղվածների ընդհանուր թիվը 2016 թվականի տվյալներով կազմել է 338.1 հազ. մարդ, որը տնտեսությունում ընդհանուր զբաղվածության շուրջ 33.6 %-ն է⁵: Գյուղատնտեսությունում զբաղվածության բարձր մակարդակի ապահովման պայմաններում խնդիր է մնում գյուղական բնակավայրերում աշխատուժի ցածր ծանրաբեռնվածությունը, որի հետևանքը, իրական հատվածի այլ ոլորտների հետ համեմատած, գյուղատնտեսության արտադրողականության ցածր մակարդակն է:
- **երկրի պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացումը:** Պարենային անվտանգության չափանիշներով պահանջվում է առաջիկա տասնամյակում առաջնահերթ անհրաժեշտ պարենամթերքների ինքնաբավության մակարդակի բարձրացում շուրջ 20 տոկոսային կետով:
- **գյուղացիական տնտեսությունների փոքր չափերը:** Ինչպես նշել էինք, հանրապետությունում ձևավորվել և գործում են շուրջ 317 հազար ընտանեկան՝ գյուղացիական տնտեսություններ: Դրանց, միջին հաշվով, բաժին է ընկնում շուրջ 1.48 հա գյուղատնտեսական հողատեսքեր: Տնտեսությունների չափերը ըստ հանրապետության մարզերի տատանվում է 0.72-2.54 հա-ի սահմաններում: Ներկայումս հանրապետության գյուղատնտեսության բուսաբուծության ճյուղը վարվում է 1.2 մլն

⁵ Պարենային ապահովություն և աղքատություն 2017թ. հունվար-սեպտեմբեր: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2017թ., էջ 14

մասնատված հողակտորների վրա: Ստեղծված պայմաններում գյուղացիական տնտեսություններին բաժին է ընկնում ոլորտի համախառն արդյունքի 96.8 տոկոսը: Վերջինս վկայում է տնտեսավարման այլ ձևերով, մասնավորապես՝ կոոպերացման սկզբունքով գործող տնտեսավարողների գործունեության սահմանափակության մասին:

Վերը նշված խնդիրներից բացի ագրարային ոլորտում օրհասական են մի շարք ծրագրային միջոցառումներ, որոնք որոշակիորեն կապված են բյուջետավորման գործընթացի հետ: Դրանցից են՝

- գյուղատնտեսության հաշվառման համակարգի բարելավումը,
- բուսաբուծության և անասնապահության ճյուղերում, ինչպես նաև գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերությունում արդիական տեխնոլոգիաների ներդրումը,
- ոռոգման ջրապահովվածության մակարդակի բարձրացումը,
- սննդամթերքի անվտանգության համակարգի զարգացումը,
- ապահովագրական համակարգի աստիճանական ներդրումը,
- գյուղատնտեսական մթերքների իրացման համակարգի բարելավումը և այլն:

Գյուղատնտեսության ոլորտում ծառացած նշված և առկա այլ խնդիրներն իրենց բարդությամբ և ընդգրկվածությամբ այնպիսին են, որ դրանց լուծումն առանձին տնտեսավարողների միջոցով գործնականում անհնարին է: Հետևաբար, հաշվի առնելով գյուղատնտեսության կարևորությունը երկրի տնտեսության, գյուղական բնակավայրերում զբաղվածության ապահովման և եկամուտների ձևավորման, գյուղական բնակավայրերի զարգացման, արտաքին ապրանքաշրջանառության հաշվեկշռի բարելավման և, ամենակարևորը, երկրի պարենային անվտանգության ապահովման գործում, **անհրաժեշտություն է դառնում ոլորտի համակողմանի պետական աջակցությունը:**

Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ գյուղատնտեսության ոլորտում արտադրության եկամտաբերությունը խիստ ցածր է, իսկ առանձին տարածաշրջաններում, հատկապես անասնաբուծական արտադրանքների արտադրությունը

վնասաբեր է: Ուստի այն մտայնությունը, որ գյուղատնտեսական արտադրությունը սովորական բիզնես է և պետք է զարգանա ազատ շուկայական օրենքներով, մեղմ ասած ինքնախաբեություն է, քանի որ անգամ զարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում իրականացվում է ագրարային ոլորտի պետական աջակցության քաղաքականություն: <<Եթե բիզնեսի մյուս ոլորտներում գործարարը տարբեր պատճառներով տանուլ է տալիս, ապա այն վատագույն դեպքում սնանկանում ու հեռանում է բիզնեսից: Գյուղատնտեսության մեջ այդ երևույթը, բացի տնտեսական հետևանքից, նաև սոցիալ-ժողովրդագրական լուրջ հիմնախնդիր է ստեղծում: Այս ոլորտում ցածր եկամտաբերությունը և տարբեր ռիսկերի ազդեցությամբ պայմանավորված վնասները գյուղացուն ուղղակիորեն հարկադրում են հեռանալ գյուղից>>⁶: Ահա, գյուղատնտեսության այս առանձնահատկությունը ևս պահանջում է պետական բյուջեից որոշակի հատկացումներ կատարել պետական աջակցության ծրագրեր իրականացնելու համար: Հետևաբար, գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային հատկացումների նպատակային և արդյունավետ օգտագործումը, ոլորտի զարգացումը խթանող կարևորագույն գործոն է:

1.2. ՀՀ բյուջետային ծրագրերի մշակումը և ֆինանսավորման ընթացակարգերը

Հանրապետության անկախությունը հռչակելուց հետո Հայաստանի Հանրապետությունում ծավալված տնտեսական բարեփոխումները չշրջանցեցին նաև հարկաբյուջետային բնագավառը: Եվ դա պատահական չէր, քանի որ երկրի տնտեսական և քաղաքական կայունությունը և բնականոն զարգացումը մեծապես և սերտորեն կապված են պետության ֆինանսական ռեսուրսների արդյունավետ և հրապարակային գոյացման, հաշվառման, ծրագրավորման, օգտագործման և վերահսկողության գործընթացների հետ:

⁶ Ս. Ավետիսյան, Հայաստանի գյուղատնտեսությունը և ագրովերամշակումը./-Եր.: <<Լիմուշ>> հրատարակություն, 2010. էջ 27

Հարկաբյուջետային գործընթացի կազմակերպման և իրականացման ընթացքն ու արդյունքները մեծապես կախված են այդ գործընթացը կարգավորող հստակ և ամբողջական օրենսդրական հիմքերի առկայությունից: Մասնավորապես, օրենսդրորեն պետք է լուծում ստանային հետևյալ հիմնական խնդիրները.

ա) սահմանազատվեին օրենսդիր և գործադիր իշխանության մարմինների գործառույթները և սահմանվեին փոխհարաբերությունները հարկաբյուջետային գործընթացում,

բ) սահմանազատվեին և սահմանվեին գործադիր իշխանության մարմինների իրավասությունները և պատասխանատվությունները հարկաբյուջետային գործընթացի շրջանակներում,

գ) սահմանազատվեին կենտրոնական և տեղական իշխանության մարմինների գործառույթները և պատասխանատվությունները, ինչպես նաև սահմանվեին փոխհարաբերությունները հարկաբյուջետային գործընթացում,

դ) սահմանվեին իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց կողմից համապատասխան բյուջեներ վճարման ենթակա հարկերի և պարտադիր այլ վճարների տեսակները, դրանց դրույքաչափերը, հարկման օբյեկտները և վճարողները, հաշվարկման և վճարման կարգերը, հարկային արտոնությունների տրամադրման դեպքերը և կարգերը,

ե) սահմանվեին տնտեսավարող սուբյեկտների իրավասությունները և պատասխանատվությունները իրենց հարկային պարտավորությունների կատարման բնագավառում:

Հիմք ընդունելով Սահմանադրությունը՝ մշակվեցին և ընդունվեցին հարկային օրենքները, բյուջետային համակարգի, տեղական ինքնակառավարման, ֆինանսական համահարթեցման, գանձապետական համակարգի, գնումների, վերահսկիչ պալատի, ստուգումների մասին օրենքները, ինչպես նաև Ազգային ժողովի գործունեության կանոնակարգը սահմանող օրենքը: Կառավարության և պետական կառավարման հանրապետական մարմինների կողմից ընդունվեցին նաև վերը նշված օրենքների կիրարկումն ապահովող բազմաթիվ ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտեր:

Արդյունքում ձևավորվեց հարաբերությունների մի ամբողջ իրավական դաշտ, որը սահմանում է հարկաբյուջետային գործընթացի մասնակիցներին, կարգավորում է նրանց միջև նշված գործընթացի շրջանակներում առաջացող իրավահարաբերությունները, սահմանազատում և սահմանում նրանց իրավասությունները ու պատասխանատվությունները:

Բյուջետային հարաբերությունների սահմանման և կարգավորման ոլորտում կարևոր քայլ հանդիսացավ 1997 թվականին <<Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին>> ՀՀ օրենքի⁷ ընդունումը: Օրենքով տրվել են սահմանումներ բյուջետային օրենսդրությունում օգտագործվող այնպիսի հասկացությունների, ինչպիսիք են բյուջետային եկամուտները, ծախսերը, մուտքերը և ելքերը, դեֆիցիտը և հավելուրդը, բյուջեի տարեսկզբի ազատ մնացորդը, ընթացիկ և կապիտալ ծախսերը, բյուջետային վարկերը և փոխատվությունները, բյուջետային երաշխիքները, բյուջետային գործընթացը: Օրենքում կարևորվել է նաև բյուջեների կատարման նկատմամբ հսկողությանը և վերահսկողությանը վերաբերող հարցերը: Վերարտադրելով Սահմանադրությամբ սահմանված այն դրույթը, որով ներկայացուցչական մարմիններին վերապահվել է իրավասություն համապատասխան բյուջեների կատարման նկատմամբ իրականացնել վերահսկողություն, օրենքը կարգավորել է նաև կառավարության լիազորությունները ինչպես հսկողության, այնպես էլ վերահսկողության բնագավառներում:

Հատկանշական է, որ այս օրենքը գործում է մի շարք օրենքների՝ բյուջետային գործընթացը կանոնակարգող և այս օրենքը լրացնող առանձին դրույթների հետ զուգահեռ: Նման օրենքների շարքին են դասվում.

<<Ազգային Ժողովի կանոնակարգ>> ՀՀ օրենք⁸, որի ամբողջ երկու գլուխներ կանոնակարգում են բյուջետային գործընթացի իրականացումը Ազգային Ժողովում:

⁷ <<Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին>> ՀՀ օրենք, 1997թ., 21 հուլիսի, ՀՕ-137

⁸ <<Ազգային Ժողովի կանոնակարգ>> ՀՀ օրենք, 2002թ., 21-ը մարտի, 2002թ., ՀՕ-308

<<Գնումների մասին>> ՀՀ օրենքը⁹, որով հստակեցվեց և առավել թափանցիկ և հրապարակային դարձվեց պետական գնումների կազմակերպման և իրականացման ընթացակարգը, նախադրյալներ ստեղծվեցին ապահովելու պետության և համայնքների համար տնտեսական շահավետ պայմաններով գնումների կատարման, գնումների ընթացակարգերի կազմակերպման միասնական կանոնների կիրառման, պետական կարգավորման և միջնորդային համակարգման համար: Նշված օրենքը նպաստեց նաև բյուջեների կատարման հրապարակայնության և թափանցիկության բարելավմանը:

<<Գանձապետական համակարգի մասին>> ՀՀ օրենքը¹⁰, որով սահմանվեցին գանձապետական համակարգը, հստակեցվեցին և կանոնակարգվեցին գանձապետական համակարգի՝ բյուջեների կատարման բնագավառում գործունեության ընթացակարգերը: Բացի այդ, նշված օրենքը ուժեղացրեց ուղղակի կապը գանձապետարանի և գերատեսչությունների միջև՝ գերատեսչության գլխավոր ֆինանսիստի նոր ինստիտուտի ներդրմամբ:

<<Ֆինանսական համահարթեցման մասին>> ՀՀ օրենքը¹¹, որը կանոնակարգեց կառավարության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հարաբերությունները հանրապետության 915 համայնքների բյուջեներին պետական բյուջեից ֆինանսական համահարթեցման սկզբունքով դոտացիաների տրամադրման բնագավառում, ինչպես նաև հստակեցրեց համայնքների բյուջեներին դոտացիաների հատկացման գործոնները և դոտացիաների չափերի հաշվարկյալ մեխանիզմը:

Տեղական ինքնակառավարման բնագավառում հարաբերությունները կարգավորող կարևորագույն օրենքներից մեկը՝ <<Տեղական ինքնակառավարման մասին>> ՀՀ օրենքը¹², որում իրենց զարգացումը ստացան Սահմանադրությամբ ամրագրված տեղական ինքնակառավարման հիմնադրույթները, ձևակերպվեց <<տեղական ինքնակառավարում>> հասկացությունը, սահմանվեցին հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման հիմնական սկզբունքները, սահմանվեցին տեղական ինքնա-

⁹ <<Գնումների մասին>> ՀՀ օրենք, 2010թ., 28-ը դեկտեմբերի, ՀՕ-206-Ն

¹⁰ <<Գանձապետական համակարգի մասին>> ՀՀ օրենք, 2011թ., 22-ը օգոստոսի, ՀՕ-211

¹¹ <<Ֆինանսական համահարթեցման մասին>> ՀՀ օրենք, 1998թ., 23-ը դեկտեմբերի, ՀՕ-262

¹² <<Տեղական ինքնակառավարման մասին>> ՀՀ օրենք, 2002թ., 5-ը հունիսի, ՀՕ-337

կառավարման մարմինների դերերը կառավարման համակարգում, նշված օրենքով սահմանում տրվեց նաև <<համայնքային բյուջե>> հասկացությանը, ուրվագծվեցին համայնքների բյուջեների ձևավորման հիմնական աղբյուրները, համայնքների բյուջեների քննարկման, հաստատման, կատարման և վերահսկողության իրականացման ընթացակարգերի ընդհանուր դրույթները:

Միաժամանակ հարկ է նշել, որ <<Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին>> ՀՀ օրենքը, հանդես գալով որպես բյուջետային բնագավառում հարաբերությունները սահմանող առանցքային օրենք, հանդիսանում է հենքային այլ օրենքներում այդ բնագավառին վերաբերող դրույթների նախատեսման դեպքում դրանով իսկ ապահովվելով բյուջետային օրենսդրությունում համանման դրույթների համահունչ լինելը¹³:

Բյուջետային համակարգի մասին օրենքը ընդգրկում է նաև ՀՀ նախագահի հրամանագրերը՝ բյուջետային համակարգի և պետական բյուջեի վերաբերյալ, և ՀՀ կառավարության նորմատիվային իրավական ակտերը:

ՀՀ նախագահի հրամանագրերով կարգավորվում են բյուջետային հարաբերությունները, որոնք ծագում են պետական և տեղական բյուջեների և արտաբյուջետային հիմնադրամի եկամուտների ձևավորման, պետական և տեղական պարտքերի կարգավորման և հարաբերություններ, որոնք կապված են բյուջեների նախագծերի կազմման, քննարկման, հաստատման և կատարման հետ:

ՀՀ կառավարության նորմատիվային իրավական ակտերը նույնպես կարգավորում են բյուջետային հարաբերություններ՝ իրենց իրավասության սահմաններում: Ընդ որում, եթե միջազգային պայմանագրերով սահմանված են լինում այլ հարաբերություններ, ապա ընդունվում են միջազգային պայմանագրերի պայմանները¹⁴:

¹³ Բաղանյան Լ., Աբգարյան Կ., Սալնազարյան Ա. և ուրիշներ Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ:/ Եր., Զանգակ-97, 2007, էջ 183-188

¹⁴ Վարդանյան Վ.Ա. Ֆինանսների ընդհանուր տեսություն, ֆինանսներ, ձեռնարկությունների ֆինանսներ, ձեռնարկությունների տնտեսագիտություն:/ - Եր.: Եգեա, 2005. էջ 57

Բյուջեն (պետական և համայնքի) ֆինանսական իրավունքի կենտրոնական ինստիտուտն է: Նրան հարում և նրա հետ անմիջականորեն շփվում են ֆինանսա-իրավական մնացած բոլոր ինստիտուտները: Բյուջեի կազմավորումն իրականացվում է բոլոր այն նորմերի մասնակցությամբ, որոնք կարգավորում են պետական եկամուտները, իսկ նրա օգտագործումն իրականացվում է այն նորմերի հաշվի առմամբ, որոնք որոշում են բյուջետային ֆինանսավորման կարգը: Այնպես որ լայն առումով բյուջետային իրավունքը ներառում է բոլոր այն նորմերը և ինստիտուտները, որոնք կարգավորում են պետական եկամուտները և ծախսերը:

Ինչ վերաբերում է այն նորմերին, որոնք կարգավորում են հարկերի սահմանումը, հարկատուների շրջանակի որոշումը, հարկերի չափերը, դրանց հաշվարկման կարգը, վճարման ժամկետները և այլն, ապա դրանք անշուշտ չեն մտնում բյուջետային իրավունքի մեջ: Նման կապ էլ առկա է բյուջետային իրավունքի և պետական ծախսերի ինստիտուտի միջև: Դա ներառում է միայն այն նորմերը, որոնք սահմանում են բյուջեի ծախսերի ուղղությունները, դրանց սահմանազատումը բյուջետային համակարգի տարբեր օղակների միջև: Այսպիսով, ֆինանսական իրավունքի ներսում բյուջետային իրավունքը հարաբերակցվում և միահյուսվում է միայն բյուջեի եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ ինստիտուտների հետ: Բնութագրելով ՀՀ բյուջետային իրավունքի առարկան, անհրաժեշտ է նշել, որ այն կարգավորում է միայն պետական և համայնքային մարմինների միջև ծագող հարաբերությունները և որևէ իրավունք կամ պարտականություն չի սահմանում առանձին քաղաքացիների համար: Բյուջետային իրավունքի նորմերը բաժանվում են նյութականի և պրոցեսուալի (գործընթացային): Առաջինները որոշում են բյուջեի կառուցվածքը, եկամուտների կազմը, պետական բյուջեի ծախսերի ուղղվածությունը, բյուջետային համակարգի տարբեր օղակների միջև բաշխումը: Երկրորդները կարգավորում են բյուջեի կազման, քննարկման, հաստատման ինչպես նաև դրա կատարման մասին հաշվետվության հաստատման, նաև հանրապետական և տեղական բյուջեների իրացման կարգը:

Բյուջետային իրավունքը կարգավորում է հարաբերությունների տարբեր խմբեր, որոնք ծագում են՝

- բյուջետային համակարգի կազմակերպման, դրա կառուցվածքի սահմանման առնչությամբ,
- բյուջեների միջև եկամուտների բաշխման, բյուջետային ծախսերի սահմանազատման ժամանակ,
- բյուջետային դասակարգման և բյուջեներում փոփոխությունների և լրացումների կատարման ընթացքում,
- բյուջեի կազմավորման և կատարման առնչությամբ:

Բյուջետային հարաբերությունները կարգավորվում են օրենքով սահմանված՝

- բյուջետային համակարգի միասնականության,
- բյուջետային համակարգի մեջ մտնող տարբեր մակարդակների բյուջեների միջև բյուջետային մուտքերի և ելքերի տարանջատման,
- ինքնուրույնության,
- բյուջեների մուտքերի և ելքերի արտացոլման լրիվության,
- հաշվեկշռվածության,
- բյուջետային ելքերի ամբողջական ծածկվածության,
- բյուջետային միջոցների օգտագործման արդյունավետության,
- հրապարակայնության,
- բյուջետային միջոցների հասցեագրվածության և նպատակայնության,
- բյուջեների իրատեսության սկզբունքներով¹⁵:

Բյուջետային գործընթացը՝ յուրաքանչյուր բյուջետային տարվա բյուջեները կազմելու, քննարկելու, հաստատելու և կատարելու, դրանց տարեկան հաշվետվությունը հաստատելու ուղղությամբ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ օրենքով կանոնակարգված գործունեությունն է:

Հայաստանի Հանրապետությունում բյուջետային տարին սկսվում է յուրաքանչյուր տարվա հունվարի 1-ից և ավարտվում նույն տարվա դեկտեմբերի 31-ին¹⁶:

¹⁵ Մուրադյան Ս. Ֆինանսական իրավունք:/ - Եր.: Ասողիկ, 2003, էջ 71-74

¹⁶ ՀՀ Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին>> ՀՀ օրենք, 1997թ., 21 հուլիսի, ՀՕ-137

Տրամաբանական է, որ բյուջետային գործընթացի այսպիսի սահմանումը կիրառելի է պետության կառավարման աստիճանակարգի բարձր մակարդակներում: Որովհետև կառավարման աստիճանակարգի առկայությունը հնարավորություն է ընձեռում պետությանը կամ համայնքին վերապահված լիազորությունների առանձին խմբեր պատվիրակել ավելի ցածր մակարդակում գտնվող մարմիններին, ինչի արդյունքում այդ մարմինները մասնակցում են բյուջետային գործընթացի միայն իրենց վերաբերող մասին՝ այդպիսով պատասխանատու լինելով միայն տվյալ մասի համար¹⁷:

Բյուջետային գործընթացի միջոցով լուծվում են մի շարք գործնական խնդիրներ: Նախ՝ դրա միջոցով որոշվում են բյուջետային առանձին օղակների (պետական և տեղական բյուջեների) եկամուտների ընդհանուր ծավալը, կոնկրետ տեսակները և ձևավորման աղբյուրները: Երկրորդ՝ սահմանվում են բյուջետային հատկացումների բաշխման և օգտագործման ուղղությունները ըստ տնտեսական ու սոցիալական առանձին բնագավառների, գերատեսչությունների, վարչատարածքային շրջանների և ծախսերի ֆինանսավորման օբյեկտների: Երրորդ՝ բյուջեի եկամուտները բաշխվում են նրա առանձին օղակների (պետական և տեղական բյուջեների) միջև այն հաշվով, որպեսզի ապահովվի հանրապետության բոլոր բյուջեների եկամուտների և ծախսերի հավասարակշռությունը: Չորրորդ՝ նախագծվում և որոշվում են պետական և տեղական բյուջեների պահուստային (ռեզերվային) ֆոնդերի ստեղծման չափերը: Եվ, վերջապես, բացահայտվում են իշխանության հանրապետական և տեղական մարմինների կենտրոնացված պետական ֆինանսական ռեսուրսների ֆոնդի ավելացման բոլոր հնարավոր ռեզերվները, ինչպես նաև իրականացվում է դրամով հսկողությունը հանրապետության տարածքում գտնվող ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների և բյուջետային հիմնարկությունների ֆինանսատնտեսական ողջ գործունեության նկատմամբ¹⁸:

¹⁷ Զանջուղազյան Ա.Ս. Բյուջեների կատարման գործընթացը Հայաստանի Հանրապետությունում:/ <<Տնտեսագետ>> հրատ., ձևավորման համար, 2007թ., էջ 8-9

¹⁸ Բադախյան Լ., Աբգարյան Կ., Սալնազարյան Ա. և ուրիշներ Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ:/ Եր., Զանգակ-97, 2007, էջ 140-141

Անդրադառնալով վերը նշված բյուջետային գործընթացի փուլերին՝ վերլուծենք այդ գործընթացի հիմնական տարրերը:

Բյուջեի նախագծի կազմումը - բյուջեների նախագծերը կազմվում են կառավարության գործունեության, ինչպես նաև համայնքների զարգացման ծրագրերին համապատասխան:

Պետական բյուջեի նախագիծը ներառում է՝

ա) կառավարության բյուջետային ուղերձը.

բ) պետական բյուջեի մասին օրենքի նախագիծը.

գ) պետական բյուջեի նախագծի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն ներկայացված՝ Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի պաշտոնական եզրակացությունը¹⁹:

Պետական բյուջեի նախագծի մշակման գործընթացը բաղկացած է երկու փուլից՝

ա) առաջիկա տարվա բյուջեի նախագծի մշակման համար պատշաճ ծրագրային հիմքեր ստեղծելու նպատակով առաջիկա երեք տարվա ՀՀ պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրի (այսուհետ՝ ՄԺԾԾ) մշակում.

բ) առաջիկա տարվա պետական բյուջեի նախագծի մշակում:

Պետական ծախսերի միջնաժամկետ ծրագրումը կանոնավոր կերպով սկսել է իրականացվել 2003 թվականից:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ պետական ՄԺԾԾ-ի գործընթացն օրենքով ճանաչվել է ընդհանուր բյուջետային գործընթացի բաղկացուցիչ մաս և իրականացվում է օրենքով սահմանված ընթացակարգով: ՀՀ բյուջետային գործընթացում պետական ՄԺԾԾ-ի կազմման փուլի առանձնացումը պայմանավորված է այդ փաստաթղթի քաղաքական կարևորությամբ: Համապարփակ պետական ՄԺԾԾ-ն այն ռազմավարական հենքն է,

¹⁹ <<Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին>> ՀՀ օրենք, 1997թ., 21 հուլիսի, ՀՕ-137

որի շրջանակներում վարվում են նաև միջազգային ֆինանսական օժանդակության ներգրավման հիմնահարցերին առնչվող բանակցությունները²⁰:

Այսպիսով, տվյալ բաժնում ներկայացվեց ՀՀ բյուջետային գործընթացի օրենսդրական հիմքերը, մասնավորապես <<<< բյուջետային համակարգի մասին>>, <<Ազգային ժողովի կանոնակարգ>>, <<Գնումների մասին>>, <<Գանձապետական համակարգի մասին>>, <<Ֆինանսական համահերթեցման մասին>>, <<Տեղական ինքնակառավարման մասին>> ՀՀ օրենքների բյուջետային գործընթացի կարգավորման շրջանակը, ինչպես նաև ՀՀ բյուջեի ընդունման ընթացակարգի բաղադրիչները, մասնավորապես՝ բյուջեի նախագծի կազմման, բյուջեի նախագծի քննարկման և հաստատման, բյուջեի կատարման հաշվետվության առանձնահատկությունները և այլն:

1.3. Միջնաժամկետ ծախսերի պլանավորման սկզբունքները և դրանց դերը գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային հատկացումների արդյունավետության բարձրացման գործում

Հանրապետության կառավարության տնտեսական քաղաքականության առանցքային ուղղություններից է տնտեսական միջոցառումների իրականացումը՝ պետական միջամտությունն ուղղելով ինչպես շուկայի, բացերիե մեղմմանը, այնպես էլ՝ եկամուտների և այլ ռեսուրսների վերաբաշխմանն ու տնտեսության կայունացմանը:

Կառավարության այսպիսի ծավալուն սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության և ամբողջականության ապահովման գրավականը գերակա խնդիրների հստակեցումն ու դրանք միջնաժամկետ (նաև երկարաժամկետ) ռազմավարական ծրագրերի հենքի վրա լուծելն է:

Խնդրի համակողմանի լուծման առումով իր ուրույն դերն ունի **պետական ծախսերի միջնաժամկետ ծրագրումը**, որը կանոնավոր կերպով սկսել է իրականացվել 2003 թվականից:

²⁰ ՀՀ կառավարության 2012 թվականի հունիսի 14-ի <<<< 2013-2015 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին>> N 740-Ն որոշում

ՀՀ պետական միջնաժամկետ ծախսերի պլանավորման գործընթացն օրենքով ճանաչվել է ընդհանուր բյուջետային գործընթացի բաղկացուցիչ մաս: ՀՀ բյուջետային գործընթացում պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրի կազմման փուլի առանձնացումը պայմանավորված է այդ փաստաթղթի քաղաքական կարևորությամբ:

Պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրի հիմնական նպատակը պետական ծախսերի կառավարման համակարգի արդյունավետության բարձրացումն է:

Պետական ծախսերի միջնաժամկետ ծրագրման համակարգի ներդրումը նպատակ է հետապնդում լուծել հետևյալ խնդիրները՝

- բարելավել մակրոտնտեսական հաշվեկշռվածությունը՝ ի հաշիվ ռեսուրսների իրատեսական և համապարփակ փաթեթի ձևավորման,
- նպաստել պետական ֆինանսական միջոցների հաշվին կատարվող բյուջետային հատկացումների միջոլորտային և ներոլորտային արդյունավետ վերաբաշխմանը՝ ըստ գերակա ուղղությունների,
- հնարավորինս նվազեցնել քաղաքականությունների և դրանց ֆինանսավորման միջև առկա անորոշությունները՝ նպաստելով ծրագրերի մշակման որակի բարձրացմանը,
- ըստ ոլորտների սահմանել կոշտ բյուջետային սահմանափակումներ՝ ճյուղային նախարարությունների (գերատեսչությունների) համար պայմաններ և խթաններ ստեղծելով հասանելի միջոցների նպատակային և արդյունավետ օգտագործման համար,
- բարելավել բյուջետային ծրագրերի գնահատման համակարգը և մեծացնել պետական ֆինանսների կառավարման թափանցիկության աստիճանը:

Պետական ծախսերի միջնաժամկետ ծրագրումը շարունակական գործընթաց է և, ըստ էության, իրենից ներկայացնում է, <<քաղաքականությունների ձևակերպում-պլանավորում-բյուջետավորում>> տրամաբանական ամբողջական շղթա: Այն հնարավորություն է ընձեռում մեղմել հասանելի բյուջետային ռեսուրսների և պահանջվող ծախսերի միջև հնարավոր անհամապատասխանությունը, ինչպես նաև պետական ծախսերում կատարել առանձին բնագավառներում իրականացվող պետա-

կան քաղաքականության փոփոխություններին համարժեք փոփոխություններ: Այս առումով արդարացված է, որ ՀՀ պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրի (ՄԺԾԾ) մշակումը, ըստ ժամանակի, նախորդում է տարեկան պետական բյուջեի նախագծի մշակմանը՝ դառնալով տարեկան պետական բյուջեների կազմման ուղեցույց:

ՀՀ 2017-2019թթ ՄԺԾԾ-ի²¹ մշակման գործընթացը կանոնակարգվում է, <<Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին>> ՀՀ օրենքով, ՀՀ վարչապետի 2015 թվականի դեկտեմբերի 15-ի <<Հայաստանի Հանրապետության 2017 թվականի բյուջետային գործընթացն սկսելու մասին>> N 1217-Ա որոշմամբ և այդ որոշման հանձնարարականների հիման վրա ՀՀ ֆինանսների նախարարության կողմից մշակված մեթոդական ցուցումներով:

Ըստ էության, նման մոտեցումը վկայում է այն մասին, որ ՀՀ կառավարությունը պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը որպես բյուջետային գործընթացի բաղկացուցիչ մաս դիտելով, կարևորում է նաև վերջինիս քաղաքական նշանակությունը:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության հիմնական ռազմավարական գերակայությունները սահմանված են 2014 թվականի մայիսին ՀՀ Ազգային ժողովի հավանությանն արժանացած՝ ՀՀ կառավարության ծրագրով: Վերը նշված փաստաթղթերի համաձայն ՀՀ կառավարությունն առաջիկա տարիներին առավել կարևորում է պետական բյուջեի ծախսային հետևյալ գերակայությունները.

- սոցիալական ոլորտի առանձին ճյուղերում (մասնավորապես՝ կրթություն, առողջապահություն, սոցիալական պաշտպանություն), ինչպես նաև պետական կառավարման բնագավառում պետական մարմինների գործունեության արդյունավետության, նպատակաուղղվածության և հասցեականության մակարդակի բարձրացման, նրանց կողմից հանրությանը մատուցվող ծառայությունները բնակչության համար ավելի մատչելի դարձնելու նպատակով իրականացվող բարեփոխումների ֆինանսական ապահովում,
- հանրապետության տարածքային ամբողջականությունը, տարածաշրջանում կայունությունը և Ղարաբաղյան հակամարտության կողմերի ուժերի հավասա-

²¹ ՀՀ կառավարության 2016թ. N723-Ն որոշում

րակշռությունը պահպանելու նպատակով պաշտպանության և ազգային անվտանգության կառույցների կենսագործունեության համար անհրաժեշտ ֆինանսական ապահովում,

- տնտեսության առանձին ոլորտներում (մասնավորապես՝ գյուղատնտեսություն, ջրային տնտեսություն, ճանապարհային տնտեսություն և էներգետիկա) ենթակառուցվածքների վերականգնման և զարգացման ծրագրերի իրականացում:

Պետական բյուջեի ծախսային գերակայությունների մեջ ներառված է գյուղատնտեսության ոլորտը, սակայն մեր կարծիքով ոլորտի բյուջետային միջոցների արդյունավետ օգտագործման նախապայմաններից է գերակայությունների հստակեցումը, մասնավորապես ներառելով առաջնային սերմնաբուծությունը և սերմապահովությունը, բույսերի առավել վտանգավոր և կարանտին հիվանդությունների կանխարգելումը և պայքարը, տոհմային անասնաբուծության զարգացումը, գյուղատնտեսական կենդանիների առավել վտանգավոր հիվանդությունների կանխարգելումը և պայքարը, գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող ռեսուրսների և վարկերի մատչելիության բարձրացումը, տնտեսավարման ձևերի զարգացումը, գյուղատնտեսական բնական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը և այլն:

ՀՀ միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը ծավալուն փաստաթուղթ է, որը մասնավորապես ընդգրկում է հետևյալ կառուցվածքային մասերը:

Ծրագիրը ընդգրկում է նպատակը և խնդիրները, պետական ծախսերի ծրագրման մոտեցումները, ՀՀ 2017-2019թթ. ՄԺԾԾ-ի մշակման կազմակերպական հիմքերը, միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրավորման բարելավմանն ուղղված բարեփոխումները:

Ծրագրի <<Հարկաբյուջետային քաղաքականությունը>> խորագիրը կրող <<Ա>> մասը ներառում է թվով 3 հետևյալ գլուխները՝

- Ռազմավարական և միջնաժամկետ գերակայություններն ու դրանց ապահովումը.
- ՀՀ տնտեսական և հարկաբյուջետային հիմնական ցուցանիշների կանխատեսումները.

- ՀՀ 2017-2019թթ. պետական բյուջեների եկամուտների քաղաքականությունն ու կանխատեսումն:
- Ծրագրի <<Ծախսային քաղաքականության ռազմավարությունը>> անվանումը կրող <<Բ>> մասը ընդգրկում է հետևյալ թվով 16 գլուխները.
- ՀՀ 2017-2019թթ. պետական բյուջեների ծախսային քաղաքականությունը.
- Պետական կառավարման համակարգ.
- Կրթություն և գիտություն.
- Առողջապահություն.
- Սոցիալական պաշտպանություն.
- Հանգիստ, մշակույթ և կրոն.
- Գյուղատնտեսություն.
- Բնապահպանություն.
- Տրանսպորտ և կապ.
- Զրային տնտեսություն.
- Էներգետիկա և բնական պաշարներ.
- Տնտեսության այլ ոլորտներ.
- Պետական գույքի կառավարում.
- Պաշտպանություն, հասարակական կարգ և անվտանգություն, փրկարար ծառայություն, կալանավայրեր.
- ՀՀ 2017-2019թթ. պետական ոչ ֆինանսական ակտերի գծով ծախսերը.
- ՀՀ կառավարության պարտքի կառավարման 2017-2019թթ. ռազմավարական ծրագիր:

Գյուղատնտեսության կառավարման արդյունավետության բարձրացման գործում ՄԺԾԾ-ի 11-րդ <<Գյուղատնտեսություն>> գլխի կարևորությունից ելնելով աշխատանքի տվյալ բաժնում առավել հանգամանալի կանդիդատներն են դրա առանձնահատկություններին:

Նշված գլխում ներկայացվել է գյուղատնտեսության ոլորտի ընդհանուր նկարագիրը: Տրվել է վերջին երկու տարիներին ոլորտի զարգացման միտումները:

Մասնավորապես նշվում է, որ ոլորտի առանձնահատկություններից և երկրի պարենային անվտանգության խնդիրներից ելնելով 2015թ. շարունակվել է գյուղատնտեսության պետական աջակցության քաղաքականությունը՝ ուղղված ագրարային ոլորտում իրավական հիմքի ձևավորմանը, գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների համար գործունեության և ներդրումների բարենպաստ պայմանների ապահովմանը, ենթակառուցվածքների զարգացմանը, սննդամթերքի անվտանգության համակարգի ու անտառային տնտեսության զարգացմանը:

Հանրապետության գյուղացիական տնտեսությունների, գյուղատնտեսությամբ զբաղվող այլ տնտեսավարող սուբյեկտների արդյունավետ գործունեության և վարվող քաղաքականության արդյունքում մինչև 2009թ. գյուղատնտեսությունում ապահովվել է տնտեսական աճ: Սակայն համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամն իր ազդեցությունն ունեցավ նաև գյուղատնտեսության վրա, չնայած նրան, որ ճյուղն ի տարբերություն տնտեսության մյուս ոլորտների դրսևորեց հարաբերական կայունություն: 2009թ. գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը նախորդ տարվա նկատմամբ կրճատվել է 0.5%-ով: 2010թ. գյուղատնտեսությունում տնտեսական անկումը կազմել է 13.5%, իսկ հետագա տարիներին գրանցվել են էական դրական տեղաշարժեր: Համախառն արտադրանքի աճը 2011 թվականին կազմել է 13.9%, իսկ 2012 թվականին՝ 9.5%, 2013 թվականին՝ 7.1 %, 2014 թվականին՝ 6.3 % և 2015 թվականին՝ 8.4 %: 2016 թվականին բնակլիմայական անբարենպաստ պայմանների հետևանքով գրանցվել է տնտեսական անկում 3.8 %-ով:

Վերջին տարիներին ծրագրավորված աջակցություն է ցուցաբերվել տնտեսավարող սուբյեկտներին բարձրորակ սերմերի, տնկիների, հանքային պարարտանյութերի, դիզելային վառելանյութի, բույսերի պաշտպանության և անասնաբուժական միջոցների մատակարարման, բարձրադիր գոտիներում հացահատիկային մշակաբույսերի տարածքների ընդլայնման և ագրոտեխնիկայի բարելավման ուղղությամբ:

ՄԺԾԾ-ով առանձնացվում է գյուղատնտեսության առջև ծառացած հետևյալ հիմնական խնդիրները.

- գյուղատնտեսության հիմնական ռեսուրսների, մասնավորապես հողային ռեսուրսների նպատակային և արդյունավետ օգտագործումը,
- գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության և կենդանիների մթերատվության բարձրացումը,
- կենդանիների վարակիչ հիվանդությունների ախտորոշումը, սննդամթերքի անվտանգության լաբորատոր փորձաքննության իրականացումը,
- գյուղատնտեսական նշանակության հողատեսքերում վնասակար օրգանիզմներով վարակվածության աստիճանի բարձր մակարդակի նվազեցումը, առողջ և բարձր բերքի ստացումը, որը կհանգեցնի գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության բարձրացմանը,
- ՀՀ տարածքում վարակիչ հիվանդությունների տարածման կանխարգելումը, դրանց օջախների վերացումը, կայուն համաճարակային վիճակի ապահովումը, ՀՀ տարածքը կենդանիների վարակիչ հիվանդությունների ներթափանցումից պաշտպանումը և կենդանական ծագման հումքի ու սննդամթերքի արտադրության, վերամշակման, պահպանման, իրացման, ինչպես նաև ներմուծվող և արտահանվող բեռների անվտանգության ապահովումը,
- գյուղատնտեսական նշանակության հողատեսքերում բուսասանիտարական մոնիտորինգի իրականացումը, կարանտին և առավել վնասակար օրգանիզմների տարածման արեալների ճշտումը, փորձանմուշների փորձաքննությունների միջոցով թաքնված ու նոր օջախների հայտնաբերումը, թունանյութերի լաբորատոր փորձաքննությունների կատարումը,
- ապօրինի գործողություններից անտառների պահպանությունը, պաշտպանությունը, վերականգնումը և պետությանը պատճառված վնասների նվազեցումը,
- գյուղատնտեսության ոլորտում չնայած վերջին ժամանակահատվածում վարկերի մատչելիության ուղղությամբ որոշակի դրական տեղաշարժերի, ոլորտի առջև ծառացած կարևորագույն խնդիրներից է մնում վարկավորման պահանջարկի և մատչելիության ապահովումը:

Ծրագրով նշվում է, որ գյուղատնտեսությունում 2017-2019 թվականներին վարվող քաղաքականությունը կնպաստակաուղղվի ճյուղի և նրան սպասարկող ոլորտների զործունեության արդյունավետության բարձրացմանը: Գյուղատնտեսության ոլորտի նպատակները բխում են ՀՀ կառավարության տնտեսական քաղաքականության ընդհանուր նպատակներից և ամրագրված են ՀՀ Նախագահի 2011 թվականի ՄԵԿ 91-Ն կարգադրությամբ հաստատված ՀՀ պարենային անվտանգության ապահովման հայեցակարգում, ՀՀ կառավարության 2013 թ. մայիսի 16-ի «ՀՀ կառավարության ծրագրի մասին» N 515-Ա, ՀՀ կառավարության 2010թ. նոյեմբերի 4-ի «ՀՀ գյուղի և գյուղատնտեսության 2010-2020 թվականների կայուն զարգացման ռազմավարությունը և ՀՀ գյուղի և գյուղատնտեսության 2010-2020 թվականների կայուն զարգացման ռազմավարության կատարումն ապահովող միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին» N 1476-Ն, ՀՀ կառավարության 2005 թվականի հուլիսի 21-ի «ՀՀ անտառի ազգային ծրագիրը հաստատելու մասին» N 1232-Ն որոշումներով հաստատված ծրագրային փաստաթղթերում:

Գյուղատնտեսության ոլորտում 2017-2019թթ. միջնաժամկետ ծրագրի նպատակներն են.

- օրենսդրական և ենթաօրենսդրական դաշտի բարեփոխումներ և կառավարման բարելավում,
- հողերի բերրիության պահպանում և բարձրացում,
- ՀՀ անտառային տարածքների պահպանությունն ապօրինի հատումներից,
- ագրոտեխնիկական կանոններին և նոր տեխնոլոգիաներին համապատասխան գյուղատնտեսության վարում, գյուղացիական տնտեսություններին համապատասխան խորհրդատվական ծառայությունների մատուցման ապահովում,
- գյուղատնտեսության բնագավառում հողօգտագործողներին պետական աջակցության տրամադրում,
- գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բարձրորակ բերքի անկորուստ ստացում, բույսերի վնասակար օրգանիզմների բազմացման, զարգացման ու տարածման

հետազոտությունների և պայքարի աշխատանքների կազմակերպում, դրանց տարածման շրջանակների նվազեցում,

- կենդանիների և մարդու համար ընդհանուր վարակիչ հիվանդություններից բնակչության պահպանություն՝ կենդանիների վարակիչ հիվանդությունների կանխարգելիչ պատվաստումներ, ներմուծվող և արտադրվող անվտանգ կենդանական ծագման մթերքներով բնակչության ապահովում, կարանտին օրգանիզմների և կենդանական ծագում ունեցող մթերքի, հումքի և կենդանիների միջոցով հանրապետության տարածք վարակիչ հիվանդությունների ներթափացման կանխարգելում և պարենային ապահովության ու պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացում²²:

Գյուղատնտեսության ոլորտում ՀՀ 2017-2019թթ. միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրերով նախատեսված միջացառումները և ներդրումները ներկայացված է 1.3.1 աղյուսակում:

Աղյուսակ 1.3.1

Գյուղատնտեսության ոլորտում ՀՀ 2017-2019թթ. միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրերով նախատեսված միջացառումները և ներդրումները (մլն դրամ)²³

	Նախատեսվող միջոցառումների անվանումը	Նախատեսվող ներդրումները		
		2017թ.	2018թ.	2019թ.
1	2	3	4	5
1	Սերմերի որակի ստուգման և պետական սորտափորձարկման	59.0	59.0	59.0
2	Բույսերի պաշտպանության միջոցառումներ	100.0	100.0	100.0
3	Հողերի ագրոքիմիական հետազոտության և բերրիության բարձրացման միջոցառումներ	71.3	71.3	71.3
4	Գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստում	1188.5	1188.5	1188.5
5	Գյուղական խորհրդատվական ծառայություններ	397.1	397.1	397.1
6	Անասնաբուժասանիտարիայի, սննդամթերքի անվտանգության և բուսասանիտարիայի ոլորտներում ծառայությունների մատուցում	135.2	135.2	135.2

²² ՀՀ կառավարության 2016թ. N723-Ն որոշում

²³ ՀՀ կառավարության 2016թ. հուլիսի 7-ի <<ՀՀ 2017-2019թթ. պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին>> N723-Ն որոշում

աղյուսակ 1.3.1-ի շարունակությունը				
1	2	3	4	5
7	Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին մատչելի գներով պարարտանյութերի ձեռքբերման համար	2560.0	2560.0	2560.0
8	Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին մատչելի գներով դիզելային վառելիքի ձեռքբերման համար	330.0	330.0	330.0
9	Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում	1163.0	1163.0	1163.0
10	Անտառապահականական ծառայություններ	1201.4	1201.4	1201.4
11	Անտառային պետական մոնիթորինգի իրականացում	54.6	54.6	54.6
12	Գյուղատնտեսական կենդանիների հիվանդությունների լաբորատոր ախտորոշման և կենդանական ծագում ունեցող հումքի և նյութի, բույսերի կարանտինի, գյուղմշակաբույսերի և բույսերի պաշտպանության միջոցների լաբորատոր փորձաքննությունների իրականացում	347.0	347.0	347.0
13	Բուսասանիտարական համակարգի բարելավում և մասնագիտական գիտելիքների բարձրացման աջակցություն	4.3	4.3	4.3
14	Սննդամթերքի լաբորատոր փորձաքննություններ	10.0	10.0	10.0
15	ԵՄ փորձարկման ռեֆերենս մեթոդով մեղրի և ձկան փորձաքննությունների ծառայություններ	30.0	30.0	30.0
16	Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման երկրորդ ծրագիր)	1829.2	2462.4	6882.2
17	Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացվող «Ենթակառուցվածքների և գյուղական ֆինանսավորման աջակցություն» ծրագիր	1007.8	937.2	1995.3
18	ՕՊԵԿ զարգացման միջազգային հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացվող «Ենթակառուցվածքների և գյուղական ֆինանսավորման աջակցություն» ծրագիր	979.5	1346.6	2645.8
19	Դանիական թագավորության աջակցությամբ իրականացվող «Գյուղական կարողությունների ստեղծում» դրամաշնորհային ծրագիր	826.6	826.6	826.6

Աղյուսակում ներակայացված տվյալներից ակնհայտ է, որ ՀՀ 2016-2018թթ. ՄԺԾԾ միջոցառումների համար նախատեսված ներդրումները ընդգրկող տարիների համար կրել են ոչ էական փոփոխություններ: Մասնավորապես, այդ վերաբերում է բույսերի պաշտպանության միջոցառումներին, վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորմանը, բուսասանիտարական համակարգի բարելավում և մասնագիտական գիտելիքների բարձրացման աջակցության, սննդամթերքի լաբորատոր փորձաքննություններին, ռեֆերենս մեթոդով մեղրի և ձկան փորձաքննությունների ծառայություններին:

Մեր կարծիքով նշված միջոցառումների համար երեք տարիների ընթացքում միջոցների անփոփոխ հատկացումը, հնարավորություն չի տա լիարժեք իրականացնել նախատեսված միջոցառումները, քանի որ եռամյա ժամանակահատվածում իրականացվում է նկատելի արժեզրկում և ռեսուրսների գների բարձրացում: Բացի այդ, որոշ միջոցառումների համար, մասնավորապես գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորման համար միջոցներ չի հատկացվել: Հիմնական միջոցառումների համար, մասնավորապես՝ սերմերի որակի ստուգման և սորտափորձարկման, հողերի ագրոքիմիական հետազոտությունների և բերրիության բարձրացման, գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստման, գյուղատնտեսական խորհրդատվական ծառայությունների, անասնաբուժասանիտարիայի, սննդամթերքի անվտանգության և բուսասանիտարիայի ոլորտում ծառայությունների մատուցման, գյուղատնտեսական կենդանիների հիվանդությունների լաբորատոր ախտորոշման միջոցառումների համար միջոցների ավելացում չի նախատեսված: Այդ միջոցների համար նախատեսվող միջոցների որոշակի ավելացումը հնարավորություն կտա ռեսուրսների գների աճի պայմաններում իրականացնել նախատեսվող միջոցառումները՝ սահմանված պահանջներին համապատասխան: Վարկային ծրագրերի համար նախատեսվող միջոցների սահմանման համար հիմք է ընդունվել այդ ծրագրերի բաղադրիչներով նախատեսված աշխատանքների ծավալները:

Ծրագրով նախանշված է ոլորտի զարգացման գերակայությունները, մասնավորապես ըստ փաստաթղթի 2017-2019թթ. վարվող քաղաքականությունը կնպատակա-

ուղղվի ճյուղի և նրան սպասարկող ոլորտների գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը և դրա հիման վրա պայմաններ կստեղծվեն գյուղատնտեսության հետագա զարգացման և ընդլայնված վերարտադրության կազմակերպման, գյուղացիական տնտեսությունների իրական եկամուտների ավելացման, հանրապետության պարենային ապահովության և պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացման, բնակչության աղքատության մակարդակի կրճատման համար:

ԳԼՈՒԽ 2. ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

2.1. Գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետությունը շահառուների գնահատմամբ

Բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացումը եղել և մնում է ՀՀ ֆինանսական համակարգի ամենահիմնական խնդիրներից մեկը: Վերջինս մշտապես քննարկվում ու քննադատվում է ինչպես պետական կառավարման համակարգում, այնպես էլ քաղաքացիական հասարակության շրջանակներում: Այդ գործընթացներն ակտիվանում են հատկապես ՀՀ Ազգային ժողովում նոր բյուջեի հաստատման ու նախորդ տարվա բյուջեի կատարման հաշվետվության քննարկման ժամանակ: Այդուհանդերձ, ծրագրային բյուջետավորման համակարգի ներդրումը պահանջում է բյուջետային ծրագրերի արդյունավետությունը գնահատել հատկապես շահառուների տեսանկյունից, քանի որ ծրագրերի ակնկալվող և փաստացի արդյունքները լավագույնս զգում են անմիջական շահառուները: Ուստի, բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության գնահատման համար, ի թիվս մոնիտորինգի այլ ձևերի, նպատակահարմար է շահառուների շրջանում որոշակի պարբերականությամբ ու որոշակի ընտրանքով անցկացնել հարցախույզ և վերլուծել դրանց արդյունքները:

Բյուջետային գործընթացի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բյուջետային ծրագրերը հիմնականում ըստ արժանավույն հիմնավորված են և դրանց նպատակահարմարությունը գրեթե անժխտելի է: Ինստիտուցիոնալ առումով ևս՝ մինչև Միջնաժամկետ ծախսային ծրագրերում հաստատագրումը, պետական կառավարման լիազոր մարմին-ֆինանսների նախարարություն-կառավարություն համակարգի յուրաքանչյուր հանգրվանում քննարկումները ծրագրերի բազմակողմանի հիմնավորման երաշխիքներ են ստեղծում: Սակայն նույն բանը դժվար է ասել ծրագրերի իրականացման գործընթացի և հատկապես մշտադիտարկման համակարգի մասին: Դիցուկ, գյուղատնտեսության ոլորտին հատկացվող բավականին համեստ միջոցները

կարծես թե ուղղորդվում են ամենաանհրաժեշտ ու կարևոր ծրագրերի իրականացմանը, մինչդեռ այդ հատկացումների արդյունքը շոշափելի չէ և անմիջական շահառուների կողմից նկատելի չէ: Դրա հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ գյուղատնտեսության պետական աջակցության ֆինանսավորման ծավալները շատ սահմանափակ են:

Բավական է նշել, որ 2010-2015թթ. հանրապետության ՀՆԱ-ի մեջ գյուղատնտեսության մասնաբաժինը միջին հաշվով կազմել է 18 %, մինչդեռ գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումները նշված տարիներին տատանվել է 0.38-1.13 %-ի շրջանակներում: Նույն ժամանակաշրջանում 1 հա ցանքատարածության հաշվով ընդամենը ոլորտին հատկացված բյուջետային գումարը տատանվել է 144.96-ից (2011թ.) 54.92 (2013թ.) հազ. դրամի, իսկ 1 զբաղվածի հաշվով՝ 90.86-ից (2011թ.) 41.39 (2013թ.) հազ. դրամի սահմաններում: Եթե նկատի ունենանք, որ այդ գումարի մեջ ներառված են նաև ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության պահպանման, նախարարության աշխատակազմի սոցիալական փաթեթով ապահովման ծախսերը և գյուղացուն անմիջականորեն չօժանդակող որոշ ծրագրերի գումարները, ապա միանգամայն պարզ կդառնա, որ սահմանափակ միջոցներով պետական աջակցությունը էական ազդեցություն չունի գյուղատնտեսության ոլորտային առանձնահատկությունից բխող հիմնախնդիրների լուծման վրա:

Ուստի, պատահական չէ, որ գյուղացիական տնտեսությունների շրջանում իրականացված հարցումները ցույց են տալիս, որ բյուջետային ծրագրերի արդյունավետությունը դեռևս ցածր է և չի համապատասխանում այն ակնկալվող արդյունքներին, որոնք ներկայացված են դրանք հիմնավորող փաստաթղթերում: Այսպես, ՀՀ 3 մարզերի 210 գյուղացիական տնտեսություններում կատարված հարցումների արդյունքները բավականին տրամաբանական են և հնարավորություն են տալիս գնահատել գյուղատնտեսության պետական աջակցության ծրագրերի արդյունավետությունը (աղյուսակ 2.1.1):

ՀՀ Արարատի, Շիրակի և Գեղարքունիքի մարզերի 210 տնտեսություններում անցկացված հարցման արդյունքները²⁴

Հ/Հ	Աջակցության ծրագրերը	2017-2019թթ տարեկան հատկացումը, մլն դրամ ²⁵	Արարատի մարզ		Շիրակի մարզ		Գեղարքունիքի մարզ		%
			Անհրաժեշտությունը	Արդյունավետությունը	Անհրաժեշտությունը	Արդյունավետությունը	Անհրաժեշտությունը	Արդյունավետությունը	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1.	«Բույսերի պաշտպանության միջոցառումներ»	100	70	65	20	30	25	20	
2.	«Գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստում»	1,188.5	80	60	90	50	80	70	
3.	«Գյուղական խորհրդատվական ծառայություններ»	397.1	60	30	50	40	60	50	
4.	«Անասնաբուժասանիտարիայի, սննդամթերքի անվտանգության և բուսասանիտարիայի ոլորտներում ծառայությունների մատուցում»	135.2	20	10	40	50	40	50	
5,	«Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին մատչելի գներով պարարտանյութերի ձեռքբերման համար»	2,560.0	80	40	90	30	90	30	

²⁴ Հարցվողներին առաջադրվել է մեկ հարց՝ «100 բալային համակարգով գնահատել գյուղատնտեսության ոլորտի պետական աջակցության ծրագրերի անհրաժեշտությունը և արդյունավետությունը»

²⁵ Հայաստանի Հանրապետության 2017-2019 թվականների միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիր, էջ 392-400

աղյուսակ 2.1.1-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8	9
6.	«Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին մատչելի գնե րով դիզելային վառելիքի ձեռքբերման համար»	330.0	30	30	50	20	70	30
7.	«Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդա- վորում»	1.163.0	70	50	50	50	80	20
8.	«Գյուղատնտեսական կենդանիների հիվանդությունների լաբորատոր ախտորոշման և բույսերի պաշտպանության միջոցների լաբորատոր փորձաքննությունների իրականացում»	347.0	30	30	40	20	40	30
9.	Վարկային (ՀԲ, ԻՖԱԴ, ՕՊԵԿ) միջոցներով իրականացվող ծրագրեր	20086*	50	30	70	50	65	30
10.	«Ոռոգման ծառայություններ մատուցող ընկերություններին ֆինանսական աջակցության տրամադրում»	5375.4	70	40	60	50	60	50
11.	«Ոռոգում-ջրառ իրականացնող կազմակերպություններին ֆինանսական աջակցության տրամադրում»	1138,4	40	20	30	20	30	30

աղյուսակ 2.1.1-ի շարունակությունը								
1	2	3	4	5	6	7	8	9
12.	«Կոլեկտորադրենաժային ցանցի պահպանում և շահագործում, գրունտային ջրերի մակարդակների և որակի որոշման աշխատանքներ»	321,5	70	60	30	20	30	20
13	Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող Ոռոգման համակարգերի արդյունավետության բարձրացման ծրագիր	2017թ-ին 3646.0	60	50	70	40	50	50
14	Միջին ցուցանիշը		56.1	39.6	53.1	36.1	53.8	36.9

*2017-2019թթ. ընդամենը գումարը

Հարցումների համար ըմնտրվել են ՀՀ Արարատի մարզի Խարբերդ, Արևշատ, Քաղցրաշեն, Շահումյան, Փոքր Վեդի, Դարակերտ և Ռանչպար, ՀՀ Շիրակի մարզի Ագատան, Արևիկ, Կամո, Մեղրաշեն, Փանիկ, Ողջի և Մեծ Սեպասար, ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Դմաշեն, Լճաշեն, Նորատուա, Սարուխան, Ներքին Գետաշեն, Զոլաքար և Մեծ Մասրիկ համայնքների 10-ական գյուղացիական տնտեսություններ: Ինչպես նկատելի է աղյուսակ 2-ից հարցումների համար դիտարկվել են գյուղատնտեսության պետական աջակցության 13 ծրագրեր: Հարցվողներին առաջադրվել է 100 բալային համակարգով կամ տոկոսով գնահատել յուրաքանչյուր ծրագրի անհրաժեշտությունն ու արդյունավետությունը:

Մեր դիտարկումները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ շահառուները համեմատաբար մեծ կարևորություն են տալիս և արդյունավետ են գնահատում «Գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստում» և «Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում» ծրագրերին: «Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին մատչելի գներով պարարտանյութերի ձեռքբերման համար» և «Ոռոգման ծառայություններ մատուցող ընկերություններին ֆինանսական աջակցության տրամադրում» ծրագրերը կարևորվում է, սակայն արդյունավետության գնահատականները ցածր են: Ընդհանուր առմամբ ուսումնասիրվող բոլոր մարզերում հարցվողների կողմից գյուղատնտեսության աջակցության բյուջետային ծրագրերի կարևորությունը գնահատվել է 53.8-56.1, իսկ արդյունավետությունը՝ 36.1-39.6 տոկոսի շրջանակներում: Այս ցուցանիշները բավականին ցածր են և նման գնահատականները պահանջում են հիմնովին վերանայել ծրագրերի իրականացման կառուցակարգերը:

2.2. ՀՀ կառավարության նոր բյուջետային ծրագրերը, դրանց իրականացման ռիսկերը և հաղթահարման հնարավորությունները

Գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնակի կարևորությունը հաշվի առնելով ագրարային քաղաքականությունը հիմնականում իրականացվում է պետական բյուջեից

Ֆինանսավորվող մի շարք ծրագրերի միջոցով: Վերջին տարիներին ՀՀ պետական բյուջեի միջոցներով մասնավորապես իրականացվել են հետևյալ ծրագրերը՝ սերմերի որակի ստուգման ու պետական սորտափորձարկման, բույսերի պաշտպանության, հողերի ագրոքիմիական հետազոտության և բերրիության բարձրացման, գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստման, գյուղական խորհրդատվական ծառայությունների, Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման, պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին մատչելի գներով պարարտանյութերի ձեռք բերման, պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին մատչելի գներով դիզելային վառելիքի ձեռք բերման, տոհմային երինջների ձեռք բերման և այլ ծրագրեր:

Նշված ծրագրերը վերջին տարիներին հիմնականում կրել են շարունակական բնույթ և որոշակիորեն նպաստել են գյուղատնտեսության կայունությանը, ռիսկերի մեղմմանը, նյութական և ֆինանսական (վարկային) ռեսուրսների մատչելիության բարձրացմանը և այլ դրական արդյունքների ապահովմանը: 2017 թվականին մեկնարկել է Գյուղատնտեսական տեխնիկայի ֆինանսական վարձակալության՝ լիզինգի պետական աջակցության ծրագիրը, իսկ 2018 թվականին նախատեսվում են մի շարք նոր ծրագրեր և որոշ ծրագրերի մեխանիզմների և պայմանների բարելավում: Հիշատակված ծրագրերը ընդգրկվել են ՀՀ 2018-2020թթ. միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրում²⁶ և ներառված 2018թ. բյուջետային հայտերում:

Ծրագրային բյուջետավորման պահանջներից, մասնավորապես՝ ծրագրի արդյունավետության և հրապարակայնության բարձրացման նկատառումներով, անհրաժեշտ է ըստ առանձին ծրագրերի իրականացնել հետևյալ փոփոխությունները:

- **«Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում»**

Ծրագրի յուրաքանչյուր շահառուի վարկի գումարը նախկին մինչև 3 մլն դրամի դիմաց սահմանվել մինչև 10 մլն դրամ, մարման ժամկետը մինչև 5 տարի, նախկին 2

²⁶ ՀՀ կառավարության 2017թ. հուլիսի 6-ի ՀՀ 2018-2020թթ. պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին» N818-Ն որոշում

տարվա դիմաց: Պարտադիր պայման է վարկառուների ուսուցումը և համապատասխան սերտիֆիկատի առկայությունը: Վարկերը սոցիալական աջակցություն ստացող սահմանամերձ բնակավայրերին և գյուղատնտեսական կոոպերատիվներին տրամադրել 3 % տոկոսադրույքով, իսկ մնացած համայնքներին 5 տոկոսով: Առաջարկվող կառուցակարգով ծրագիրը կգործի 2017 թվականի աշնանից: 2017թ. ծրագրի շրջանակներում ՀՀ պետական բյուջեից նախատեսված է հատկացնել 1163.0 մլն դրամ, իսկ 2018-2020թթ. յուրաքանչյուր տարի՝ 2,030.9 մլն դրամ:

- **«Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական տեխնիկայի ֆինանսական վարձակալության՝ լիզինգի պետական աջակցություն»**

Ծրագիրը հավանության է արժանացել ՀՀ կառավարության 2017 թվականի մարտի 17-ի N 11-31 արձանագրային որոշմամբ, որով որպես լիզինգի աջակցության պայմաններ նախատեսվել են՝ 3-10 տարի մարման ժամկետ, տարեկան մինչև 9 % տոկոսադրույք, որից՝ 7 տոկոսային կետը սուբսիդավորվող: Լիզինգի կանխավճարը սահմանվել է 20 %:

Ծրագրի նպատակը՝ գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողներին մատչելի պայմաններով, մասնավորապես լիզինգային մեխանիզմների կիրառմամբ գյուղատնտեսական տեխնիկայի մատակարարումն է, արդյունքում՝ գյուղատնտեսական հողատեսքերի արդյունավետ օգտագործման և ապրանքային արտադրության կազմակերպման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը:

Ծրագրի իրականացումը հնարավորություն կտա տարեկան նորացնել շուրջ 500 միավոր գյուղատնտեսական տեխնիկա, այդ թվում՝ 225 միավոր տրակտոր, հանրապետության գյուղատնտեսական տեխնիկայի հավաքակազմի շուրջ 2.0 տոկոսը, որոշակիորեն բարձրացնել գյուղատնտեսությունում մեքենայացման մակարդակը: Ծրագրի իրականացման համար 2018թ. նախատեսվում է հատկացնել 270.0 մլն դրամ, 2019թ.՝ 362.0 մլն դրամ և 2020թ.՝ 428.0 մլն դրամ:

- **«Կաթիլային ոռոգման համակարգերի ներդրման համար տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում»**

Հայաստանում ոռոգումն իրականացվում է հիմնականում մակերեսային եղանակով, որի դեպքում առկա են մի շարք թերություններ, մասնավորապես ջրային ռեսուրսների խիստ դեֆիցիտը զգալի բացասական ազդեցություն է թողնում գյուղատնտեսական մշակաբույսերի կայուն ջրամատակարարման վրա և ոռոգման ջրի թերի կամ ուշացումներով մատակարարման պատճառով արձանագրվում է բերքատվության անկում (կամ ընդհանրապես կորուստ): Այդ առումով կարևորվում է ոռոգման ժամանակակից եղանակների ներդրումը ոռոգելի հողատարածություններում:

Ոռոգման կաթիլային եղանակը արդյունավետ է հատկապես բանջարեղենային ու բազմամյա տնկարկների ոռոգման համար: Այն նպատակահարմար է ինչպես փոքր տնտեսություններում, այնպես էլ արդյունաբերական մասշտաբով արտադրությունների համար: Կաթիլային ոռոգման համակարգերի ներդրման նպատակով անհրաժեշտ է սուբսիդավորել կաթիլային ոռոգման համակարգերի ներդրմանն նպատակային վարկերի տոկոսադրույքները: Վարկերը կտրամադրվեն 3 տարի մարման ժամկետով, առավելագույնը 14 % տոկոսադրույքով, որի 12 տոկոսային կետը կսուբսիդավորվի: Տարեկան կաթիլային ոռոգման համակարգեր կանցկացվի շուրջ 1600 հա գյուղատնտեսական հողատեսքերում: Ծրագրի իրականացման համար 2018թ. նախատեսվում է հատկացնել 114.7 մլն դրամ, 2019թ.՝ 313.3 մլն դրամ և 2020թ.՝ 425.2 մլն դրամ:

- **«Գյուղատնտեսական հումքի մթերումների (գնումների) նպատակով ագրովերամշակման ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում»**

Այս ծրագիրը թելադրված է վերջին տարիներին գյուղատնտեսական հումքի մթերման ոլորտում առկա հիմնախնդիրներով, հատկապես՝ սահմանափակ ծավալներով գնումների և գնված հումքի դիմաց վճարումների ուշացման: Նոր ծրագրով նախատեսվում է գյուղատնտեսական մթերքներ վերամշակող արդյունաբերության ոլորտում զբաղված իրավաբանական անձանց պտուղբանջարեղենի և խաղողի մթերումների նպատակով տրամադրվող նպատակային վարկերի տոկոսադրույքի մասնակի սուբսիդավորման միջոցով վարկավորման մատչելիության բարձրացում:

Վարկերը կտրամադրվեն առավելագույնը 12 % տոկոսադրույքով, որի 9 տոկոսային կետը կսուբսիդավորվի: Վարկերի մայր գումարը կկազմի շուրջ 18.0 մլրդ դրամ: Վարկերը կտրամադրվեն 1 տարի ժամկետով, մեկ տնտեսավարողին տրամադրվող վարկի առավելագույն գումարը կկազմի 1.0 մլրդ դրամ:

Ծրագրի իրականացման արդյունքում կապահովվի գյուղատնտեսական մթերքների գնման դիմաց գյուղացիական տնտեսություններին կատարվող վճարումների ժամանակին կատարումը: Ի դեպ, վճարումը կիրականացվի ուղղակի բանկային կառույցի կողմից, մթերման մասին տեղեկատվություն ստանալուց հետո: Վերջինիս շնորհիվ կբարձրանա գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակումից ստացվող արտադրանքի մրցունակության մակարդակը, որի արդյունքում կավելանան գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակումից ստացվող արտադրանքի արտադրության ու արտահանման ծավալները, կաճի հանրապետության մշակող արդյունաբերության արտադրանքի արտադրության ծավալում ագրովերամշակման արտադրության արտադրանքի մասնաբաժինը: Ծրագրի իրականացման համար 2018-2020թթ. յուրաքանչյուր տարի նախատեսվում է հատկացնել 998.9 մլն դրամ:

- **«Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսությունում հակակարկտային ցանցերի ներդրման համար տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում»**

Ծրագրով նախատեսվում է մատչելի պայմաններով, մասնավորապես՝ նպատակային վարկերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորման մեխանիզմների կիրառմամբ գյուղատնտեսությունում 2018թ. սկսած տնտեսավարողների կողմից կարկտապաշտպան ցանցերի ներդրում: Վարկերը կտրամադրվեն 7 տարի մարման ժամկետով առավելագույնը 14 տոկոս տոկոսադրույքով, որի 12 տոկոսային կետը կսուբսիդավորվի: Նախատեսվում հակակարկտային ցանցերով պատել տարեկան շուրջ 1000 հա խաղողի և պտղատու այգիներ: Ծրագրի իրականացման համար 2018թ. նախատեսվում է հատկացնել 700.6 մլն դրամ, 2019թ.՝ 1294.1 մլն դրամ և 2020թ.՝ 1780.5 մլն դրամ:

- **«Գյուղատնտեսության ոլորտում ապահովագրական համակարգի ներդրման փորձարկման ծրագրի իրականացման համար պետական աջակցություն»**

Ծրագրի հիմնական նպատակը՝ գյուղատնտեսության ոլորտում ապահովագրական համակարգի ներդրման փորձնական ծրագրի իրականացման միջոցով ապահովագրական համակարգի աստիճանական ներդրման նախադրյալների ստեղծումն է և ապահովագրական համակարգի ներդրման հիմնական մոտեցումների հստակեցումը:

Ծրագրով նախատեսվում է 2018 թվականից սկսած իրականացնել գյուղատնտեսության ոլորտում ապահովագրական համակարգի ներդրման փորձնական ծրագիր՝ պետական աջակցությամբ, որի շրջանակներում մասնակի կսուբսիդավորվի փորձնական ծրագրին մասնակից տնտեսավարողների ապահովագրավճարը և կցուցաբերվի կազմակերպական աջակցություն: Ծրագիրն իրականացվելու KFW Գերմանական զարգացման բանկի ֆինանսական և տեխնիկական աջակցությամբ: Ծրագրի իրականացման համար 2018-2020թթ. յուրաքանչյուր տարի նախատեսվում է հատկացնել 885.0 մլն դրամ:

- **«Ինտենսիվ այգիների հիմնման համար պետական աջակցություն»**

Ծրագրով նախատեսվում է ժամանակակից տեխնոլոգիաներով հագեցած, ինտենսիվ, մասիվ մինչև 10 հեկտար այգետնկումներ կատարող տնտեսավարողներին պետական աջակցության տրամադրում՝ նպատակային վարկերի 9 տոկոսային կետի սուբսիդավորմամբ: Տվյալ մեխանիզմի կիրառումից ակնկալվում է նոր ինտենսիվ այգիների հիմնման գործընթացը, կավելանան պտղատու այգետարածքները շուրջ 180 հեկտարով և հին, ցածր բերքատու այգիներին կփոխարինեն բարձր բերքատու, արտահանող և վերամշակող ընկերությունների պահանջներին համապատասխանող սորտերի այգիները: Ծրագրի իրականացման համար միայն 2018թ. համար նախատեսվում է հատկացնել 398.9 մլն դրամ:

- **«Սերմնաբուծության մասնագիտացված տնտեսությունների զարգացման ծրագիր»**

Ծրագրով նախատեսվում է ձեռքբերել 12 միավոր գյուղատնտեսական տեխնիկա:

Ցորենի, գարու, առվույտի և կորնգանի առաջնային սերմնաբուծություն կազմակերպելու նպատակով ձեռքբերված տեխնիկան կտրամադրվի «Գյումրու սելեկցիոն կայան» ՓԲԸ-ին, «Երկրագործության գիտական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ին, «Սյունիքի սերմարտադրողների միություն» ՍՊԸ-ին և Հայ տեխնոլոգիական խումբ հիմնադրամին, քանի որ վերջիններս ունեն համապատասխան ներուժ և մասնագիտական երկար տարիների փորձ: Ծրագրի իրականացման արդյունքում նախադրյալներ կստեղծվեն հանրապետությունում ցորենի, գարու, առվույտի և կորնգանի սերմնաբուծական տնտեսությունների զարգացման համար, կբարձրանա տեղական արտադրանքի մրցունակությունը: Որակյալ, մատչելի գներով սերմացուների օգտագործման արդյունքում կավելանան նաև գյուղացիական տնտեսությունների եկամուտները: 2018 թվականին ծրագրավորվել է ՀՀ պետական բյուջեից հատկացնել 49.0 մլն դրամ:

- **«Հայաստանի Հանրապետությունում կարտոֆիլի կենսատեխնոլոգիական եղանակով վիրուսազերծ տնկանյութի արտադրության կազմակերպում»**

Կարտոֆիլի արտադրության ծավալների ավելացումը հնարավոր է պոտենցիալ բարձր բերքատվություն ունեցող սորտերի ներդրմամբ և բարձրորակ, վիրուսազերծ տնկանյութի արտադրությամբ: Ծրագրի իրականացման արդյունքում ակնկալվում է կարտոֆիլի միջին բերքատվության բարձրացում մինչև 50 %: Ծրագրի իրականացման համար 2018թ. նախատեսվում է հատկացնել 19.2 մլն դրամ, 2019 և 2020թթ. տարեկան 18.2 մլն դրամ:

- **«Կարտոֆիլի կենսատեխնոլոգիական եղանակով վիրուսազերծ տնկանյութի արտադրության խթանում»**

Ծրագրով նախատեսվում է կարտոֆիլի վիրուսազերծ տնկանյութի արտադրության կազմակերպման համար ներդնել աէրոպոնիկ վիրուսազերծ մոդել: Ծրագրի իրականացման 3-րդ տարում կարտադրվի շուրջ 1400 տոննա էլիտային վերարտադրության տնկանյութ, որի վերարտադրությունից 4-րդ տարում հնարավոր

կլինի արտադրել շուրջ 11.4 հազ. տոննա առաջին վերարտադրության տնկանյութ, որով հնարավոր է ցանք կատարել շուրջ 3000 հա վրա: Ծրագրի դրույթներին համապատասխան տնկանյութ արտադրելու դեպքում 4-րդ տարում արտադրված 1 կգ տնկանյութի ինքնարժեքը կկազմի շուրջ 60 դրամ, որը ֆերմերներին կվաճառվի 100 դրամով՝ ներկայիս 400 դրամի փոխարեն:

Արդյունքում գյուղացիական տնտեսությունները միայն սերմացուի ձեռքբերման մեջ կունենան 3 անգամ խնայողություն կամ 1 հեկտարի հաշվով ավելի քան 1 մլն դրամ:

Բացի տնկանյութի ձեռքբերման մեջ տնտեսում կատարելուց, եկամուտները ավելանալու են նաև բերքի հավելման արդյունքում:

Ներկայիս 1 հա-ից 20-23 տոննա բերրքատվության ծավալները կավելանան մինչև 50%՝ կազմելով 30-35 տոննա: Արդյունքում կավելանան ինչպես գյուղացիական տնտեսությունների եկամուտներն, այնպես էլ հանրապետության համախառն արտադրանքի ծավալները:

Ծրագիրը փոխկապակցված է «Հայաստանի Հանրապետությունում կարտոֆիլի կենսատեխնոլոգիական եղանակով վիրուսազերծ տնկանյութի արտադրություն» ծրագրի հետ: Նշված փոխկապակցված ծրագրերի իրականացման արդյունքում կհիմնվի կենսատեխնոլոգիական եղանակով վիրուսազերծ տնկանյութի արտադրության լաբորատորիա և աէրոպոնիկ եղանակով տնկանյութի բազմացման համակարգ, որը գործելու է պետական համակարգում և գյուղացիական տնտեսություններին շարունակաբար ապահովելու է բարձրորակ տնկանյութերով: 2018 թվականին ծրագրավորվել է 72.0 մլն դրամ բյուջետային միջոցների հատկացում:

Վերը նշված նոր մեխանիզմներով իրականացվող և նոր նախատեսվող ծրագրերը պարունակում են որոշակի ռիսկեր, որոնց ժամանակին գնահատումը և դրանց մեղմման քայլերի ձեռնարկումը կարող է հանդիսանալ այդ ծրագրերի հաջող իրականացման կարևոր նախադրյալներից մեկը: Հիշատակված ռիսկերը և դրանց մեղմման մոտեցումները մեր դիտարկումներով կարող են լինել հետևյալը:

Գյուղատնտեսությունում տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման ծրագրի ռիսկեր պարունակող հանգամանքները հետևյալն են: Նախատեսված է վարկի մայր գումարի չափ՝ 3-10 մլն դրամ: Հաշվի առնելով հանրապետության գյուղատնտեսության ոլորտում գործող տնտեսությունների փոքր չափերը, գյուղացիական տնտեսությունների թվի 59.6 %-ը ունեն մինչև 1 հա գյուղատնտեսական հող²⁷, հետևաբար խնդիր կարող է լինել 3 մլն դրամից ավել վարկի ձեռք բերման համար տնտեսությունների վարկունակությունը, ինչպես նաև ուսուցման կազմակերպումը և գործարար ծրագրի ներկայացումը կարող է որոշակի խնդիրներ առաջացնել: Նշված ռիսկի մեղմման համար կարևոր է ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության խորհրդատվական համակարգի և զանգվածային լրատվության միջոցներով վարկավորման նոր մեխանիզմների և նախապայմանների վերաբերյալ տնտեսավարողներին ժամանակին և պատշաճ իրազեկումը: Այստեղ կարևորվում է նաև խորհրդատվության, ուսուցման կազմակերպումը, անահատական մոտեցումը յուրաքանչյուր տնտեսավարողի նկատմամբ: Խնդիր կարող է լինել մինչև 3.0 մլն դրամ վարկերի պահանջարկ ունեցող տնտեսությունների վարկավորման պահանջարկի ապահովումը: Վերջինիս լուծման հիմնական ուղղությունը կարող է լինել գյուղատնտեսական վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման նոր ծրագրի իրականացումը ելակետ ունենալով նախկինում գործող ծրագրի պայմանները:

Գյուղատնտեսական տեխնիկայի ֆինանսական վարձակալության՝ լիզինգի պետական աջակցության ծրագրի համար ռիսկային է համարվում նախատեսված ծավալով տեխնիկայի պահանջարկի ձևավորումը: Վերջինիս մեղմման համար կարևոր է համարվում ծրագրի վերաբերյալ գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողներին պարբերաբար իրազեկումը, ֆինանսական, մատակարար և մասնակից կազմակերպությունների հետ համագործակցված աշխատանքը՝ համապատասխան հուշագրերի ստորագումը նշված կազմակերպությունների և ՀՀ գյուղատնտեսության նախա-

²⁷ Հաշվարկների համար հիմք է ընդունվել՝ Հայաստանի Հանրապետության 2014թ. գյուղատնտեսական համատարած հաշվառման հիմնական արդյունքները: ՀՀ ԱՎԾ: Երևան 2016թ. տվյալները էջ 57, 59

րարության միջև և սահմանված պահանջների կատարումը: Կարևոր է համարվում նաև ծրագրում ընդգրկվող տեխնիկական հավաքակզմի տեսականու ընդլայնումը, գյուղատնտեսական տեխնիկայի հետ մեկտեղ ծրագրում ներառել նաև գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման տեխնոլոգիական սարքավորումներ:

Կաթիլային ոռոգման համակարգերի ներդրման համար տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում ծրագրի առումով կարևոր է համարվում ծրագրի գրավչությունը տնտեսավարողների համար, քանի որ կաթիլային ոռոգման համակարգերի ներդրումը պահանջում է մեծ ֆինանսական միջոցներ, իսկ ծրչագրի խթանիչ էլեմենտը տրամադրվող վարկի տոկոսադրույքի սուբսիդավորումը, մեր կարծիքով մեծ խթան չի կարող հանդիսանալ: Հետևաբար այստեղ կարյուր է համարվում ծրագրի մեկնարկից առաջ կաթիլային ոռոգման արդյունավետության վերաբերյալ իրազեկման և խորհրդատվության կազմակերպումը, մասնագիտացված մատակարար կազմակերպությունների և ֆինանսական կառույցների հետ նախապատրաստական համագործակցված աշխատանքը, մասնավորապես ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության և մասնակից կառույցների միջև հուշագրերի ստորագրումը և տարբեր կողմերի համագործակցված աշխատանքը: Նույնը վերաբերվում է նաև **գյուղատնտեսության ոլորտում հակակարկտային ցանցերի ներդրման համար տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում ծրագրին**, որի իրականացման կարևոր նախապայմաններից մեկը կարող է լինել վերը նշված աշխատանքների իրականացումը:

Ինտենսիվ այգիների հիմնման պետական աջակցության ծրագիրը նույնպես պարունակում է ռիսկեր: Ինտենսիվ այգիների հիմնումը պահանջում է մեծ ներդրումներ: 1 հա այգու և առաջին տարվա խնամքի համար ծախսերը առանց հակակարկտային ցանցերի կազմում է 13-15 մլն դրամ: Ծրագրով նախատեսվում է որպես աջակցություն նպատակային վարկերի տրամադրում, որի 9 տոկոսային կետը սուբսիդավորվելու է: Նշված ծախսերի պայմաններում այս մեխանիզմը կարող է էական խթան չհանդիսանալ այգետնկումների իրականացման համար: Այս ռիսկի

մեղմումը հնարավոր է համարվում գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների հետ նախապատրաստական աշխատանքների իրականացումը, նախնական հայտերի ընդունումը, դրանց ուսումնասիրումը, հիմնավորված լինելու դեպքում շահառուներին համապատասխան խորհրդատվության մատուցումը, այգետնկումներ իրականացնող մասնագիտացված կառույցների, ֆինանսական կառույցների և ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության հետ համապատասխան հուշագրի ստորագրումը, արդյունքում աշխատանքների հստակ տարանջատումը, ծրագրի ընթացքում պարբերաբար մոնիթորինգի իրականացում, խնդիրների բացահայտումը և դրանց լուծման համապատասխան քայլերի ձեռնարկումը:

Գյուղատնտեսական հումքի մթերումների (գնումների) նպատակով ագրովերամշակման ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման ծրագրի հիմնական ռիսկերը կապված են դրանց նպատակային օգտագործման, մասնավորապես դրանք հումքի գնման պայմանագրերի հիման վրա տրամադրման հետ: Այս ուղղությամբ անհրաժեշտ է իրականացնել նախապատրաստական աշխատանք, հումքի գնման պայմանագրերի կնքման, դրանց հաշվառման և վերջինիս ծավալներից ելնելով վարկավորման իրականացման:

Գյուղատնտեսության ոլորտում ապահովագրական համակարգի ներդրման փորձարկման ծրագրի իրականացման համար պետական աջակցության ծրագիրը նույնպես ռիսկային է համարվում: Դրա հիմնական պատճառներից է այդ համակարգի գյուղատնտեսության ոլորտում ներդրված չլինելը, տեղական ապահովագրական ընկերությունների այդ ուղղությամբ փորձի բացակայությունը: Խնդիր է նաև ոչ ապահովագրության ոչ արդյունավետ մեխանիզմների ընտրությունը: Նշված ռիսկերի մեղմման քայլերից կարող է լինել այս գործընթացում միջազգային մասնագիտացված կազմակերպությունների և միջազգային փորձակետների ընդգրկումը: Առաջարկվող մեխանիզմների փորձարկումը և արդյունքներից ելնելով դրանց հիմնական ներդրման քայլերի ձեռնարկումը:

Մյուս ծրագրերը որոնք ուղղված են սերմնաբուծության զարգացմանը, էական ռիսկեր չեն պարունակում, քանի որ նման ուղղվածության պետական ծրագրերի փորձը առկա է, կան որոշակիորեն փորձարկված մեխանիզմներ, որոնք կարող են կիրառություն ունենալ:

Հիշատակված ծրագրերի իրականացման նշված ռիսկերի հաշվի առնելը և դրանց մեղմման ուղղությամբ առաջադրված քայլերի ձեռնարկումը կարող է կարևոր նախապայման հանդիսանալ նշված ծրագրերի հաջող իրականացման համար:

2.3. ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվող բյուջետային ծրագրերի գերակայությունը և համամասնությունները

Ագրարային ոլորտի առանձնահատկություններով և տարբեր ենթաճյուղերի փոխադարձ կախվածությամբ պայմանավորված այդ ոլորտում բյուջետային հատկացումների արդյունավետության ապահովման նախապայմաններից է իրականացվող ծրագրերի համար կատարվող ներդրումների որոշակի հարաբերակցության՝ կառուցվածքի պահպանումը: Հակառակ դեպքում ագրարային ոլորտում, պետության աջակցություն և համագործակցություն պահանջվող բնագավառներում, ներդրումների անհամամասնությունը կարող է հանգեցնել ծախսվող ֆինանսական ռեսուրսների փոշիացման և իրականացվող ծրագրերի տնտեսական ցածր արդյունավետության:

Գյուղատնտեսության ոլորտում ՀՀ պետական բյուջեի միջոցներով իրականացվող ծրագրերի կառուցվածքի ուսումնասիրությունը (հավելված 1) ցույց է տալիս, որ դրանց մեջ, բացառությամբ վարկային ծրագրերի, առավել մեծ տեսակարար կշիռ ունի <<Գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստում>>, <<Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին>>, <<Անտառպահպանական ծառայություններ>> ծրագրերը:

2009-2015թթ. <<Գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստում>> ծրագրի համար ներդրումների տեսակարար կշիռը տատանվել է 8.45-20.87 %-ի սահմաններում: Բյուջետային միջոցների հատկացումների տեսակարար կշռի փոփոխությունից

բացի բացարձակ առումով էական փոփոխություն է կրել նաև հատկացված միջոցները: Այսպես տվյալ ծրագրի համար ՀՀ պետական բյուջեից 2009թ. հատկացվել է 1520.45 մլն դրամ, ապա 2010 և 2011թթ. համապատասխանաբար նվազել է 991.54 և 511.08 մլն դրամի, հետագա 2012-2015թթ. այն ունեցել է աճի միտում և կազմել է 999.96; 1091.75; 1120.0 և 1161.21 մլն դրամ: Նշված ծրագիրը ներառում է ինչպես հակահամաճարակային միջոցառումների համար պատվաստուկների և անհրաժեշտ միջոցների ձեռք բերումը, այնպես էլ պատվաստումների ու այլ միջոցառումների իրականացումը: Այս ծրագրի իրականացման կառուցակարգերը պարբերաբար փոփոխվել են: Մինչև 2005թ. այն իրականացվում էր <<Գնումների մասին>> ՀՀ օրենքի պահանջներին համապատասխան: Այսինքն, ինչպես պատվաստուկների, այնպես էլ անասնաբուժական միջոցառումների ծառայությունների գնում կատարվում էր մրցութային սկզբունքով: Դրանից հետո անասնաբուժական միջոցառումների իրականացումը վերապահվեց համայնքային անասնաբույժներին, իսկ աշխատանքների կազմակերպումը պատվիրակվեց համայնքի ղեկավարին: Իհարկե, կատարված փոփոխությունն առաջադիմական էր, քանի որ բարձրանում էր համայնքի ղեկավարի պատասխանատվությունը և մեծանում էր անասնաբույժների անմիջական մասնակցությունն իրենց կողմից սպասարկվող տարածքի անասնազխաքանակի հակահամաճարակային միջոցառումների իրականացմանը: Ուղղակի այս կարգով համայնքի ղեկավարի և անասնաբույժի փոխադարձ պայմանավորվածությամբ առավել դյուրին է դառնում անասնազխաքանակի հավելագրումն իր կոռուպցիոն հետևանքներով: Դա դրսևորվում է պատվաստուկների պահանջարկի անհարկի մեծացումով և այլ չարաշահումներով: ՀՀ կառավարության կողմից 2012թ. հաստատվեց <<<<-ում 2012-2014թթ. գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստման ծրագիրը>> և որոշակի փոփոխություն կատարվեց ծրագրի իրականացման կառուցակարգում: Այդ փաստաթղթով նախատեսվում է, որ <<Անասնաբուժական ծառայության հակահամաճարակային միջոցառումների, կենդանիների հիվանդությունների կանխարգելման աշխատանքների կազմակերպման բնագավառում պետության կողմից համայնքի

ղեկավարին պատվիրակված լիազորությունների իրականացման ֆինանսավորման ծրագրի շրջանակներում 931 համայնքում առկա գյուղատնտեսական կենդանիներին անասնաբուժական սպասարկումը (հակահամաճարակային միջոցառումներ՝ ախտորոշում և պատվաստումներ) իրականացվել է 850 անասնաբույժ-մասնագետների կողմից, որոնց մինչև օրս վճարվել է հավասարաչափ աշխատավարձ: Ծրագրով նախատեսված է 2012 թվականից փոխել վարձատրության ներկայիս կարգը և ներդնել նոր կարգ՝ հիմնված պայմանական անասնազվխաքանակի պատվաստումների և ախտորոշիչ աշխատանքների մեկ միավոր գնի հաշվարկի վրա>>²⁸:

Հաջորդը մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող ծրագրերից է <<Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին>> ծրագիրը, որի համար կատարվող ներդրումների տեսակարար կշիռը ընդհանուր ծրագրերի մեջ 2009-2015թթ. տատանվել է 0-22.66 %-ի միջակայքում: 2010թ. այս ծրագրով բյուջեից հատկացումներ չեն եղել: 2009թ. ծրագիրը նպատակաուղղվել է սահմանամերձ, բարձր լեռնային և լեռնային գոտիներում հացահատիկային մշակաբույսերի մշակության խթանմանը, հետագա տարիներին ծրագիրը նպատակաուղղվել է հացահատիկային մշակաբույսերի սերմնաբուծության զարգացմանը և բարձր վերարտադրության սերմերով ապահովվածության մակարդակի բարձրացմանը: 2015թ. ծրագրին միջոցներ չի հատկացվել, միջոցառումներ իրականացվել են այլ աղբյուրների հաշվին:

Համեմատաբար բարձր տեսակարար կշիռ է ունեցել <<Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սունբսիդավորման>> ծրագիրը, որին ՀՀ պետական բյուջեից 2012; 2013 և 2014թթ. համապատասխանաբար հատկացվել է 578.0; 634.46 և 872.5 մլն դրամ, 2011թ. տվյալ ծրագրի ուղղությամբ հատկացումները կատարվել են ՀՀ կառավարության պահուստային ֆոնդից: ՀՀ պետական բյուջեից վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորմանն 2015թ. ուղղվել է 1163.01 մլն դրամ: Սակայն ներկայումս խնդիր կա վճարված տոկոսադրույքների

²⁸ ՀՀ կառավարության 2012թ. փետրվարի 23-ի <<<<-ում 2012-2014թթ. գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստումների ծրագիրը հաստատելու մասին>> N206-Ն որոշում

սուբսիդավորման ուղղությամբ: 2015թ. հունվարի 1-ի դրությամբ չսուբսիդավորված տոկոսադրույքների համար պարտքը կազմել է 417.0 մլն դրամ: Վերջինս հիմնականում գոյացել է 2013թ նախատեսվածից ավել, ավելի քան 7.0 մլրդ դրամ լրացուցիչ տրամադրված վարկային ռեսուրսների, ինչպես նաև ՀՀ Արմավիրի մարզի կարկտահարությունից տուժած տնտեսավարողների համար վարկավորման ժամկետի տարի երկարաձգմամբ:

Համեմատաբար մեծ տեսակարար կշիռ է կազմել Համաշխարհային Բանկի աջակցությամբ իրականացվող <<Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և մրցունակության>> վարկային ծրագրի ֆինանսավորման մասը, նշված ուղղությամբ հատկացված միջոցների տեսակարար կշիռը 2012; 2013; 2014 և 2015 թթ. համապատասխանաբար կազմել է 29.66; 25.21; 15.65 և 8.47 %, իսկ կատարված ներդրումները՝ 2449.0; 1676.0; 1746.7 և 958.8 մլն դրամ: Ծրագիրը իր դրական ազդեցությունն է ունեցել ընդգրկված համայնքների բնական կերահանդակների օգտագործման բարելավման և անասնաբուծության զարգացման համար: Միջնաժամկետ հեռանկարում ծրագրի արդյունքները առավել նկատելի կլինեն: Ծրագրի երկրորդ փուլը մեկնարկելու է 2015թ. երկրորդ կիսամյակից, ներառելու է հանրապետության 8 մարզերի 100 գյուղական համայնք: 2015թ. ծրագրի ներդրումները կազմել են 1259.4 մլն դրամ, որը կազմում է տվյալ տարվա ընդհանուր ներդրումների 11.13 %-ը:

Անհամեմատ մեծ ներդրումներ են իրականացվել Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամի և ՕՊԵԿԻ զարգացման միջազգային հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացվող <<Գյուղական կարողությունների ստեղծում>> ծրագրին: Մասնավրապես Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացվող ներդրումները 2011-2015թթ. տատանվել է ընդհանուր ներդրումների 9.41-30.59 %-ի սահմաններում, իսկ ՕՊԵԿ-ի զարգացման միջազգային հիմնադրամի աջակցությամբ ներդրումները 2014 և 2015թթ. կազմել են համա-

պատասխանաբար՝ 3407.43 և 2599.95 մլն դրամ, որը կազմել է ընդհանուր ներդրումների համապատասխանաբար՝ 30.53 և 22.98 %-ը:

Որոշակի ներդրումներ են իրականացվում <<Գյուղական խորհրդատվական ծառայություններ>> ծրագրի շրջանակներում, որտեղ ներդրումների տեսակարար կշիռը 2009-2015թթ. տատանվել է 2.34-6.17 %-ի սահմաններում:

Մնացած ծրագրերի համար ՀՀ պետական բյուջեից ներդրումների տեսակարար կշիռը 2009-2015թթ. եղել է զգալիորեն փոքր:

Մի շարք կարևորագույն ծրագրերի համար ՀՀ պետական բյուջեով միջոցներ չեն նախատեսված, դրանց մի մասի համար հույժ կարևորությունից ելնելով որոշ միջոցներ են հատկացվում ՀՀ կառավարության պահուստային ֆոնդից և այլ աղբյուրներից: Վերջինս վերաբերում է <<Գյուղատնտեսական հողատեսքերի պահպանում, բարելավում և ինժեներական կառույցների վերականգնում>>, <<Հացահատիկային և կերային մշակաբույսերի սերմերի մատակարարում>> և այլն: Այդուհանդերձ, ճյուղային գերակայությունների տեսանկյունից մեծ կարևորություն ունի գյուղատնտեսության ապահովագրության ներդրման պետական աջակցությունը: Ընդհանուր առմամբ գյուղատնտեսության ոլորտի պետական աջակցությունը բնութագրվում է ոչ միայն բյուջետային ֆինանսավորման բացարձակ մեծությամբ, այլև դրա կառուցվածքով և հատկացումների օգտագործման արդյունավետության ցուցանիշներով: Այս տեսանկյունից, որպես գյուղատնտեսության պետական աջակցության գերակա ուղղություն, անհրաժեշտ է ներդնել գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողների և պետության համաֆինանսավորումով, այսինքն՝ սուբսիդավորումով, ապահովագրական համակարգ: Փորձենք որոշակի հիմնավորում տալ այս տեսակետին:

Կլիմայի փոփոխությունը և գյուղատնտեսության արդյունաբերականացումը թելադրում են մթնոլորտային երևույթներով պայմանավորված ռիսկերի կառավարման նոր մոտեցումներ: Դրանք դրսևորվում են երկու հիմնական ուղղություններով: Առաջինը՝ ռիսկերի կանխարգելման և հետևանքների մեղմացման ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացումն է, իսկ երկրորդը՝ արդիական ապահովագրական

մոդելների լայնամասշտաբ կիրառումը: Գործնականում առավել բարձր արդյունք է ապահովում վերոհիշյալ ուղղությունների խելամիտ համատեղումը:

Հայաստանի ագրարային ոլորտում, եթե բնական ռիսկերի կանխարգելման և հետևանքների մեղմացման առումով որոշակի քայլեր կատարվում է (ոռոգման համակարգերի զարգացում, հակահեղեղային միջոցառումներ, ցրտադիմացկուն, երաշտադիմացկուն, հիվանդությունների և վնասատուների դեմ առավել կենսունակ սորտերի և ցեղերի շրջանացում, հակակարկտային տեղակայանքների կիրառում և այլն), ապա գյուղատնտեսության ապահովագրումը դեռևս իսպառ բացակայում է: Իրականությունն այն է, որ ագրարային ոլորտի բարձր ռիսկայնությունը, համապատասխան նորմատիվային հիմքերի և մեթոդաբանության բացակայությունը, արգելակում է այս կարևոր գործիքի կիրառումը: Իհարկե, ոչ առանց հիմքի, տիրապետող է այն կարծիքը, որ գյուղատնտեսության ոլորտը, հատկապես բուսաբուծության ճյուղը, ապահովագրական ընկերությունների համար բիզնեսի առումով հետաքրքրություն չի ներկայացնում՝ բնական գործոններից ծայրահեղ կախվածության և բարձր ռիսկայնության պատճառով: Այս կարծիքը տիրապետող է ոչ միայն Հայաստանում: Ագրոապահովագրության համաշխարհային պրակտիկան ցույց է տալիս, որ նման հիմնախնդիր առկա է բազմաթիվ երկրներում: Այնպես որ, անգամ ագրարային ոլորտի ռիսկերի կառավարման արդյունավետության բարձրացման, ապահովագրական շուկայի ընդլայնման, ապահովագրության նոր մեթոդների ներդրման և օրենսդրական հիմքերի կատարելագործման պայմաններում՝ ագրոապահովագրությունը մնում է հիմնախնդիր և դանդաղ է ծավալվում:

Դեռևս լուրջ բանավեճի թեմա է գյուղատնտեսության պարտադիր ապահովագրությունը, միանշանակ չեն պետական սուբսիդավորումով ագրոապահովագրության վերաբերյալ մոտեցումներ, առկա են տարակարծություններ ապահովագրության օբյեկտների ընտրության, ապահովգրավճարների չափերի, կորուստների գնահատման և փոխհատուցման հարցերում: Հատկապես վիճահարույց է պետական աջակցությամբ

ագրոապահովագրության նպատակահարմարության հարցը²⁹: Կարծիք կա, որ ապահովագրության սուբսիդավորումը ձեռնատու է միայն ապահովագրական ընկերություններին, իսկ գյուղացիական տնտեսությունների համար առավել շահեկան է տարերային աղետների հետևանքների վերացման նպատակով միանվագ ուղղակի աջակցությունը³⁰: Առավել ազատական թևի ներկայացուցիչներն ընդհանրապես ընդդիմանում են մասնավոր հատվածին պետական աջակցության, առավել ևս՝ սուբսիդավորումով ագրոապահովագրության ծրագրերին: Նման մոտեցման հիմնական փաստարկն այն է, որ շուկայական տնտեսության պայմաններում ապրանքային արտադրության բոլոր մասնակիցներն ունեն տնտեսական ինքնուրույնություն և պատասխանատվություն են կրում իրենց արտադրական գործունեության արդյունքների համար: Միաժամանակ, հատկապես անցումային տնտեսություն ունեցող երկրներում, մասնավոր գործարարության պետական հովանավորչությունը, հատկապես՝ պետական բյուջեից սուբսիդիաների հատկացումը, առաջացնում է գործադիր իշխանության կառույցների կողմից այդ միջոցների մի մասի յուրացում, ոչ արդյունավետ տեղաբաշխում և այլ կառույցի ռիսկեր: Բացի դրանից, պետական աջակցության որոշակի սահմանափակումներ է պարտադրվում նաև Առևտրի Համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) անդամ երկրներին, որը թելադրված է համաշխարհային առևտրի կանոնակարգման շահերով: Այդուհանդերձ, երկրի տնտեսական և պարենային անվտանգության, գյուղատնտեսության սոցիալական կարևորության, գյուղական բնակչության աղքատության հաղթահարման և միգրացիոն գործընթացների կառավարման, բնակլիմայական գործոններից արտադրության արդյունքների բարձր կախվածության նկատառումներով, աշխարհի բազմաթիվ երկրներում տարբեր խողովակներով պետական աջակցություն է ցուցաբերվում գյուղատնտեսությանը: Վերջինս դրսևորվում է գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողներին բյուջետային սուբսիդիաներ տրամադրելու, արտադրանքի վաճառքի

²⁹ Агрострахование как кормушка, <http://www.rosbalt.ru/business/2012/12/10/1069164.html>

³⁰ <http://svetich.info/publikacii/aktualnoe-intervyu/agrofinansirovanie-i-agrostrahovanie-cel.html>

երաշխավորված գներ սահմանելու, վարկերի տոկոսադրույքը սուբսիդավորելու, բույսերի պաշտպանության, անասնաբուժասանիտարական, հողաբարելավման կենտրոնացված միջոցառումներ իրականացնելու, գյուղի սոցիալական ենթակառուցվածքները զարգացումը ֆինանսավորելու, հարկային արտոնություններ սահմանմելու և այլ ձևերով: Արտադրական ռիսկերի կառավարման նպատակով, հատկապես վերջին տասնամյակներին, աշխարհի շատ երկրներ կարևոր տեղ են հատկացնում նաև պետական սուբսիդավորումով ագրոապահովագրության ներդրմանը: Այս համակարգը տարեցտարի ընդլայնվում ու կատարելագործվում է, միաժամանակ, տարբեր երկրներում առկա է այդ համակարգի կիրառման առանձնահատկություններ, որոնց ուսումնասիրությունը հնարավորություն է ընձեռում գտնել Հայաստանի համար առավել ընդունելի տարբերակներ: Ահավասիկ, աղյուսակ 2.3.1-ում ներկայացված երկրների տվյալները ցույց են տալիս, որ պետական սուբսիդավորումով ագրոապահովագրությունը համեմատաբար նոր միջոցառում է և անգամ աշխարհի զարգացած երկրներում այն գտնվում է կայացման և արդիականացման փուլում:

Աղյուսակ 2.3.1

Պետական սուբսիդավորումով ագրոապահովագրությունը աշխարհի մի քանի երկրներում (2010թ.)³¹

Երկրները	Ագրոապահովագրության ներդրման սկիզբը	Ագրոապահովագրության շուկայի ծավալը, մլն դոլար	Պետական սուբսիդավորման գումարը, մլն դոլար	Ապահովագրված տարածքների ընդգրկվածությունը սուբսիդավորման ծրագրում, %
ԱՄՆ	1990-ական	12000	6000	90
Չինաստան	2003	3000	1500	15
Իտալիա	2003	380	190	10
Ռուսաստան	2012	312	187.5	17-19
Հնդկաստան	2002	135	67.5	14
Թուրքիա	2006	300	150	8

³¹ <http://www.agroinsurance.com/ru/practice/?pid=11473#sthash.xTK1WqeQ.dpuf>

Գյուղատնտեսության պետական աջակցության և գյուղատնտեսական ռիսկերի կառավարման այս կարևոր գործիքը առաջինը կիրառվել է ԱՄՆ-ում դեռևս անցյալ դարի 90-ական թվականներից:

ԱՄՆ-ում ագրոապահովագրության սուբսիդավորումը իրականացնում է Ռիսկերի կառավարման գործակալությունը (RMA): Ապահովագրական արտադրանքները մշակվում է գործակալությունը, բայց ապահովագրական ծառայությունները մատուցում են հավատարմագրված ապահովագրական կազմակերպությունները: Ապահովագրողներն աշխատում են գործակալության կողմից սահմանած ապահովագրական դրույքներով: Պետության կողմից սուբսիդավորվող ապահովագրավճարի հատվածը կախված է կորուստները ծածկելու տոկոսից: Որպես կանոն, կորստի առավելագույն՝ 70% հատուցմանը համապատասխանում է 50, իսկ 60%-ին՝ 30% սուբսիդավորում: Ներկայումս ապահովագրված են գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողների ավելի քան 50 %-ը և ցանքատարածությունների մոտ 70%-ը:

Թուրքիայում պետական աջակցությամբ ագրոապահովագրման համակարգը կիրառվում է 2006 թ-ից: Այդ գործունեությունը իրականացվում է TARSIM /Subsidised agricultural insurance in Turkey/ գործակալության միջոցով: Մինչև 2012թ. 6 տարվա ընթացքում այս կառույցին հաջողվել է ընտրել և վերավորակավորել գյուղատնտեսության ապահովագրության նոր համակարգի 1700 մասնագետ: Թուրքիայում այս համակարգով ապահովագրվում է 36 անուն մշակաբույս: Հիմնական մշակաբույսերն են՝ հացահատիկը, խաղողը, լոլիկը, ծիրանը և զեյթունը: TARSIM-ի դիտորդական խորհրդի կազմում ընդգրկված են գյուղատնտեսության նախարարության, գանձապետարանի և ապահովագրական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները: Ինչպես ապահովագրավճարները, այնպես էլ սուբսիդիայի գումարները վճարվում է TARSIM-ին: Վերջինս իրականացնում է նաև այդ գումարների վերաապահովագրումը: 6

տարվա ընթացքում ցանքատարածությունների ապահովագրումը 1 տոկոսից հասել է 8.2 տոկոսի, իսկ ապահովագրության միջոցները 27 մլն եվրոյից՝ 200 մլն եվրոյի³²:

Ավստրիայի ագրոապահովագրության մոդելը նման է Թուրքիային: Այստեղ նույնպես ապահովագրողները ստեղծել են առանձին ապահովագրական միավորում՝ Ավստրիական ապահովագրական գրադ. (Die Österreichische Hagelversicherung), որը զբաղվում է միայն ագրոապահովագրման հարցերով և որևէ այլ ապահովագրական ծառայություն չի իրականացնում: Պարտադիր ագրոապահովագրության բացակայության պայմաններում, այս կառույցը կարողացել է ընդգրկել շուկայի 85 %-ը:

Իսրայելում գործում է ագրոապահովագրման պարտադիր համակարգ և ագրոարտադրությունը 100 %-ով ապահովագրված է: Այդ նպատակով 1967 թ. հիմնադրվել է Կլիմայական ռիսկերի կառավարման պետական կոմիտե (KANAT): Այս կազմակերպությունը կենտրոնացված կարգով իրականացնում է ագրոապահովագրության բոլոր ծրագրերը: Ապահովագրավճարների մոտ կեսը սուբսիդավորվում է պետության կողմից: Այդ գումարը հատկացվում է հետևյալ համամասնությամբ՝ այգեգործություն 42 %, բանջարաբուծություն՝ 30%, անասնաբուծություն՝ 20% և դաշտային մշակաբույսերին՝ 8 %: Հավաքված ապահովագրավճարը 2012թ. կազմել է 280 մլն ԱՄՆ դոլար³³:

Չինաստանում պետական սուբսիդավորումով ագրոապահովագրությունն իրականացնում է Ագրոապահովագրողների ազգային միությունը (ԱԱՄ): Թեև այս ծրագիրն սկսվել է 2003 թ., բայց զարգացման տեմպերը բավականին բարձր են և 2013թ. ագրոապահովագրման շուկայի ծավալը հասել է 5 մլն դոլարի, իսկ վճարումները 3.4 մլն դոլարի, որը ԱՄՆ-ից հետո երկրորդ ցուցանիշն է: Ի դեպ, մինչև 2007թ. պիլոտային ծրագրի կարգավիճակով մի քանի նահանգներում ապահովագրվում էր խիստ սահմանափակ թվով գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքը, 2008թ. ծրագրում ներառվեցին նաև գյուղատնտեսական կենդանիները, իսկ 2012թ-ից ծրագիրն ընդգրկեց

³² Subsidised agricultural insurance in Turkey; Bulent Bora, General Manager of TARSIM. Turkey / 54 / 2010, p. 12-17

³³ <http://www.kanat.co.il/templates/kanat/images/KANAT2012.pdf>

ավելի մեծ թվով մշակաբույսեր և իրականացվում է ամբողջ երկրում: Ըստ Չինաստանի ԱԱՄ-ի տվյալների 2013թ-ին ապահովագրվել է 73 մլն հա, որը կազմում է գյուղատնտեսական հողատեսքերի 45%-ը: Ագրոապահովագրական շուկայի միջին տարեկան աճը կազմել է 23 %³⁴:

Կարելի է շարունակել այն երկրների ցանկը, որտեղ հաջողությամբ ներդրվում է պետական սուբսիդավորումով ագրոապահովագրության համակարգը, սակայն սահմանափակվենք նշված երկրներով և Հայաստանի պայմաններում այն կիրառելու առումով կատարենք մի քանի ընդհանրացումներ:

1. ՀՀ մարզերն ունեն որոշակի բնակլիմայական առանձնահատկություններ և յուրաքանչյուր տարածաշրջանի մթնոլորտային վնասակար երևույթների տեսքով առավել յուրահատուկ են որոշակի ռիսկեր: Միանգամայն պարզ է, որ բոլոր ռիսկերից միաժամանակյա ապահովագրումը դեռևս իրատեսական և արդյունավետ չէ: Հետևաբար անհրաժեշտ է ռիսկերի և բյուջետային հնարավորությունների գնահատման, ինչպես նաև ապահովադիրների ցանկությունների ուսումնասիրության հիման վրա կատարել տարածքների և ռիսկերի ընտրություն:
2. Գյուղատնտեսության ապահովագրության կարևորությունը և դժվարությունները գնահատելով, անհրաժեշտ է ներդնել այնպիսի ապահովագրական համակարգ, որը հավասարապես արտահայտի, թե ապահովադիրի և, թե ապահովագրողի շահերը: Այսինքն, հանուն գյուղացիական տնտեսությունների ռիսկերի չեզոքացման, ապահովագրական ընկերությունները չեն ավելացնելու իրենց ռիսկերը, ուստի դրանք հավասարակշռելու խելամիտ տարբերակը պետական սուբսիդավորումով ագրոապահովագրական համակարգի ներդրումն է: Գյուղատնտեսությունում ապահովագրություն կիրառող երկրների փորձի ուսումնասիրումը, ինչպես նաև մեր հանրապետության գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների վճարունակության ցածր մակարդակը թույլ է տալիս հետևություն անել, որ ՀՀ գյուղատնտեսությունում

³⁴ Успех Китая в агростраховании основан на правильной стратегии субсидирования
<http://prodmagazin.ru/2014/03/13/>

ապահովագրական վճարի սուբսիդավորումը պետք է իրականացվի առնվազն 50 %-ի չափով:

3. Պետությունը իր վրա վերցնելով ապահովագրավճարների մի մասը, լուծում է տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական կարևոր խնդիր, որոնք խաչաձևվում են երկրի պարենային անվտանգության և ագրոբիզնեսի կայացման միջոցով՝ գյուղական բնակչության բարեկեցության բարձրացման հանգուցային կետում:

4. Համակարգի ներդրման սկզբնական փուլում բյուջեի ծանրաբեռնվածությունը մեղմելու անհրաժեշտությունից ելնելով, առաջարկում ենք ապահովագրել առավել ռիսկային տարածքների առավել բարձրարժեք մշակաբույսերը: Դիցուք, առաջարկվում է առաջնահերթ կերպով իրականացնել ՀՀ Արարատի, Արմավիրի և Արագածոտնի մարզի նախալեռնային (ծովի մակարդակից մինչև 1200 մ բարձրության) և Վայոց ձորի մարզի ցածրադիր համայնքների խաղողի և պտղի այգետարածքների ուշ գարնանային ցրտահարության և մինչև բերքահավաքը կարկտահարության ռիսկերը: Հաջորդ փուլում նպատակահարմար է ապահովագրական ծրագրում ներառել նաև բանջարանոցային մշակաբույսերի մինչև ծաղկումը ընկած ժամանակահատվածի ծախսերը և ծաղկումից մինչև բերքահավաքը ընկած ժամանակահատվածի ցրտահարության և կարկտահարության ռիսկերը:

5. Համակարգի ծավալման հետագա փուլերում պետք է ըստ կարևորության ներառել մնացած մարզերի գյուղատնտեսական մշակաբույսերը, իսկ անասունների հաշվառման և համարակալման ծրագիրը իրականացնելուց հետո նաև՝ անասունների ապահովագրումը: Այն կարծիքը, որ ցածր ռիսկայնությունը թույլ է տալիս անհապաղ սկսել գյուղատնտեսական կենդանիների ապահովագրությունը, մեր կարծիքով հիմնավորված չէ և կարող է հերթական անգամ վարկաբեկել պետական աջակցությամբ ագրոապահովագրության կարևոր գաղափարը:

6. Վերոհիշյալ գործընթացը պահանջում է պետական սուբսիդավորումով ագրո-ապահովագրության օրենսդրական, նորմատիվային և ֆինանսաբյուջետային հիմքերի ձևավորում: Կարծում ենք, որ շահագրգիռ մոտեցում ցուցաբերելու պարագայում 2015թ.

հնարավոր է Ազգային ժողով ներկայացնել և ընդունել <<Պետական աջակցությամբ ագրոապահովագրության զարգացման մասին>> Հայաստանի Հանրապետության օրենքը: Դրա հետ մեկտեղ 2016-2018 թթ. Միջնաժամկետ ծախսային ծրագրում և 2016թ. ՀՀ բյուջեի նախագծում ներառել պետական սուբսիդավորումով ագրոապահովագրության ծրագիրը և բյուջետային հատկացումների նախահաշիվը: Իհարկե, այս համակարգի ներդրումը պահանջում է նաև նորմատիվային ակտերի ամբողջական փաթեթի ընդունում, որի աշխատանքները ՀՀ կառավարությունը պետք է իրականացնի, համագործակցելով շահագրգիռ ապահովագրական կազմակերպությունների հետ: Մեր նախնական հաշվարկներով 4-րդ կետում նշված օբյեկտներում, ապահովագրավճարների 50/50 տոկոս բաշխման պայմաններում, պետության կողմից հատկացվող սուբսիդիայի տարեկան գումարը կարող է կազմել 7-8 մլրդ դրամ, որը բյուջեի խելամիտ վերաբաշխման պայմաններում միանգամայն հնարավոր աջակցություն է:

Իհարկե, բացի ագրոապահովագրության համակարգից, երկրի պարենային անվտանգության շահերը պահանջում են կիրառել ագրարային ոլորտի պետական կարգավորման այլ միջոցառումներ, որոնք նույնպես պահանջում են որոշակի պետական աջակցություն: Ուստի հաջորդ գլխում համառոտ կանդրադառնանք նաև գյուղատնտեսության պետական աջակցության ուղղությունների և կառուցակարգերի վերանայմանը:

Հաշվի առնելով կատարված ուսումնասիրությունները, 2013թ. ՀՀ պետական բյուջեից կատարված փաստացի հատկացումները, ինչպես նաև 2014թ. համար նախատեսված բյուջետային հատկացումները և դրանց կառուցվածքը փորձել ենք մոտակա հեռանկարի համար առաջադրել բյուջետային հատկացումների նախընտրելի կառուցվածքը:

Մասնավորապես առաջարկում ենք ՀՀ պետական բյուջեի իրականացվող ծրագրերի կառուցվածքի բարելավման հետևյալ հիմնական ուղղությունները.

1. <<Գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորման>> ծրագրի հանելու փոխարեն գումարների կտրուկ ավելացում, նպատակ ունենալով հանրապետությունում գործող արհեստական սերմնավորման կարողությունների հնարավորությունների օգտագործմամբ և գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորում իրականացում դրանց ծախսերի առնվազն 50 %-ի սուբսիդավորմամբ: Մասնավոր կարգավիճակում գործող արհեստական սերմնավորման գործառույթ ունեցող կառույցների հետ համագործակցության ընդլայնում:
2. <<Գյուղատնտեսական խորհրդատվական ծառայություններ>> ծրագրի համար ներդրումների առնվազն 35-40 %-ով ավելացում, որը կնպատակաուղղվի Գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնների կողմից խորհրդատվության ծավալների ընդլայնմանը, ինչպես նաև շրջանառության հարկի վճարման հետևանքով կենտրոնների գործունեության շրջանակի կրճատման գործընթացի կանխմանը:
3. Ընդլայնել <<Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին>> ծրագրի ներդրումները՝ դրա միջոցները նպատակաուղղել նաև գարու, եգիպտացորենի սերմերով ապահովվածության մակարդակի բարձրացմանը, ինչպես նաև սերմնաբուծությանը, կարևոր է նաև կերային մշակաբույսերի սերմապահովվածության և սերմանաբուծության միջոցառումների իրականացումը: Անհրաժեշտ է համարվում նաև բարձր լեռնային, լեռնային և սահմանամերձ գոտում վարելահողերի նպատակային օգտագործման մակարդակի բարձրացման, ինչպես նաև հողի մշակության համար հասցեական աջակցությունը:
4. Շարունակել <<Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման>> ծրագիրը: Կարևոր է համարվում վարկավորման ժամկետների և տրամադրվող վարկերի գումարի ավելացումը, որը կնպատակաուղղվի ագրոտեխնիկայի և տեխնոլոգիաների արդիական փորձի ներդրմանը, արտադրության արդյունավետության բարձրացմանն ու գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների կարողությունների հզորացմանը:

5. Համապատասխան ծրագրերը հիմք ունենալով ՀՀ պետական բյուջեով նախատեսել համարժեք միջոցներ <<Գյուղատնտեսական հողատեսքերի պահպանում, բարելավում և ինժեներական կառույցների վերականգնում>> ծրագրի համար: Չթույլատրելով, միայն հույժ կարևորության դեպքում, ՀՀ կառավարության պահուստային ֆոնդից որոշակի փոքր միջոցների հատկացումը, որի դեպքում արդյունավետ չի դառնում հատկացված ֆինանսական միջոցների օգտագործումը:
6. Գյուղատնտեսական կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշների վերականգնման կարևորությունից ելնելով առաջնահերթ է համարվում տոհմային անասնաբուծության զարգացման համար ՀՀ պետական բյուջեից միջոցների հատկացումը:
7. Անհրաժեշտ է համարվում <<Անտառպահպանության ծառայություններ>> ծրագրից բացի կամ դրա շրջանակներում նախատեսել նաև անտառվերականգնման և անտառշինական աշխատամնքների համար միջոցների տրամադրում ՀՀ պետական բյուջեից:
8. Կարևոր է համարվում գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող հիմնական ռեսուրսների, մասնավորապես հանքային պարարտանյութերի, այնպես էլ դիզելային վառելանյութի մատչելի գներով գյուղատնտեսության մեջ տնտեսավարողներին մատակարարման համար 2015թ. կիրառված ՀՀ պետական բյուջեում միջոցների նախատեսումը:
9. Հիմնավորված է համարվում ՀՀ պետական բյուջեում տնտեսավարման ձևերի զարգացման, մասնավորապես հանրապետության գյուղական համայնքներում գյուղատնտեսական կոոպերացիայի խթանման ծրագրերի իրականացման համար միջոցների նախատեսումը:
10. Կարևոր է նաև գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի վարման համար ՀՀ պետական բյուջեից միջոցների հատկացումը:
11. Հեռանկարային է համարվում գյուղացիական տնտեսությունների հողերի միավորման ծրագրերի մշակումը և այդ ուղղությամբ ՀՀ պետական բյուջեից միջոցների հատկացումը:

12. Անհրաժեշտ է համարվում նաև խաղողի և պտղի և հատապտղի այգիների գույքագրման ծրագրերի իրականացումը:

13. Կարևոր է համարվում նաև ագրաապահովագրության համար բյուջետային միջոցների նախատեսումը, որը հիմնականում կուղղվի ապահովագրավճարների սուբսիդավորմանը:

Հիմք ունենալով ՀՀ պետական բյուջեվ իրականացվող ծրագրերի կառուցվածքի բարելավման վերը նշված հիմնական ուղղությունները, փորձել ենք ներկայացնել մոտակա հեռանկարի համար բյուջետային ծախսերի համար կատարվող ներդրումների նախընտրելի կառուցվածքը: Արդյունքները ներկայացվում է 2.3.2 աղյուսակում:

**ՀՀ պետական բյուջեով ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում հիմնական ծրագրերի իրականացման համար
հատկացված միջոցները 2015-2016թթ. և առաջարկությունները 2018-2020թթ. համար**

Ծրագրի անվանումը	Փաստացի		Նախատեսված		Առաջարկվող					
	2015		2016		2018		2019		2020	
	մլն դրամ	%	մլն դրամ	%	մլն դրամ	%	մլն դրամ	%	մլն դրամ	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Սերմերի որակի ստուգման ու պետական սորտա-փորձարկման միջոցառումների իրականացում	58.93	0.59	59.11	0.58	60.00	0.39	62.5	0.30	65.0	0.27
Գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորում	4.49	0.04	0	0.00	150.00	0.97	300.0	1.44	300.0	1.26
Բույսերի պաշտպանության միջոցառումներ	89.20	0.89	150.00	1.47	155.00	1.00	165.0	0.79	175.0	0.74
Հողերի ագրոքիմիական հետազոտության և բերրիության բարձրացման միջոցառումներ	70.18	0.70	71.33	0.70	73.00	0.47	75.0	0.36	77.0	0.32
Գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստում	1162.21	11.64	1214.48	11.92	1250.00	8.07	1300.0	6.26	1350.0	5.68
Գյուղական խորհրդատվական ծառայություններ	395.76	3.96	397.3	3.90	450.00	2.91	475.0	2.29	500.0	2.10

աղյուսակ 2.3.2-ի շարունակությունը										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Անասնաբուժասանիտարիայի, սննդամթերքի անվտանգության և բուսասանիտարիայի ոլորտում ծառայությունների մատուցում	134.11	1.34	135.24	1.33	140.0	0.90	145.00	0.70	160.0	0.67
Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին	0	0	0	0	1500.0	9.69	2000.0	9.62	2500.0	10.51
Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման ծրագիր	1163.01	11.65	1163.01	11.41	1550.0	10.01	1800.0	8.66	2100.0	8.83
Գյուղատնտեսական հողատեսքերի պահպանում, բարելավում և ինժեներական կառուցվածքների վերականգնում	0	0	0	0	550.0	3.55	650.0	3.13	750.0	3.15
Տոհմային երինջների ձեռքբերում	799.07	8.0	0	0	550.0	3.55	700.0	3.37	900.0	3.78
Անտառպահպանական ծառայություններ	1201.22	12.03	1201.49	11.79	1250.0	8.07	1300.0	6.26	1350.0	5.68
Անտառային պետական մոնիտորինգի իրականացում	54.57	0.55	54.66	0.54	55.0	0.36	57.50	0.28	60.0	0.25
Անտառվերականգնման և անտառշինական աշխատանքներ	0	0	0	0.00	250.0	1.61	300.0	1.44	400.0	1.68

աղյուսակ 2.3.2-ի շարունակությունը										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Հացահատիկային և կերային մշակաբույսերի արտադրության զարգացում	0	0	0	0.00	650.0	4.20	700.0	3.37	800.0	3.36
Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին մատչելի գներով պարարտանյութերի ձեռքբերման համար	2631.49	26.36	2760	27.08	2000.0	12.92	2100.0	10.11	2200.0	9.25
Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին մատչելի գներով դիզելային վառելանյութի ձեռքբերման համար	0	0.00	330	3.24	400.0	2.58	450.00	2.17	550.0	2.31
Կոոպերացիայի խթանման	0	0	0	0.00	350.0	2.26	550.00	2.65	700.0	2.94
Գյուղատնտեսական հողատեսքերի միավորման	0	0	0	0.00	0.00	0.00	350.00	1.68	450.0	1.89
Ագրոապահովագրության ծրագրին աջակցության	0	0	0	0.00	0.00	0.00	3000.00	14.44	4000.0	16.82
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և մրցունակության ծրագիր</u>	958.84	9.61	648.21	6.36	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

աղյուսակ 2.3.2-ի շարունակությունը										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<u>Համաշխարհային բանկի</u> <u>աջակցությամբ իրակա-</u> <u>նացվող Համայնքների</u> <u>գյուղատնտեսական</u> <u>ռեսուրսների կառավարման</u> <u>և մրցունակության երկրորդ</u> <u>ծրագիր</u>	1259.40	12.62	2005.90	19.68	4100.0	26.48	4300.0	20.69	4400.0	18.5
ԱՄԲՈՂՋԸ	9982.5	100.0	10190.7	100.0	15483.0	100.0	20780.0	100.0	23787.0	100.0

Աղյուսակի տվյալներից ակնհայտ է, որ առաջարկվող կառուցվածքի դեպքում ընդլայնվում է ծրագրերի շրջանակը, որի արդյունքում էականորեն ավելանում է բյուջետային ներդրումների պահանջը: Սակայն տվյալ կառուցվածքի դեպքում ընդլայնվում են հնարավորությունները գյուղատնտեսության կառավարման և հատկացվող բյուջետային միջոցների օգտագագործման արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ:

2.4. ՀՀ պետական գնումների ընթացակարգը և գյուղատնտեսության առանձնահատկություններով պայմանավորված գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների կիրառման անհրաժեշտությունը

Հայաստանի Հանրապետությունում պետական գնումների գործընթացը համակարգվում է ելակետ ունենալով այդ բնագավառը կարգավորող իրավա-օրենսդրական փաստաթղթերը: Գնումների գործընթացը կարգավորվում է <<Գնումների մասին>> ՀՀ օրենքով, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով և այլ իրավական ակտերով:

<<Գնումների մասին>> ՀՀ օրենքը կարգավորում է պատվիրատուների կողմից ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների ձեռքբերման գործընթացի հետ կապված հարաբերությունները, սահմանում այդ հարաբերությունների կողմերի հիմնական իրավունքները և պարտականությունները³⁵:

Հանրապետությունում գնումների գործընթացը իրկանացվում է որոշակի սկզբունքների հիման վրա, որոնք սահմանված են օրենսդրությամբ և հետևյալն են՝

- գնման գործընթացի միասնական կանոններով, մրցակցային, թափանցիկ, հրապարակային և ոչ խտրական հիմունքներով կազմակերպում.
- պայմանագրի կնքման նպատակով մասնակիցների շրջանակի ընդլայնում և նրանց միջև մրցակցության խրախուսում.

³⁵ <<Գնումների մասին>> ՀՀ օրենք, (հոդված-1), ՀՕ-206-Ն, դեկտեմբերի 28, 2010թ.

- յուրաքանչյուրի համար, անկախ նրա օտարերկրյա ֆիզիկական անձ, կազմակերպություն կամ քաղաքացիություն չունեցող անձ լինելու հանգամանքից, գնման գործընթացին մասնակցելու իրավահավասարություն³⁶:

Գնումների կատարման նախընտրելի և հիմնական ընթացակարգը բաց ընթացակարգն է:

Բանակցային ընթացակարգի դեպքում պատվիրատուն պայմանագրի պայմանների շուրջ բանակցում է նախապես որակավորված մասնակիցների հետ և կնքում պայմանագիր: Բանակցային ընթացակարգը կազմակերպվում է՝ գնումների հայտարարությունը նախապես հրապարակելու միջոցով կամ առանց գնումների հայտարարությունը նախապես հրապարակելու:

Գնումների հայտարարությունը նախապես հրապարակելու միջոցով կարող է բանակցային ընթացակարգ կազմակերպվել, եթե՝ գնումը կատարվում է ոչ նյութական առանձին ակտիվների ձեռքբերման՝ աշխատանքների նախագծման, հետազոտական, փորձաքննության, փորձարարական կամ գիտական նպատակներով, արտակարգ կամ անկանխատեսելի այլ իրավիճակի առաջացման հետևանքով ծագել է գնման անհետաձգելի պահանջ, որի բնույթը կամ դրան առնչվող ռիսկերը տվյալ գնումը բաց կամ սահմանափակ ընթացակարգով իրականացնելը ժամկետի առումով դարձնում են անհնար, պայմանով, որ նման պահանջը հնարավոր չէր կանխատեսել:

Բանակցային ընթացակարգը կարող է կազմակերպվել առանց գնումների հայտարարությունը նախապես հրապարակելու, եթե՝ գնման ենթակա ապրանքը, աշխատանքը կամ ծառայությունը հնարավոր է ձեռք բերել միայն մեկ անձից, ինչը պայմանավորված է նրա հեղինակային և հարակից իրավունքներով, հատուկ կամ բացառիկ իրավունքի առկայությամբ կամ ծագել է գնման անհետաձգելի պահանջ և, արտակարգ իրավիճակից ելնելով, գնման այլ ընթացակարգի կիրառումը ժամկետի առումով անհնար է, պայմանով, որ նման պահանջը հնարավոր չէր կանխատեսել: Օրենսդրությամբ սահմանված է նաև առանց գնումների հայտարարությունը նախապես

³⁶ <<Գնումների մասին>> ՀՀ օրենք, (հոդված-3), ՀՕ-206-Ն, դեկտեմբերի 28, 2010թ.

հրապարակելու բանակցային ընթացակարգի կազմակերպման այլ դեպքեր, մասնավորապես երբ գնման գինը չի գերազանցում գնումների բազային միավորը³⁷:

Հաշվի առնելով գյուղատնտեսության առանձնահատկությունները, մասնավորապես չնախատեսված միջոցառումների սահմանափակ ժամանակահատվածում իրականացումը, կարևորվում է բանակցային գործընթացի միջոցով գնումների իրականացումը: Սակայն տվյալ դեպքում խնդիր է այն, որ սահմանված ընթացակարգերի կատարումը պահանջում է զգալի ժամանակ, որը չի բխում անհետաձգելի միջոցառումների իրականացման անհրաժեշտությունից: Նշվածը հատկապես վերաբերում է գյուղատնտեսական կենդանիների և մարդկանց համար առավել վտանգավոր համարվող հիվանդությունների բռնկումների դեմ անհետաձգելի միջոցառումների և հետևանքների վերացմանը, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի կարանտին հիվանդությունների և վնասատուների բռնկումներին, դրանց դեմ պայքարին և հետևանքների մեղմմանը, աննախադեպ ցրտահարությունների և կարկտահարությունների հետևանքների մեղմմանը և այլ անհետաձգելի միջոցառումների իրականացմանը: Նշվածից ելնելով ագրարային ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված անհրաժեշտություն է գյուղատնտեսության գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների կիրառումը:

Գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցման կիրառման նպատակով անհրաժեշտ է համարվում գյուղատնտեսության ոլորտի պետական կառավարման հանրապետական մարմնի համակարգում գործող հիմնադրամին ՀՀ պետական բյուջեով նախատեսված միջոցների հատկացում հատուկ հաշվին, որը պետք է ծախսվի արտակարգ իրավիճակներում՝ անհետաձգելի միջոցառումների իրականացման համար: Տարվա ընթացքում միջոցները չծախսվելու դեպքում այն կվերադարձվում է ՀՀ պետական բյուջե: Սկզբնական փուլում այդ գումարը կարելի է ընդունել գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 1.0 %-ի չափով, որը կկազմի 950.0-1000.0 մլն դրամ: Հիմնադրամին պետք է հնարավորություն տրվի այդ գումարը որպես ցպահանջ ավանդ դնել բանկում և ստացված դեպոզիտային տոկոսները նույնպես ուղղել արտակարգ իրավիճակների կանխման և հետևանքների մեղմմանը:

³⁷ <<Գնումների մասին>> ՀՀ օրենք, (հոդված-20), ՀՕ-206-Ն, դեկտեմբերի 28, 2010թ.

Անհրաժեշտ է հստակ սահմանել այն միջոցառումների շրջանակը, որի համար պետք է օգտագործել արտակարգ իրավիճակների կանխարգելման համար նախատեսված ֆինանսական ռեսուրսները: Առաջարկվում է ֆինանսավորման տվյալ ուղղության մեջ ներառել հետևյալ միջոցառումները: Վերջիններիս առաջարկվող շարքը և իրականացվող միջոցառումների շրջանակը ներկայցվում է 2.4.1 աղյուսակում:

Աղյուսակ 2.4.1

ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում արտակարգ իրավիճակները և դրանց մեղմմանն ուղղված ծրագրերի (միջոցառումների) ուղղությունները

Արտակարգ իրավիճակը	Արտակարգ իրավիճակի մեղմման միջոցառումները
1	2
Ցրտահարություններ, երբ վնասը գնահատվում է համախառն բերքի ավելի քան 75 %-ը, Ուժգին կարկտահարություն, երբ վնասը գնահատվում է համախառն բերքի ավելի քան 75 %-ը, Ջրհեղեղներ, ջրածածկում, երբ վնասը գնահատվում է համախառն բերքի ավելի քան 75 %-ը, Ուժգին քամի, պտտահողմ, փոթորիկ երբ վնասը գնահատվում է համախառն բերքի ավելի քան 75 %-ը	- բնական աղետի հետևանքների մեղմման ուղղությամբ անհետաձգելի խորհրդատվության և տեղեկատվության տրամադրում, - կրկնացանքի համար սաժիլների և սերմացուների ձեռք բերում և տրամադրում տուժած տնտեսություններին, - տնկիների ձեռք բերում և տրամադրում տուժած տնտեսություններին, - ցրտահարությունների հետևանքների մեղմման համար ռեսուրսների անհատույց կամ մատչելի գներով մատակարարում (հանքային պարարտանյութեր, թունաքիմիկատներ, դիզելային վառելանյութ և այլն), - դրամական օժանդակություն, վարերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորում
Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի առավել վտանգավոր, կարանտին հիվանդությունների և (կամ) վտանգավոր վնասատուների բռնկումներ	- հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքերի և հետևանքների մեղմման ուղղությամբ անհետաձգելի խորհրդատվության և տեղեկատվության տրամադրում, - գյուղատնտեսական մշակաբույսերի հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի անհետաձգելի միջոցառումների իրականացում, - վարակի օջախներում կարանտինի սահմանում,

աղյուսակ 2.4.1-ի շարունակություն	
1	2
	- վնասատուներով և հիվանդություններով վարակված բույսերի մնացորդների քանդում և ոչնչացում
Գյուղատնտեսական կենդանիների և մարդկանց համար առավել վտանգավոր հիվանդությունների օջախների բռնկումներ	- գյուղատնտեսական կենդանիների և մարդկանց համար առավել վտանգավոր համարվող հիվանդությունների դեմ պայքարի և հիվանդությունների հետևանքների մեղմման ուղղությամբ խորհրդատվության տրամադրում, - գյուղատնտեսական կենդանիների հիվանդությունների և վարակի օջախներում անհետաձգելի միջոցառումների իրականացում, - վարակի օջախներում կարանտինի սահմանում, - վտանգավոր հիվանդություններով վարակված կենդանիների հարկադիր սպանդ կամ ոչնչացում, - վարակ կրող կենդանիների վնասագերծում, - կենդանիների առավել վտանգավոր հիվանդություններից կորուստ կրած տնտեսությունների վնասի մի մասի փոխհատուցում, - կենդանիների գլխաքանակի կորստի վերականգնման համար տրամադրվող նպատակային վարկերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորում:

Վերջին տարիներին գյուղատնտեսության ոլորտում արտակարգ իրավիճակներ գրանցվել են 2013 և 2014, 2016 թվականներին: Մասնավորապես 2013թ. կարկտահարությունից վնասը գնահատվել է շուրջ 25.0 մլրդ դրամ, իսկ 2014թ. ցրտահարությունից պտղատու այգիների հասցված վնասը՝ շուրջ 11.0 մլրդ դրամ, 2016թ. 33.6 մլրդ դրամ:

Առաջարկվող մոտեցումն հնարավոր կլինի կիրառել բնական աղետներից գյուղատնտեսության ոլորտի վնասների գնահատման միասնական մեթոդական մոտեցման առկայության և կիրառման դեպքում: Վերջինիս ուղղությամբ կոնկրետ առաջարկություններին կանդրադառնանք հաջորդ գլխում:

ԳԼՈՒԽ 3. ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

3.1. Գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության և բնական աղետների պատճառած վնասների գնահատման մեթոդաբանության կատարելագործումը

Ագրարային ոլորտի, մասնավորապես՝ գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության գնահատումն առանձնահատուկ նշանակություն ունի պետության ագրարային քաղաքականության արդյունավետության գնահատման համար: ՀՀ պայմաններում այս խնդիրը բավարար լուծում չի ստացել, քանի որ միջազգային առումով կիրառվող մեթոդները դժվար է տեղայնացնել, քանի որ Ազգային վիճակագրական ծառայությունը գյուղատնտեսության ապրանքային արտադրանքի, արտադրական ծախսերի և եկամտի տվյալներ չի հրապարակում³⁸: Միակ ելքը հարցումների կամ ընտրանքային հետազոտությունների միջոցով անհրաժեշտ ելակետային ցուցանիշների բազայի ստեղծումն է: Բայց այդ տվյալների հիման վրա բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության ամբողջական գնահատում դժվար է իրականացնել: Դրանում համոզվելու համար աշխատանքում ներկայացվել է ագրարային ոլորտի բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության գնահատման առավել կիրառական մեթոդաբանությունը: Խոսքը վերաբերում է պետական աջակցության ֆինանսական արդյունքի (ՖԱ) հաշվարկմանը.

$$\text{ՖԱ} = \text{ՀԱ} (\text{կամ } \text{ԱպԱ}) * \text{ԸՊԱ} / \text{ԾՀԱ} (\text{կամ } \text{ԾԱպԱ}), \quad (3.3.1)$$

որտեղ՝ **ՖԱ**- պետական աջակցության ֆինանսական արդյունքն է,

ՀԱ - գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքն է,

ԱպԱ- գյուղատնտեսության ապրանքային արտադրանքն է,

ԸՊԱ-ընդամենը պետական աջակցության գումարն է,

ԾՀԱ-համախառն արտադրանքի վրա կատարված ծախսերն է,

ԾԱպԱ-ապրանքային արտադրանքի վրա կատարված ծախսերն է:

³⁸ <http://waw.sworld.com.ua/konfer31/189.pdf>

Այս հաշվարկի հիմքում այն մոտեցումն է, որ արտադրության մեջ առանց տարբերակման օգտագործվում է արտադրողի սեփական և բյուջետային ներդրումները: Ոստի բյուջետային աջակցության տնտեսական արդյունքը (**ԲԱ**) կարելի է որոշել հետևյալ բանաձևով.

$$\text{ԲԱ} = \text{ՖԱ/ԸՊԱ} \quad (3.3.2)$$

Ինչպես նշվեց ՀՀ ԱՎԾ-ի կողմից վերոհիշյալ ելակետային տվյալների հավաքագրում և հրապարակում չի կատարվում, սակայն զուտ փորձագիտական և պայմանական մոտեցումներով կատարվել է գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության գնահատման հաշվարկ (աղյուսակ 3.3.1):

Աղյուսակ 3.1.1

**Գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության
գնահատման հաշվարկային տվյալներ**

	Ցուցանիշները	Չափի միավորը	2011թ.	2012թ.	2013թ.	2014թ.	2015թ.
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը ³⁹	մլրդ դրամ	795.0	841.5	919.1	993.5	1002.2
2.	Գյուղատնտեսության ապրանքային արտադրանքը ⁴⁰	մլրդ դրամ	445.2	472.1	518.3	558.3	565.2
3.	Գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումները	մլրդ դրամ	42.4	21.9	21.9	23.8	29.1
4.	Համախառն արտադրանքի ծախսերը ⁴¹	մլրդ դրամ	596.2	614.0	643.3	685.5	681.5
5.	Ապրանքային արտադրանքի ծախսերը ⁴²	մլրդ դրամ	378.4	387.1	419.8	446.6	446.5

³⁹ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2015թ., էջ 290: ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2015թ. հունվար-դեկտեմբերին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2016թ., էջ 18

⁴⁰ Գյուղատնտեսական մթերքների իրացումը (օգտագործումը) գյուղացիական տնտեսությունների կողմից 2014թ.: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2015թ., էջ 2: Ապրանքայնության միջին կշռված մակարդակը 2011թ. 56.0%, 2012թ. 56.1%, 2013թ. 56.4%, 2014թ. 56.2%

⁴¹ Ծախսերը հաշվարկվել է համախառն արտադրանքի արժեքի 2011թ. 75.0%, 2012թ. 72.0%, 2013թ. 70.0%, 2014թ. 69 %, 2015թ. 68 %

⁴² Ծախսերը հաշվարկվել է ապրանքային արտադրանքի արժեքի 2011թ. 85.0%, 2012թ. 82.0%, 2013թ. 81.0%, 2014թ. 80 %, 2015թ. 79 %

աղյուսակ 3.1.1 շարունակությունը							
1	2	3	4	5	6	7	8
6.	Պետական աջակցության ֆինանսական արդյունքը (ըստ համախառն արտադրանքի)	մլրդ դրամ	56.5	30.0	31.3	34.5	42.8
7.	Պետական աջակցության ֆինանսական արդյունքը (ըստ ապրանքային արտադրանքի)	մլրդ դրամ	49.9	27.0	27.0	29.8	36.8
8.	Բյուջետային աջակցության տնտեսական արդյունքը 1 մլրդ դրամի հաշվով (ըստ համախառն արտադրանքի)	մլրդ դրամ	1.33	1.37	1.43	1.45	1.47
9.	Բյուջետային աջակցության տնտեսական արդյունքը 1 մլրդ դրամի հաշվով (ըստ ապրանքային արտադրանքի)	մլրդ դրամ	1.17	1.24	1.23	1.25	1.26

Հաշվարկային տվյալները վկայում են, որ բյուջետային աջակցության տնտեսական արդյունքն ըստ համախառն արտադրանքի դիտարկվող ժամանակահատվածում ունեցել է աճի միտում, իսկ ըստ ապրանքային արտադրանքի որոշակի աճ է գրանցվել 2012թ.-ին, 2013թ. առկա է փոքր նվազում, իսկ հետագա տարիներին շատ փոքր աճ է արձանագրվել:

Գյուղատնտեսության ոլորտին բնական աղետներից պատճառված վնասների հետևանքների մեղմման ուղղված բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության ապահովման համար չափազանց կարևորվում է այդ աղետներից պատճառված տնտեսական վնասի գնահատումը: Վերջինիս իրականացման համար անհրաժեշտ է վնասի գնահատման հիմնավորված և միասնական մեթոդական մոտեցման կիրառում: Խնդրի կարևորություններից ելնելով, կատարված ուսումնասիրությունները հիմք ունենալով, աշխատանքի շրջանակներում փորձ է արվել առաջարկել բնական աղետներից գյուղատնտեսությանն պատճառած տնտեսական վնասի գնահատման մեթոդական մոտեցումներ:

Նախ դասակարգվել է գյուղատնտեսության ճյուղերում վնասի աղբյուրները: Ըստ գյուղատնտեսության հիմնական ճյուղերի վնասի աղբյուրները կարող են լինել բնական և տեխնածին, ըստ հիմնական ճյուղերի վնասները հետևյալն են՝

- **Բուսաբուծությունում՝**

- ցրտահարություն (ձմռան ամիսներին, վաղ գարնանային),
- կարկտահարություն,
- երաշտ,
- ջրհեղեղ,
- կայծակ,
- ուժեղ քամիներ (պտտահողմ),
- սողանք,
- անբավարար ջրապահովվածություն,
- բույսերի կարանտին վնասատուների և հիվանդությունների բռնկումներ,
- հրդեհ:

- **Անասնաբուծություն՝**

- հիվանդությունների բռնկումներ (տավարի՝ սիբիրախտ, ժանտախտ, բրուցելյոզ, մանր եղջերավար կենդանիների՝ սիբիրախտ, բրուցելյոզ, խոզերի՝ աֆրիկական ժանտախտ, էնզոտիկ էնցեֆալոմիելիտ, ձիերի՝ աֆրիկական ժանտախտի, թռչունների գրիպ),
- թունավորումներ,
- ջրհեղեղ,
- կարկտահարություն,
- ուժեղ քամիներ (պտտահողմ),
- կայծակ,
- վայր ընկնելու, գլորվելու պատճառով անասնագլխաքանակի անդամների վնասվածք և անասնագլխաքանակի կորուստ,
- գազանների հոշոտում:

Հնարավոր են համարվում նաև վնասի այլ աղբյուրներ:

Գյուղատնտեսության ճյուղերում վնասի աղբյուրների գնահատման մոտեցումների առաջարկվող քաղաքականությունը հետևյալն է:

Գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնահատկություններից, ենթաճյուղերի բազմազանությունից ելնելով՝ վնասը հնարավոր է գնահատել յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքի ուսումնասիրության հիման վրա (ըստ առանձին տնտեսավարողների), որին պետք է իրենց մասնակցությունն ունենան տարբեր մասնագետներ, տեղական ինքնակառավարման և պետական կառավարման մարմինների և այլ ներկայացուցիչներ:

Ինչպես բուսաբուծությունում, այնպես էլ անասնապահությունում վնասի գնահատման համար անհրաժեշտ է ձևավորել մասնագիտական (մարզային) հանձնաժողովներ (այսուհետ՝ հանձնաժողով), որում պետք է ընդգրկվեն ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությունների, մարզպետարանների, գյուղատնտեսության հետ առնչվող հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ղեկավարներ և այլ մասնագետներ: Հանձնաժողովները նպատակահարմար է ձևավորել ՀՀ տարածքային կառավարման և արտակարգ իրավիճակների նախարարի հրամանով:

Բուսաբուծությունում հանձնաժողովի կողմից վնասի չափը պետք է գնահատվի ըստ առանձին մշակաբույսերի և բազմամյա տնկարկների տեսակների համար:

Դաշտային մշակաբույսերի համար գնահատվելու է սպասվող բերքի կորստի չափը (%), տվյալ տարում վերականգնման հնարավորությունները և վերականգնման համար պահանջվող լրացուցիչ ծախսերը:

Բազմամյա տնկարկների համար գնահատվում է ինչպես տվյալ տարվա բերքի կորուստի չափը (%), տվյալ տարում վերականգնման հնարավորությունները և վերականգնման համար պահանջվող լրացուցիչ ծախսերը, այնպես էլ տվյալ վնասի հետևանքով հետագա տարիներին բերքի հնարավոր կորուստները, ըստ տարիների մինչև բերքատվության վերականգնվելը կամ բազմամյա տնկարկի ամբողջական վնասման դեպքում, համապատասխան նոր այգիների հիմնման, մինչև

բերքատվության մեջ մտնելը խնամքի ծախսերը՝ դրան հավելելով այդ տարիներին միջին բերքից ստացվող շահույթի չափը:

Անասնաբուծությունում հանձնաժողովի կողմից վնասի չափը պետք է գնահատվի հաշվի առնելով կենդանու սեռահասակային խումբը, հասակը, կենդանի զանգվածը, դրանցից ստացվող մսի ելունքը: Անհրաժեշտ է հաշվի առնել գյուղատնտեսական կենդանու տոհմային լինելու հանգամանքը:

Անասնագլխաքանակի անկման դեպքում վնասը հաշվարկվում է տվյալ անասնատեսակի, սեռահասակային խմբի համար շուկայում ձևավորված գնի մակարդակից ելնելով:

Անասունների մթերատվության կորստի դեպքում հանձնաժողովի կողմից գնահատվում է ըստ առանձին անասնապահական մթերքների կորստի չափը տվյալ տարվա համար (%):

Մթերքի կորստից առաջացած վնասը գնահատվում է տվյալ տարում կոնկրետ մթերքի համար շուկայում ձևավորված գնից ելնելով:

Բուսաբուծության ճյուղում վնասի գնահատման համար առաջարկվում է կիրառել մեր կողմից մշակված հետևյալ բանաձևերը:

Դաշտային մշակաբույսերի համար

$$V_{\eta_1} = S \times F_{\sigma_{\eta_2}} \times K_{\eta_1} \times Q \quad (3.3.3)$$

որտեղ՝ V_{η_1} -ն՝ վնասի չափն է այն դեպքում, երբ վնասվում են մշակաբույսերը և

վերականգնումը տվյալ տարվա համար հնարվոր չէ, դրամ,

S -ն՝ վնասված ցանքատարածությունն է, հա,

$F_{\sigma_{\eta_2}}$ -ը՝ տվյալ դաշտային մշակաբույսի, տվյալ համայնքի (կամ տարածաշրջանի) միջին բերքատվությունն է վերջին 5 տարիների համար, ց/հա,

K_{η_1} -ն՝ վնասվածության գործակիցն է, հիմք է ընդունվում վնասվածության %-ային գնահատականը հանձնաժողովի կողմից,

Գ-ն՝ տվյալ մշակաբույսի 1 ցենտների իրացման գինն է գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների (գյուղացիական տնտեսությունների) կողմից, դրամ:

$$V_{n_2} = S \times (V_{\text{լօ}} + P_{\text{միջ}} \times K_{\text{լի}} \times Q) \quad (3.3.4)$$

որտեղ՝ V_{n_2} -ն՝ վնասի չափն է այն դեպքում, երբ վնասվում են մշակաբույսերը և վերականգնումը տվյալ տարում հնարավոր է, դրամ,

$V_{\text{լօ}}$ -ն՝ վնասից հետո վերականգնման աշխատանքների համար պահանջվող ծախսերն են 1 հա-ի հաշվով, դրամ,

$K_{\text{լի}}$ -ն՝ վերականգնումից հետո սպասվող միջին բերքից պակաս սպասվող բերքի գնահատման գործակիցն է, հիմք է ընդունվում պակաս սպասվող բերքի %-ային գնահատականը, որը տրվում հանձնաժողովի կողմից:

Բազմամյա տնկարկների համար

$$V_{p_1} = S \times P_{\text{միջ}} \times K_{\text{լ}} \times Q \quad (3.3.5)$$

որտեղ՝ V_{p_1} -ն՝ վնասի չափն է այն դեպքում, երբ վնասվում է բազմամյա տնկարկի բերքը տվյալ տարում, և վնասը հետագա տարիների բերքի վրա էական ազդեցություն չի ունենում, դրամ,

S -ն՝ վնասված տարածությունն է, հա,

$P_{\text{միջ}}$ -ը՝ տվյալ բազմամյա տնկարկի, տվյալ համայնքի (կամ տարածաշրջանի) միջին բերքատվությունն է վերջին 5 տարիների համար, ց/հա,

$K_{\text{լ}}$ -ն՝ վնասվածության գործակիցն է (տվյալ տարվա համար), հիմք է ընդունվում վնասվածության %-ային գնահատականը, տրվում է հանձնաժողովի կողմից,

Գ-ն՝ տվյալ պտղի կամ հատապտղի 1 ցենտների իրացման գինն է գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների (գյուղացիական տնտեսությունների) կողմից, դրամ:

$$V_{p_2} = S \times Q \times (P_{\text{միջ}} \times K_{\text{լ}} + P_{\text{միջ}} \times K_{\text{լ-2տարի}} \times T_{\text{գ}} + P_{\text{միջ}} \times K_{\text{լ-3տարի}} \times T_{\text{գ}} + \dots + P_{\text{միջ}} \times K_{\text{լ-n-տարի}} \times T_{\text{գ}}) \quad (3.3.6)$$

Որտեղ՝ $\mathcal{U}_{p_2}$ -ն՝ վնասի չափն է այն դեպքում, երբ վնասվում է բազմամյա տնկարկի բերքը տվյալ տարում, և դրա հետևանքները շարունակվում են հետագա տարիներին, դրամ,

$K_{\text{վ-2տարի}}, K_{\text{վ-3տարի}}, \dots, K_{\text{վ-n-տարի}}$ -վնասի հետևանքով հաջորդող տարիներին պակաս սպասվող բերքի գնահատման գործակիցն է, տրամադրվում է հանձնաժողովի կողմից,

$\mathcal{E}_q$ -ն՝ գործակից է, որը որոշվում է տվյալ գյուղատնտեսական մթերքի իրացումից ստացված շահույթի և հասույթի հարաբերակցությամբ, տրամադրվում է հանձնաժողովի կողմից,

$$\mathcal{U}_{p_3} = S \times \mathcal{P}_{\text{միջ}} \times \mathcal{Q} + S \times \mathcal{Z}_{\delta} + S \times \mathcal{P}_{\text{միջ}} \times \mathcal{Q} \times \mathcal{P}_{\text{տարի}} \quad (3.3.7)$$

$\mathcal{U}_{p_3}$ -ն՝ վնասի չափն է այն դեպքում, երբ վնասվում է բազմամյա տնկարկն ամբողջությամբ, առկա է տվյալ տարվա բերքի ամբողջական կորուստ և պահանջվում ամբողջությամբ նոր այգետնկում իրականացնել, դրամ,

$\mathcal{Z}_{\delta}$ -ն՝ տվյալ բազմամյա տնկարկի 1 հա-ի հիմնման ծախսերը, դրամ,

$\mathcal{P}_{\text{տարի}}$ -ն՝ նորատունկ այգին բերքատվության մեջ մտնելու ժամկետը, տարի:

Անասնաբուծության ճյուղում վնասի գնահատման համար առաջարկվում է կիրառել հետևյալ բանաձևերը:

$$\mathcal{U}_{u_1} = \mathcal{U}_q \times (\mathcal{Q} - \mathcal{E}_{\delta} \times \mathcal{Q}_1) \quad (3.3.8)$$

Որտեղ՝ $\mathcal{U}_{u_1}$ -ն՝ վնասի չափն է գյուղատնտեսական կենդանու անկման դեպքում, դրամ,

$\mathcal{U}_q$ -ն՝ անկած անասնազվխաքանակն է, գլուխ,

$\mathcal{Q}$ -ն՝ անկած տվյալ անասնազվխաքանակի շուկայական գինն է, դրամ,

$\mathcal{E}_{\delta}$ -ն՝ անասնազվխաքանակի անկումից հետո օգտահանման ենթակա ենթամթերքի զանգվածն է 1 գլխի հաշվով, կգ,

Գ₁-օգտահանված ենթամթերքի 1 կգ-ի շուկայական գինը,
դրամ:

$$V_{y2} = U_{q_d} \times (U_{m2} \times K_u \times Q_{mթերք}) \quad (3.3.9)$$

Որտեղ՝ V_{y2} -վնասի չափն է մթերատվության անկման դեպքում, դրամ,

U_{q_d} -ն՝ մթերատվության անկում դրսևորած գյուղատնտեսական կենդանու տվյալ տեսակի անասնագլխաքանակն է, գլուխ,

U_{m2} -ն միջին մթերատվության ցուցանիշն է վերջին 5 տարիների համար, կաթնատվություն, քաշաճ, կգ

K_u -ն՝ մթերատվության կրճատման գործակիցն է, հիմք է ընդունվում մթերատվության կրճատման %-ային գնահատականը, տրվում է հանձնաժողովի կողմից,

$Q_{mթերք}$ -ն՝ մթերքի 1 կգ-ի շուկայական գինն է 1 կգ-ի համար:

Վնասների գնահատման համար ելակետային տվյալներ են հանդիսանալու մասնագիտական հանձնաժողովի կողմից գնահատված վնասի չափը, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալները, մարզերի և տարածաշրջանների կտրվածքով բերքատվության և մթերատվության վերաբերյալ, բուսաբուծական և անասնապահական մթերքների շուկայական գները:

Առաջարկված մեթոդական մոտեցումները կարող են երաշխավորել բնական աղետներից գյուղատնտեսության ոլորտին պատճառած տնտեսական վնասների հիմնավորված գնահատման, և ելակետ կհանդիսանա այդ վնասների մեղմմանն ուղղված հիմնավորված պետական բյուջետային ծրագրերի մշակման և իրականացման համար: Առաջարկվող մեթոդական մոտեցումները կարևոր են նաև բնական աղետների պատճառներով գյուղատնտեսության ոլորտին հասված տնտեսական վնասների մեղմմանն ուղղված բյուջետային ծրագրերի իրականացման ընթացքի մոնիթորինգի կազմակերպման գործընթացում:

3.2. Գյուղատնտեսության վիճակագրական ռեգիստրի վարումը որպես ճյուղի բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման գործիք

Տնտեսության ճյուղերի վիճակագրության համակարգում առանձնակի բարդություն ունի գյուղատնտեսության վիճակագրությունը: Վերջինս պայմանավորված է հետևյալ հիմնական գործոններով.

- հողի սեփականաշնորհման պայմաններում հողագտագործող սյուբեկտների թվաքանակը մեծ է և միասնական վիճակագրական հաշվառում չի իրականացվում,
- գյուղատնտեսության հիմնական արտադրության միջոցը հողն է, որի արտադրողականությունը կայուն չէ, կախված կլիմայական պայմանների փոփոխությունից,
- գյուղական բնակչության աղքատության նպաստների համակարգում էական դերակատարություն ունեն գյուղատնտեսական արտադրության ցուցանիշները, որը երբեմն պատճառ է դառնում վիճակագրական տվյալների խեղաթյուրման,
- գյուղատնտեսության պետական աջակցության կառուցակարգերում սուբսիդավորման չափը կախվածության մեջ է դրվում ոչ թե արդյունքային, այլ ծախսային և ծավալային ցուցանիշներից:

ՄԱԿ-ի Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության (ՊԳԿ) ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ գյուղատնտեսության վիճակագրության կատարելագործումը միջազգային առումով ևս կարևոր հիմնախնդիր է: Այդ նկատառումով, ՊԳԿ-ի Գյուղատնտեսության կոմիտեի 23-րդ նստաշրջանը ընդունել է 2012թ. սկսյալ, 15 տարվա գործողությունների ծրագիր, որտեղ կարևորվում է նաև ազգային մակարդակով գյուղատնտեսության վարչական ռեգիստրի վարման անհրաժեշտությունը⁴³:

⁴³ Совершенствование статистики в целях обеспечения продовольственной безопасности и устойчивого развития сельского хозяйства и сельских районов. ФАО, Двадцать третья сессия, Рим, 21-25 мая 2012 года. <http://www.fao.org/docrep/meeting/025/md309R.pdf>

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության ագրարային հատվածում իրականացվող քաղաքականության հասցեականության և արդյունավետության բարձրացման, հատկապես գյուղատնտեսական ներուժի օգտագործման մակարդակի գնահատման, արտադրության ծավալների և պարենային հաշվեկշռի ծրագրավորման, անասնաբուժական և բույսերի պաշտպանության հակահամաճարակային և կարանտին միջոցառումների կազմակերպման, պետության, դոնոր կազմակերպությունների աջակցությամբ իրականացվող ծրագրերի ու դրանց արդյունքների մոնիթորինգի անցկացման, ինչպես նաև բազմաբնույթ այլ գործառույթների առումով անհրաժեշտ է առանձին տնտեսավարող սուբյեկտների, համայնքների, տարածաշրջանների, մարզերի և ազգային մակարդակով արտադրության գործոնների և արդյունքների վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների անընդհատ նորացվող բազայի (շտեմարանի) ստեղծումը: Ներկայումս գյուղատնտեսության ոլորտում վիճակագրական տվյալների հիմնական տեղեկատվական բազան Հայաստանի Հանրապետության ազգային վիճակագրական ծառայության հրապարակումներն են: Տեղեկատվական աղբյուր են հանդիսանում նաև գարնանացանի ու բերքահավաքի շրջանում Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության կողմից հավաքագրվող օպերատիվ տվյալները, որոնք հիմնականում տրամադրվում են մարզպետարանների համապատասխան ստորաբաժանումների, ինչպես նաև գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնների (ԳԱՄԿ-երի) կողմից: Հրապարակվող վիճակագրական և օպերատիվ տվյալները ներկայացվում են Հայաստանի Հանրապետության մարզերի և հանրապետության կտրվածքով: Սակայն, ըստ նախկին վարչական տարածաշրջանների, համայնքների և տնտեսավարողների վիճակագրական տեղեկատվությունը բացակայում է: Ստեղծված վիճակը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ վարչական և վիճակագրական նպատակներով տվյալների հավաքագրման և օգտագործման բնագավառում առկա են էական տարբերություններ: Վիճակագրական նպատակով տվյալների հավաքագրումը կատարվում է Հայաստանի Հանրապետության ազգային վիճակագրական ծառայության կողմից և դրանք օգտագործվում են միայն վիճակագրական նպատակով: Ի դեպ, սկզբնական (անվանական) տվյալները համարվում են վիճակագրական գաղտնիք և դրանք հրա-

պարակման (այլ անձանց փոխանցման) ենթակա չեն: Վիճակագրական նպատակով հավաքագրված տվյալներն ամփոփվում, մշակվում և հրապարակվում են միայն խմբավորված և ամփոփ՝ վիճակագրական ցուցանիշների տեսքով: Այս բացերը վերացնելու և գյուղատնտեսության վիճակագրությունը առավել համակարգված ու ամբողջական դարձնելու համար կարևոր խնդիր է գյուղատնտեսական վիճակագրական ռեգիստրի վարումը: Այսինքն, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության համակարգում գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի աստիճանական ձևավորման անհրաժեշտություն է առաջացել: Տվյալ նախարարության համակարգում ներկայումս գործում են գյուղատնտեսական տեխնիկայի և անտառային տնտեսության վարչական վիճակագրական ռեգիստրները: Վարչական (տեղեկատվական) ռեգիստրների վարման հարաբերությունները կարգավորվում են <<Պետական վիճակագրության մասին>> ՀՀ օրենքով⁴⁴: Նշված օրենքի 13-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ պետական վիճակագրություն իրականացնող մարմինը (ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայությունը) վարում է վիճակագրական տեղեկություններ տրամադրողների վիճակագրական ներքին ռեգիստրներ, որոնք ապահովում են դրանցում կուտակվող տեղեկությունների հաշվառումն ու ցուցանիշների նույնականացումը (իդենտիֆիկացումը): Նշված հոդվածով սահմանվում է, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրականացնում են ճյուղային (գերատեսչական) և տեղական (համայնքային) հաշվառում (վիճակագրություն) վարչական ռեգիստրների վարման միջոցով⁴⁵: Համաձայն վերը նշված օրենքի՝ պետական վիճակագրական և վարչական դիտարկումների միջոցով հավաքագրված տեղեկությունների (տվյալների) ամբողջությունը կազմում է Հայաստանի Հանրապետության պետական վիճակագրական տեղեկատվության միասնական համակարգը և պետական վիճակագրական աշխատանքների ծրագրով նախատեսված վարչական տեղեկատվության հավաքագրման մեթոդաբանությունը, ինչպես նաև փաստաթղթերի ձևերը սահմանվում են վիճակագրության պետական խորհրդի կողմից: Վերլուծելով վարչական ռեգիստրի վարման բնագավառը կարգավորող Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունը՝ հարկ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2002 թվականի սեպտեմբերի 5-ի N

⁴⁴ <<Պետական վիճակագրության մասին>> ՀՀ օրենք, ՀՕ-48, 26 ապրիլի 2000թ.

⁴⁵ <http://www.armstat.am/file/doc/99486043.pdf>

1516-Ն որոշմամբ⁴⁶ <<Վարչական վիճակագրական ռեգիստրի վարումը>> ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության գործառույթների թվում, սակայն 2014 թվականի Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեով, ինչպես նաև 2014-2016 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրով նշված գործառույթի իրականացման համար ֆինանսական միջոցներ չեն նախատեսվել: Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրության պետական խորհրդի 2002 թվականի մայիսի 10-ի N109 որոշմամբ հաստատված <<Վարչական (տեղեկատվական) ռեգիստրների վարման և դրանցից տեղեկատվության ստացման կարգով>>⁴⁷ սահմանվում է վարչական (տեղեկատվական) ռեգիստրների վարման, ինչպես նաև դրանց միջոցով հավաքագրվող տեղեկությունների՝ Հայաստանի Հանրապետության ազգային վիճակագրական ծառայություն ներկայացման կարգն ու պայմանները: Նշված կարգով, մասնավորապես, սահմանված է, որ ճյուղային (գերատեսչական) վարչական ռեգիստրների վարման համար անհրաժեշտ վարչական բնույթի դիտարկումներն իրականացվում են վարչական վիճակագրական հաշվետվությունների, հարցաթերթերի, տեղեկանքների և վարչական այլ փաստաթղթերի միջոցով: Ըստ Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսդրության, որը համահունչ է վարչական ռեգիստրների վարման միջազգային փորձին, հիմնական պահանջներն են.

1) պետական վիճակագրական աշխատանքների տարեկան ծրագրին համապատասխան, վարչական վիճակագրություն իրականացնող մարմնի կողմից ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայությանը ներկայացվելիք աշխատանքների (ցուցանիշների) առկայության ապահովումը,

2) ազգային հաշիվների համակարգի, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունների կողմից ընդունված մեթոդաբանական այլ փաստաթղթերի չափանիշներին համապատասխան վիճակագրության միասնական մեթոդաբանության և միջազգային համադրելիության ապահովումը,

⁴⁶ ՀՀ կառավարության 2002թ. սեպտեմբերի 5-ի <<<<<< գյուղատնտեսության նախարարության աշխատակազմ>> պետական կառավարչական հիմնարկ ստեղծելու, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության կանոնադրությունը և աշխատակազմի կառուցվածքը հաստատելու մասին>> N1516-Ն որոշում

⁴⁷ ՀՀ վիճակագրության պետական խորհրդի 2002թ. մայիսի 10-ի N109 որոշում

3) վիճակագրական աշխատանքների կազմակերպման համար տեխնիկատնտեսական և սոցիալական տեղեկատվության անհրաժեշտ դասակարգիչների կիրառումը: Ընդունված իրավական ակտերից կարևորվում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի նոյեմբերի 4-ի N 1476-Ն որոշմամբ հաստատված՝ Հայաստանի Հանրապետության գյուղի և գյուղատնտեսության 2010-2020 թվականների կայուն զարգացման ռազմավարության կատարումն ապահովող միջոցառումների ցանկի 43-րդ կետով⁴⁸ նախատեսված է գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի ձևավորում միջոցառումը: Ելնելով ծրագրի նպատակից և այդ նպատակին հասնելու համար վերհանված խնդիրներից՝ վերջիններիս լուծումը պահանջում է հետևյալ մեխանիզմների և միջոցառումների կիրառում.

1) վարչական վիճակագրության վարման նպատակով վարչական վիճակագրական հաշվետվությունների (հարցաթերթերի, տեղեկանքների և այլն) ներդրում,

2) վարչական վիճակագրական հաշվետվական ձևերի լրացման մեթոդական ցուցումների մշակում,

3) ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի համակարգի կառուցվածքի սահմանում,

4) վարչական վիճակագրական հաշվետվական ձևերին համապատասխան վիճակագրական տվյալների հավաքագրման, լրացման, ամփոփման և վերլուծության ուղղությամբ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության համակարգի կազմակերպությունների և մարզային կառույցների համապատասխան աշխատողների համար ուսուցման կազմակերպում,

5) գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի վարման վերաբերյալ գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների շրջանում իրազեկման աշխատանքների կազմակերպում՝ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնների, զանգվածային լրատվության և այլ միջոցներով,

6) Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության համակարգում գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի գործունեության ապա-

⁴⁸ ՀՀ կառավարության 2010թ.նոյեմբերի 4-ի N1476-Ն որոշմամբ հաստատված N2 հավելված

հովման համար սահմանված կարգով համակարգչային անհրաժեշտ տեխնիկայի և այլ միջոցների ձեռքբերում:

7) վիճակագրական տվյալների հավաքագրման, ամփոփման աշխատանքների կատարման և տվյալների հավաստիության մշտադիտարկման (մոնիթորինգի) անցկացման մեթոդական մոտեցումների մշակում: Գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի տեղեկատվության աղբյուրներ են հանդիսանում Հայաստանի Հանրապետության համայնքներում գյուղացիական տնտեսություն վարող ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք, գյուղատնտեսական աջակցության ծրագրերին մասնակից շահառուները, գյուղատնտեսական մթերքներ վերամշակող սուբյեկտները, իսկ ռեգիստրի ձևավորման և վարման սուբյեկտները՝ Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարությունը (վարչատարածքային բաժանման բոլոր հարթություններով, ընդհուպ՝ հանրապետական մակարդակը)՝ 1-ին հարթություն, ռեգիստրի մարզային ստորոբաժանումները՝ <<Գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոն>> փակ բաժնետիրական ընկերությունները (մարզային հարթություն)՝ 2-րդ հարթություն, ռեգիստրի տարածաշրջանային ստորաբաժանումները՝ <<Գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոն>> փակ բաժնետիրական ընկերությունների աշխատողներ (այսուհետ՝ տարածաշրջանային համակարգողներ), <<Անասնաբուժասանիտարիայի, սննդամթերքի անվտանգության և բուսասանիտարիայի ոլորտի ծառայությունների կենտրոն>> պետական ոչ առևտրային կազմակերպության համագործակցությամբ անասնաբույժները (այսուհետ՝ համայնքային պատասխանատուներ) (տարածաշրջանային և համայնքային հարթություն)՝ 3-րդ հարթություն: Տվյալ փուլում ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության վարչական ռեգիստրի մեջ ներառվելու են հետևյալ բաղադրիչները՝

1) գյուղատնտեսական կենդանիների, մասնավորապես խոշոր եղջերավորների գլխաքանակի հաշվառման վիճակագրական ռեգիստրը,

2) գյուղատնտեսությունում աջակցության ծրագրերի շահառուների և կոոպերատիվների վարչական վիճակագրական ռեգիստրները (մասնավորապես սերմնաբուծության, տոհմային անասնաբուծության, վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդա-

վորման և այլ ծրագրերի, գյուղատնտեսական կոոպերատիվներ վերաբերյալ տվյալներ),

3) գյուղատնտեսական մթերքներ վերամշակող արդյունաբերության և արտահանման վարչական վիճակագրական ռեգիստրը (գյուղատնտեսական մթերքների մթերումների ծավալներ, վերամշակող հզորությունների, հումք արտադրողների և վերամշակողների պայամանագրային հարաբերություններ, արտահանման տվյալներ): Հաշվի առնելով, որ Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության <<Անասնաբուժասանիտարիայի, սննդամթերքի անվտանգության և բուսասանիտարիայի ոլորտի ծառայությունների կենտրոն>> պետական ոչ առևտրային կազմակերպության համագործակցությամբ անասնաբույժների գործունեությունը կապված է հատկապես բոլոր համայնքների գյուղատնտեսությունում զբաղվող տնտեսությունների հետ՝ և անասնաբույժների թվի ավելացման և հավելյալ վճարի դեպքում կարող են իրականացնել անասնազվխաքանակի հաշվառման և այլ հաշվետվական ձևերի լրացումը: Այս փաստաթղթում <<Հայաստանի Հանրապետությունում խոշոր եղջերավոր կենդանիների համարակալման, հաշվառման և գրանցման ծրագրի>> շրջանակներում, ինչպես նաև գյուղատնտեսությունում աջակցության ծրագրերի շահառուների հաշվառման վերաբերյալ հաշվետվական ձևերի լրացումը կատարվելու է <<Անասնաբուժասանիտարիայի, սննդամթերքի անվտանգության և բուսասանիտարիայի ոլորտի ծառայությունների կենտրոն>> պետական ոչ առևտրային կազմակերպության համագործակցությամբ անասնաբույժների միջոցով, որոնց թիվը հիմնավորվում է 999, վերջիններս, ըստ էության, կարող են լինել նաև համայնքային պատասխանատուներ: Ըստ տարածաշրջանների ռեգիստրի համակարգումը դրվելու է Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնների աշխատակիցների վրա: Հանրապետության տարածաշրջանները 38 են, հետևաբար տարածաշրջանային համակարգողները ընդունում ենք 38, որոնք ըստ մարզերի բաշխվում են հետևյալ կերպ՝ Արագածոտն 4, Արարատ 3, Արմավիր 3, Գեղարքունիք 5, Լոռի՝ 5, Կոտայք՝ 3, Շիրակ՝ 5, Սյունիք՝ 4, Վայոց ձոր՝ 2, Տավուշ 4 և Երևան՝ 4:

Աշխատանքային և այլ ռեսուրսների խնայողաբար օգտագործման նկատառումներից ելնելով՝ նպատակահարմար է մարզային համակարգողների պարտականությունները դնել տարածաշրջանային համակարգողների վրա: Աշխատանքի ծավալի ավելացման հետ կապված՝ տարածաշրջանային և մարզային համակարգողների համար նախատեսվում է հիմնական աշխատավարձի հավելում: Գյուղատնտեսությունում աջակցության ծրագրերի շահառուների վարչական վիճակագրական ռեգիստրների տվյալների ամփոփումը համապատասխանաբար իրականացվելու է տարածաշրջանային, մարզային համակարգողների կողմից, որոնց կազմակերպմանը մասնակցություն պետք է ունենա ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության համապատասխան բնագավառը համակարգող կառուցվածքային ստորաբաժանումը: Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակող արդյունաբերության և արտահանման վարչական վիճակագրական ռեգիստրի տվյալների հավաքագրումը իրականացվելու է Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության համապատասխան բնագավառը համակարգող կառուցվածքային ստորաբաժանման կողմից, որին պետք է մասնակցեն նաև տարածաշրջանային և մարզային համակարգողները:

Գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի գործունեությունը համակարգելու նպատակով՝ Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության համակարգում առաջարկում ենք ստեղծել աշխատանքային պայմանագրերի հիման վրա ձևավորվող 2 հոգուց բաղկացած փորձագիտական խումբ: Մեր կարծիքով ռեգիստրի ձևավորման և վարման աշխատանքներն անհարաժեշտ է կազմակերպել հետևյալ հաջորդական գործողություններով.

1) Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության վարչական ռեգիստրի համայնքային պատասխանատուները վարում են (լրացնում են) Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարի կողմից հաստատված գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի համար անհրաժեշտ տվյալների հաշվետվական ձևերը, որոնցում արտացոլվում են գյուղատնտեսական գործունեությամբ զբաղվող ֆիզիկական անձանց (գյուղացիական տնտեսությունների) վերաբերյալ անվանական՝ հասցեական տվյալները: Հաշվետվական ձևերում ներառված տվյալների արդիականացման պարբերականությունը սահմանվում է ՀՀ գյուղատնտեսության

նախարարի կողմից հաստատված՝ դրանց լրացման հրահանգներին համապատասխան: Հաշվետվական ձևերում զետեղված բոլոր տվյալները համայնքային պատասխանատուն տրամադրում է ռեգիստրի տարածաշրջանային համակարգողին (գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնի աշխատողին) (ռեգիստրի 3-րդ հարթություն)՝ տարածաշրջանի մակարդակով ըստ համայնքների և դրանցում ներառված անձանց վերաբերյալ էլեկտրոնային շտեմարան (անվանական տվյալների էլեկտրոնային արխիվացման եղանակով) ձևավորելու և տվյալների այդ համախումբը ռեգիստրի վերադաս հարթություններին փոխանցելու նպատակով,

2) տարածաշրջանային համակարգողը ստացած տվյալները ներկայացնում է գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնի աշխատողին (մարզային համակարգողին) (ռեգիստրի 2-րդ հարթություն), որը կատարում է ստացված տվյալների ստուգաճշտում ընդունված մեթոդաբանությանը համապատասխան և ամփոփում մարզային կտրվածքով,

3) մարզային կտրվածքով ստացված ամփոփ տվյալները (անասնագլխաքանակի տվյալները) ներկայացվում են Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան մարզպետարան, մարզային կտրվածքով ելակետային և ամփոփ տվյալները ներկայացվում է ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության փորձագիտական խմբին (ռեգիստրի 1-ին հարթություն), որն իրականացնում է դրանց ամփոփումը հանրապետության կտրվածքով և էլեկտրոնային արխիվացումը: Վարչական ռեգիստրի շրջանակում ձևավորված անվանական տվյալների (ցուցանիշների) բոլոր շտեմարանները՝ էլեկտրոնային (ըստ անհրաժեշտության նաև թղթային) տարբերակով պետական վիճակագրական աշխատանքների տարեկան ծրագրով սահմանված աշխատանքներին (ցուցանիշներին) համապատասխան ներկայացվում են ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն՝ ծրագրում նախանշված ժամկետներում և պարբերականությամբ, ՀՀ պաշտոնական վիճակագրությանը սկզբնական տեղեկատվություն ներկայացնողների ծանրաբեռնվածությունը նվազեցնելու գործում նպաստելու համար: Վարչական ռեգիստրի ներդրման համար պահանջվող ֆինանսական միջոցները հիմնականում ուղղվելու են հանրապետության բոլոր համայնքների վարչական ռեգիստրի վարման համար համակարգչային տեխնիկայի և ծրագրերի ձեռքբերմանը,

հաշվետվական ձևերի տպագրմանը, գործողումներին: Մեր կողմից մշակված նախահաշվի տվյալներով վիճակագրական վարչական ռեգիստրի համակարգի ներդրման համար առաջին տարում պահանջվում է 31.8 մլն դրամ (աղյուսակ 3.2.1):

Աղյուսակ 3.2.1

**ՀՀ գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի
ներդրման համար պահանջվող ծախսերի նախահաշիվը⁴⁹**

N	Միջոցառումները	Չափի միավորը	Քանակը	Ամիսները	Միավորի գինը, դրամ	Ընդամենը գումարը, հազ. դրամ
1	2	3	4	5	6	7
1	Հանրապետության բոլոր համայնքների վարչական ռեգիստրի վարման համար համայնքային պատասխանատուների (անասնաբույժների) գործունեության ապահովում	հաստիք	999	12	-	-
2	Ռեգիստրի վարման համար տարածաշրջանային համակարգողների գործունեության և հավելավճարի ապահովում	հաստիք	28	12	20000	6720.0
3	Եկամտային հարկի վճար	հաստիք	28	12	6490	2180.6
4	Ռեգիստրի վարման բնագավառում տարածաշրջանային համակարգողների, որոնց վրա դրված է մարզային համակարգողի պարտականությունները գործունեության և հավելավճարի ապահովում	հաստիք	10	12	30000	3600.0
5	Եկամտային հարկի վճար	հաստիք	10	12	9735	1168.2
6	ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության փորձագիտական խմբի աշխատավարձի ապահովում	հաստիք	2	12	95000	2280.0
7	Եկամտային հարկի վճար	հաստիք	2	12	30700	736.8

⁴⁹ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության տվյալներով

աղյուսակ 3.2.1-ի շարունակությունը						
1	2	3	4	5	6	7
8	Հաշվետվական ձևերի, դրանց լրացման հրահանգների, նյութերի տպագրում, ընդամենը, այդ թվում՝					4562.0
	- հաշվետվական ձևերի տպագրում - գրանցամատյանների տպագրում - հաշվետվական ձևերի լրացման հրահանգների տպագրում	հատ հատ հատ	230000 1850 1200		10 1200 35	2300.0 2220.0 42.0
9	Վարչական ռեգիստրի վարման վերաբերյալ իրազեկման աշխատանքների իրականացում					1000.0
10	Ուսուցման կազմակերպում	մարդ	999		15000	14985.0
11	Համակարգչային հավաքածուի ձեռքբերում	հատ	12		460000	5520.0
12	Համակարգչային ծրագրի ձեռքբերում	հատ	12		250000	3000.0
13	Սկաների ձեռք բերում	հատ	11		50000	550.0
14	Համակարգչային տեխնիկայի սպասարկում	հատ	12		25000	300.0
15	Էլեկտրոնային շտեմարանի համար նախատեսված սերվեր	հատ	1		650000	650.0
16	Սերվերի կարգավորման մասնագիտական ծառայություն	հատ	1	2	75000	150.0
17	Գործուղումներ	մարդ/օր	400 (40/10)		9000	3600.0
19	Չնախատեսված միջոցառումների համար ծախսեր					2550.0
	Ընդամենը	x	x			53552.6

Փորձենք որոշակի պարզաբանումներ տալ առանձին ծախսերի հաշվարկմանը: Այսպես, հաշվետվական ձևերի տպագրում՝ հանրապետությունում գործում են շուրջ 190 հազ. խոշոր եղջերավոր անասուններ տնօրինող գյուղացիական (ընտանեկան) տնտեսություններ, աջակցության ծրագրերով շահառուների թիվը և վերամշակող ոլորտի հաշվառվող սուբյեկտների թիվը գնահատվում է շուրջ 40.0 հազ., ընդամենը 230 հազ.: 1 հաշվետվական ձևի արժեքը 10 դրամ, ընդամենը պահանջվում է 2300 հազ. դրամ (230 հազ.*10 դրամ), գրանցամատյանների տպագրում՝ հաշվառման ենթակա համայնքները կազմում են 915: Յուրաքանչյուր

համայնքի համար նախատեսվում է 2 գրանցամատյանի տպագրում, շուրջ 1850 գրանցամատյան: Մեկ գրանցամատյանի գինը գնահատվում է 1200 դրամ, ընդամենը 2220.0 հազ. դրամ (1850×1200), հաշվետվական ձևերի լրացման հրահանգների տպագրում՝ նախատեսվում է տպագրել 1200 հրահանգ (յուրաքանչյուր համայնքային պատասխանատուին, տարածաշրջանային և մարզային պատասխանատուներին, աշխատանքային խմբի անդամներին մեկ օրինակ 1040 հատ և 160 հատ ավել), պահանջվում է 42.0 հազ. դրամ (1200×35 դրամ), ուսուցման կազմակերպում՝ ուսուցումը կազմակերպվելու է խմբային եղանակով ՀՀ մարզերում: Մեկ ուսուցանվողի համար պահանջվող ծախսը կազմում է 15.0 հազ. դրամ, որից առանձին ծախսեր՝

ա. գիշերավարձ- 5 հազ. դրամ $\times$ 1 օր,

բ. օրապահիկ - 2 օր $\times$ 3 հազ. դրամ,

գ. տրանսպորտային ծախսեր- 20 հազ. դրամ,

դ. ուսուցման գործընթացի կազմակերպում-2 հազ. դրամ:

Գործուղման ծախսերի հաշվարկ: Գործուղումներ նախատեսվում է տարածաշրջանային, մարզային պատասխանատուների և փորձագիտական խմբի անդամների համար: Տարվա ընթացքում նախատեսվում է յուրաքանչյուրի համար 10 օր գործուղում: 1 մարդ/օրվա համար ծախսը կազմում է 9 հազ. դրամ, այդ թվում՝ գիշերավարձ - 5000 դրամ, օրապահիկ-3000 դրամ, տրանսպորտային ծախսեր-1000 դրամ:

Չնախատեսված միջոցառումների համար ծախսեր: Այդ բնույթի ծախսերը նախատեսված են հետևյալ աշխատանքների համար՝ անհրաժեշտությունից ելնելով կրկնակի հաշվառման իրականացում, լրացուցիչ գործուղումներ, հաշվետվական ձևերի տպագրում և ուսուցում, համակարգչային ծրագրի փոփոխություն, մասնագետների հրավիրում և այլն:

Վիճակագրական վարչական ռեգիստրի համակարգի ներդրումից կարելի է ակնկալ հետևյալ արդյունքները.

1. ագրարային ոլորտում համակարգված քաղաքականության իրականացման, ծրագրերի, հայեցակարգերի, առաջարկությունների մշակման համար կձևավորվի տեղեկատվական հիմք՝ հանրապետության համայնքների, գյուղատնտեսությունում

տնտեսավարողների, համայնքների, տարածաշրջանների, մարզերի և հանրապետության կտրվածքով,

2. կստեղծվեն հանրապետության բոլոր համայնքների համար՝ գյուղատնտեսական կենդանիների՝ ըստ սեռահասակային խմբերի, ցուցանիշների հավաքագրմամբ և համակարգչային մշակմամբ տեղեկատվական բազաներ (շտեմարաններ), ըստ տնտեսավարող սուբյեկտների (շահառուների) կստեղծվեն տեղեկատվական բազաներ գյուղատնտեսությունում իրականացված ծրագրերի ընթացքի և արդյունքների վերաբերյալ,
3. կստեղծվեն տեղեկատվական բազաներ գյուղատնտեսական մթերքներ վերամշակող ընկերությունների կողմից մթերումների ծավալների, կնքված պայմանագրերի թվի և ծավալների վերաբերյալ,
4. գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի տվյալներն ելակետ կհանդիսանան ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության համար ագրարային հատվածի տարբեր ոլորտներում ուսումնասիրությունների իրականացման համար,
5. պետական վիճակագրական աշխատանքների տարեկան ծրագրին համապատասխան՝ կապահովվի Հայաստանի Հանրապետության ազգային վիճակագրական ծառայություն համապատասխան ցուցանիշներ ներկայացնելը,
6. վարչական ռեգիստրի տվյալներն ելակետ կհանդիսանան նաև գյուղատնտեսության ոլորտում խորհրդատվության, համայնքների գյուղատնտեսական և համայնքային ծրագրերի ուղղվածության ընտրության համար,
7. վարչական ռեգիստրի տվյալները հիմք կհանդիսանան մոնիթորինգի անցկացման ընթացքում գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվող բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության գնահատման համար:

Այսպիսով, գյուղատնտեսական վիճակագրական ռեգիստրի ստեղծումը և վարումը կարևոր պայմաններ է ստեղծում ոլորտի վերաբերյալ տեղեկատվության լիարժեքության ապահովման և հավաստիության մակարդակի բարձրացման համար, իսկ վերջինս առաջնահերթ նախապայման է գյուղատնտեսության պետական աջակցության ծրագրերի որակի և բյուջետային ծախսումների արդյունավետության բարձրացման համար:

3.3. Արդյունքներին ուղղված բյուջետավորումն որպես գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության բարձրացման ուղի

Տնտեսության ագրարային հատվածի բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացումը բյուջետային պլանավորման և ագրարային քաղաքականության կարևոր գերակայություններից է: Պետությունը պատասխանատվություն է կրում ոչ միայն հարկատուների միջոցները նպատակային օգտագործելու, այլև սոցիալ-տնտեսական առումով հիմնավորված գյուղատնտեսության աջակցության ծրագրերի իրականացման համար: Այս պահանջներն առավել ևս հրատապ են համեմատաբար սուղ բյուջետային միջոցների և գյուղատնտեսության աջակցության հարաճուն պահանջների առկայության պայմաններում: Միանգամայն տրամաբանական է, որ բյուջետային ծախսերի արդյունքը պետք է լինի չափելի, հավաստի և հանրության առաջնային կարիքների բավարարմանը նպատակաուղղված: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ներկայումս իրականացվող բյուջետային ծախսերը ոչ միշտ են բավարարում վերոհիշյալ պահանջներին և հիմնավորվում են ոչ այնքան տնտեսական արդյունավետության, որքան, հիմնախնդիրները կարկատելու և քաղաքականության սկզբունքներով և, սուբյեկտիվ շահերով: Վերջիս մասին 2012թ. սեպտեմբերի 15-ին կառավարությունում անցկացրած խորհրդակցության ժամանակ բարձրաձայնեց նաև ՀՀ նախագահ Ս. Սարգսյանը⁵⁰:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ, արդյունավետությունը և հարաբերական հասկացություն է և արտահայտվում է որևէ միջոցառման համար կատարվող ծախսերի և ստացվող արդյունքի քանակական ու որակական ցուցանիշներով: Հանրային ֆինանսների պարագայում <<արդյունավետություն>> հասկացությունն ունի որոշակի առանձնահատկություն: Այս դեպքում հանրությանը բյուջետային ծառայությունների տրամադրումը ուղղակիորեն գնահատվում է սոցիալական արդյունքով և սոսկ անուղղակի տնտեսական արդյունավետությամբ: Նման մոտեցումը հատկապես բնութագրական է՝ բնակչության սոցիալական ապահովության, առողջապահության, կրթության, մշակույթի, պաշտպանության, բնապահպանության և այլ ոլորտների բյուջետային ծախսերին: Այս

⁵⁰<http://armlur.am/33134/>

տրամաբանությունից որոշակիորեն շեղվում է տնտեսության իրական ոլորտի զարգացմանն ուղղորդված բյուջետային ծախսերի արդյունավետության հաշվարկման մեթոդաբանությունը: Ահավասիկ, այստեղ ևս կարևորվում է սոցիալական հիմնախնդիրը, բայց վերջինս պետք է լուծվի պետական աջակցության ծրագրերի շնորհիվ ոլորտի ֆինանսատնտեսական ցուցանիշների բարելավման, ուստի բյուջետային ծախսերի տնտեսական արդյունավետության միջոցով: Այս մոտեցումը առավելապես կարևորվում է գյուղատնտեսության պետական աջակցության ոլորտում, քանի որ իրականացվող ծրագրերի գերակշռող մասն ուղղակիորեն նպատակաուղղված են գյուղատնտեսական արտադրանք արտադրողների արտադրաֆինանսական գործունեության բարելավմանը:

Այդուհանդերձ, պետք է նկատել, որ «<< բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքը⁵¹ հստակ պատկերացում չի տալիս բյուջետային ծախսերի արդյունավետության մասին: Իսկ օրենքի 25 հոդվածի 4-րդ կետում ընդամենը նշվում է, որ «Պետական բյուջեի կատարման տարեկան հաշվետվության վերաբերյալ Ազգային ժողովի վերահսկիչ պալատի եզրակացությունը բովանդակում է՝

ա) պետական բյուջեի կատարման տարեկան հաշվետվությամբ արտացոլված թվերի արժանահավատության գնահատականը.

բ) հաշվետու բյուջետային տարվա <<<< պետական բյուջեի մասին>> ՀՀ օրենքով սահմանված պահանջների կատարման գնահատականը⁵²:

Իսկ յուրաքանչյուր տարվա բյուջեի մասին օրենքը սահմանափակվում է բյուջեի եկամտային, ծախսային և պակասուրդային մասի սահմանումով, բյուջետային ծախսերի գործառնական և տնտեսագիտական դասակարգումով: Ինչ վերաբերում է բյուջետային ուղերձին, ապա վերջինս համեմատաբար ավելի մանրամասն անդրադառնում է հարկաբյուջետային քաղաքականության հիմնական ուղղություններին և հարկաբյուջետային ցուցանիշների կանխատեսմանը: Նշված բոլոր իրավական ակտերում որևէ կոնկրետ պահանջ չի ներկայացվում բյուջետային ծախսերի արդյունավետության գնահատմանը և բացի ՀՆԱ-ի ու մի շարք այլ մակրոտնտեսական ցուցանիշների կանխատեսումից, որևէ այլ արդյունքային ցուցանիշ

⁵¹ «<<< բյուջետային համակարգի մասին>> ՀՀ օրենք, ՀՕ-137, 21 հուլիսի 1997թ.

⁵² <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1503&lang=arm>

չի ներկայացվում⁵³: Այս պնդումն առավել ակնառու է երևում բյուջետային ուղերձի գյուղատնտեսությանը վերաբերող մասից: Այստեղ խիստ ընդհանուր գծերով նախատեսվում է. պետության և տնտեսավարող սուբյեկտների միջև իրավահարաբերությունների ներդաշնակեցում և այդ նպատակով համապատասխան իրավական դաշտի կատարելագործում.

- տեղական արտադրողների շահերի պաշտպանության քաղաքականության իրականացման միջոցով տնտեսավարող սուբյեկտների համար նպաստավոր տնտեսական պայմանների ստեղծում և մրցունակության բարձրացում,
- գյուղատնտեսության տնտեսավարման ձևերի զարգացում, մասնավորապես կոոպերացիայի խթանում,
- գյուղատնտեսության տեխնիկական հագեցվածության բարձրացում և մատչելի մեխանիզմներով տեխնիկայի նորացում,
- գիտակրթական, տեղեկատվական ու խորհրդատվական համակարգի կարողությունների ուժեղացում, համակարգի բարելավման մեխանիզմների մշակում,
- ագրարային արտադրական գործընթացներում արդիական մեթոդների և տեխնոլոգիաների ներդրմանն աջակցություն,
- գյուղատնտեսության ոլորտում ապահովագրական համակարգի աստիճանական ներդրման համար նախադրյալների ստեղծում,
- սննդամթերքի անվտանգության միջազգային չափանիշների ներդրում,
- գյուղատնտեսությունում հաշվառման համակարգի բարելավում, մասնավորապես գյուղատնտեսական համատարած հաշվառման ծրագրի իրականացում:

<<Որպես ագրոպարենային համակարգի զարգացման 2014թ. քաղաքականության գլխավոր նպատակ շարունակվել է պահպանվել երկրի պարենային ապահովության մակարդակի բարձրացումը: Դրա հետ մեկտեղ, հետևողական աշխատանքներ կիրականացվեն գյուղատնտեսության վարկավորման բնագավառում առկա խոչընդոտների վերացման, մասնավորապես, առավել անբարենպաստ պայմաններում տնտեսավարող սուբյեկտների վարկային տոկոսադրույքի սուբսիդավորման, օրենսդրական հիմքերի բարելավման և նպատակային ծրագրերի համաֆինանսավորման միջոցով ագրարային

⁵³ <http://www.minfin.am/index.php?cat=9&lang=1>

ուղորտում տարբեր տնտեսվարման ձևերի զարգացման ուղղությամբ, ինչը նպաստավոր պայմաններ կստեղծի գյուղատնտեսական տեխնիկայի և արտադրության այլ միջոցների արդյունավետ օգտագործման, գյուղատնտեսական մթերքների իրացման, մասնավոր հատվածի նախաձեռնողական կարողությունների ավելացման բնագավառում ծագած հիմնախնդիրների լուծման և տնտեսվարողների գործունեության արդյունավետության բարձրացման համար»⁵⁴: Իսկ կանխատեսումների բաժնում նշվում է. «Հաշվի առնելով ընթացիկ տարվա զարգացումները, ինչպես նաև հաշվարկման բարձր բազան՝ գնահատվում է, որ տարեվերջին գյուղատնտեսության իրական աճը կլինի շուրջ 4.7%, որը հիմնականում կապահովվի բուսաբուծության հաշվին: 2014 թվականին ճյուղի աճը կկազմի 5 տոկոս, որի համար հիմք կհանդիսանան ճյուղի զարգացմանն ուղղված պետական կարգավորման քաղաքականությունը և նախորդ տարիներին դրսևորած զարգացման միտումները»⁵⁵:

Ինչպես տեսնում ենք բյուջետային ծախսերի արդյունավետության մասին այստեղ որևէ ակնարկ չկա: Մինչդեռ միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ բյուջետային գործընթացը նպատակաուղղվում է բյուջետային ծախսերի արդյունավետության շեշտադրմանը և զարգանում Արդյունքներին ուղորդված բյուջետավորման (ԱՌԻԲ) համակարգի ներդրման ուղիով⁵⁶:

Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետությունը բնութագրվում է արդյունքային ցուցանիշների համակարգով, որոնցից առավել կարևոր են միավոր տարածությունից ստացվող զուտ եկամուտը և եկամտաբերության մակարդակը: Այդուհանդերձ, դեռևս գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության արդյունավետությունը գնահատող միասնական ընդհանրական ցուցանիշ գոյություն չունի: Այս նկատառումով, առաջարկում ենք տնտեսական արդյունավետությունը գնահատել ընդհանուր ինտեգրալ ցուցանիշի հիման վրա մշակաբույսերի աստիճանակարգման միջոցով: Այդ նպատակով կարելի է ընտրել տվյալ արտադրական կամ տարածքային միավորի հիմնական մշակաբույսերի համար մեկից ավելի համադրելի ցուցանիշներ և կատարել դրանց աստիճանակարգում՝ նախ յուրաքանչյուր ցուցանիշի, իսկ հետո՝ ընդ-

⁵⁴ <http://www.minfin.am/index.php?cat=9&lang=1>

⁵⁵ Նույն տեղում

⁵⁶ Заболотнева, Л. К вопросу об эффективности и результативности бюджетных расходов / Л. Заболотнева, Е. Захарченко // Бюджет и финансы. – 2009. – № 2. – С. 2-6

հանրացված ցուցանիշի համար: Աստիճանակարգումը առաջարկվում է կատարել հետևյալ մեթոդաբանությամբ. Ցուցանիշի ամենափոքր արժեքը գնահատել 100 միավոր և աճողական կարգով հաշվարկել մյուս մշակաբույսերի բալերը: Այնուհետև՝ յուրաքանչյուր մշակաբույսի համար ընտրված ցուցանիշների բալերի հանրագումարով կատարվել է վերջնական աստիճանակարգում: Տվյալ դեպքում նպատակահարմար ենք գտել արդյունավետության գնահատման համար ընտրել երկու ցուցանիշ. այն է՝ մեկ հեկտարի հաշվով համախառն արտադրանքի և զուտ եկամտի արժեքները և ըստ այդմ կատարել մշակաբույսերի աստիճանակարգում: Կախված հետազոտության նպատակից կարելի է ցուցանիշները փոփոխել կամ ավելացնել: Օրինակ, աշխատուժի անբավարարության, ինչպես նաև ավելցուկային աշխատուժի զբաղվածության ապահովման հիմնախնդիրների դեպքում, կարելի է ընտրել նաև մեկ հեկտարի հաշվով աշխատանքային ծախսումների ցուցանիշը, իսկ ոռոգման ջրի խնայողության հիմնախնդրի դեպքում՝ մեկ հեկտարի հաշվով ոռոգման ջրի պահանջը և այլն: Տվյալ դեպքում մեր նպատակն է առավել նպատակային ու արդյունավետ դարձնել գյուղատնտեսության պետական աջակցության կամ բյուջետային ծախսերի համակարգը և հասնել արտադրողների եկամուտների ավելացման ու գյուղական աղքատության նվազեցման: Խնդրի այս դրվածքի պարագայում ընտրված ցուցանիշները միանգամայն համարժեք են և բյուջետային աջակցությունը առավել նպատակահարմար է ուղղորդել առավել բարձր վարկանիշ ունեցող մշակաբույսերի արտադրության ավելացմանը (աղյուսակ 3.3.1):

Կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ դիցուկ ՀՀ Տավուշի մարզում առավել բարձր արդյունավետություն են ապահովում պտղատու և բանջար-բոստանային մշակաբույսերը: Մինչդեռ ներկայումս իրականացվող բուսաբուծության սուբսիդավորման գումարների զգալի մասն ուղղորդվում է հացահատիկային մշակաբույսերին, որի մշակությունից մեկ հեկտարի հաշվով ստացվող համախառն արտադրանքի և զուտ եկամտի ցուցանիշը ամենափոքրն է:

Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի աստիճանակարգը ըստ տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշների (Տավուշի մարզի օրինակով, 2010-2013թթ. միջին)⁵⁷

Մշակա- բույսը	Ըստ տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշների գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բալային գնահատումը							
	Համախառն արտադրանքը 1 հա-ից			Զուտ եկամուտը 1 հա-ից			Ընդհա- նուր բալերը	Զբաղե- ցրած տեղը
	տեղը	հազ. դրամ	բալ	տեղը	հազ. դրամ	բալ		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Տանձ	2	2 232.0	533.2	1	1 890.8	1 268.1	1 801.3	1
Գլուխ սոխ	1	3 054.0	729.6	2	1 351.0	906.1	1 635.7	2
Վարունգ	4	2 179.4	520.6	3	1 269.6	851.5	1 372.1	3
Դեղձ	5	1 900.0	453.9	4	1 242.0	833.0	1 286.9	4
Կաղամբ	3	2 205.1	526.8	5	860.1	576.8	1 103.6	5
Լոբի (հատիկ)	9	1 336.0	319.2	6	856.0	574.1	893.3	6
Լոլիկ	7	1 596.3	381.3	7	686.5	460.4	841.8	7
Խաղող	8	1 505.0	359.5	8	660.4	442.9	802.5	8
Կարտո- ֆիլ	6	1 846.5	441.1	9	335.5	225.	666.1	9
Եգիպտա ցորեն	10	860.4	205.5	10	286.3	192.0	397.6	10
Աշնանա ցանցորե ն	11	418.6	100.0	11	149.1	100.0	200.0	11

Երկար տարիների կտրվածքով գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության արդյունավետության գնահատման ինտեգրալ ցուցանիշ առաջարկվում է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով⁵⁸:

$$I_n = \sqrt[n]{R_1 * k_1 + R_2 * k_2 + \dots + R_n * k_n} \quad (3.3.1)$$

⁵⁷ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից, տ.գ.դ., պրոֆեսոր Ս. Ս. Ավետիսյանի աջակցությամբ, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության Տավուշի ԳԱՄԿ-ի տվյալների հիման վրա

⁵⁸ Заболотнева, Л. К вопросу об эффективности и результативности бюджетных расходов / Л. Заболотнева, Е. Захарченко // Бюджет и финансы. – 2009. – № 2. – с. 2-6

որտեղ՝ **In**-ն՝ ո-րդ տարում տնտեսական արդյունավետության ինտեգրալային ցուցանիշն է,

Rn-ը՝ 1 հա մշակաբույսերի ցանքատարածությունից կամ բազմամյա տնկարկներից եկամտի հաշվարկային ցուցանիշն է,

kn-ը՝ գործակից է, որը որոշում է ո-րդ տարում ցուցանիշի նշանակությունը, որի գումարը հավասարվում է միավորի (եթե հետազոտությունը կատարվում է 10 տարվա համար, ապա յուրաքանչյուր գործակցի նշանակությունը հավասար է 0.1-ի):

Գյուղատնտեսության ոլորտի պետական բյուջեի արդյունավետության գնահատման առաջարկվող մոտեցումներից է երկարատև ժամանակահատվածում ոլորտին տրամադրվող բյուջետային միջոցների քանակական ազդեցության գնահատումը տնտեսության, մասնավորապես գյուղատնտեսության ոլորտի արդյունքային ցուցանիշների վրա, դրանց ցանկին կարող է դասվել երկրի համախառն ներքին արդյունքը բնակչության մեկ շնչի հաշվով, գյուղական բնակավայրերում բնակչության մեկ շնչի հաշվով եկամուտների մակարդակը, գյուղական համայնքներում մեկ շնչի հաշվով գյուղատնտեսական մթերքների իրացումից և գյուղական բնակավայրերում վարձու աշխատանքից ստացվող եկամուտը, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքը ևայլն:

Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության գնահատման համար առաջարկվում է էկոնոմետրիկ մոդելի կիրառումը⁵⁹:

Բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության գնահատման առումով կարևոր ենք համարել գնահատել ՀՀ պետական բյուջեից գյուղատնտեսության ոլորտին հատկացվող (ներառում է գյուղատնտեսության, ջրային տնտեսության և անտառային տնտեսության հատկացումները) ներդրումների քանակական ազդեցությունը գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի վրա:

Որպես գործոնային ցուցանիշ հանդես է գալիս գյուղատնտեսության ոլորտին ՀՀ պետական բյուջեից հատկացված միջոցների ծախսը (X), իսկ որպես արդյունքային՝

⁵⁹ <http://apel.ieml.ru/storage/files/Number%2031/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>

հանդես է գալիս գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը (Y) (եւակետային տվյալները ներկայացված են 3.3.2 աղյուսակում):

Աղյուսակ 3.3.2

**ՀՀ պետական բյուջեից գյուղատնտեսության ոլորտի վրա կատարվող
ծախսերի արդյունավետության գնահատման եւակետային տվյալներ⁶⁰**

Տարիները	Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքը ընթացիկ գներով (հազ. դրամ, Y)	ՀՀ պետական բյուջեից գյուղատնտեսության ոլորտին վրա կատարված ծախսերը (հազ. դրամ, X)
2006	555900000.0	19713217.5
2007	633900000.0	25079834.2
2008	628100000.0	24482526.6
2009	552100000.0	36112207.4
2010	636700000.0	40036601.1
2011	795000000.0	42382063.1
2012	841500000.0	21896922.9
2013	919100000.0	21935985.7
2014	993500000.0	23774834.2

Գծային ռեգրեսիայի հավասարման պարամետրերի հաշվարկի և դրա համարժեքության գնահատման համար օգտագործվել է <<Կորելացիոն վերլուծությունների փաթեթը>> և MS Excel-ի ստատիստիկական ֆունկցիան:

Հետազոտվող խումբ ցուցանիշների քանակական ազդեցությունը գնահատելու, ինչպես նաև այդ ազդեցությունը նկարագրող հնարավոր մոդելի ստացման համար նպատակահարմար ենք գտել կառուցել միագործոն (գծային) ռեգրեսիոն մոդելը $Y = a_0 + a_1 X$: Ռեգրեսիոն վերլուծության տվյալները ներկայացված է 3.3.3 աղյուսակում:

⁶⁰ Հիմք է ընդունվել՝ ՀՀ մարզերը թվերով 2003-2007, վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2008, էջ 36-40, ՀՀ Երևան քաղաքը և մարզերը թվերով 2009-2013, վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2014, էջ 39-443, ՀՀ 2006-2014թթ. պետական բյուջեի մասին ՀՀ օրենքները, համապատասխան մարմինների՝ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության, ՀՀ ջրային տնտեսության պետական կոմիտեի տվյալները

ՀՀ-ում գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումների և գյուղատնտեսության համախառն արդյունքի ազդեցությունը բնութագրող ռեգրեսիոն վերլուծության ցուցանիշները

Ցուցանիշները	Գործակիցները	P-ի նշանակությունը	F-ի ճշգրտությունը
Բազմակի - R	0.220678615		
R -ի քառակուսին	0.048699051		
Նորմավորված R -ի քառակուսին	-0.0872201085		
Ստանդարտ սխալը	169781092.9		
Դիտարկումները	9		
Y -հատումը	846402173.4	0.004416403	0.568254
Փոփոխականը X_1	-4.157245729	0.568284129	

Համաձայն 3.3.3 աղյուսակի տվյալների $a_0 = 846402173.4$, $a_1 = -4.157245725$, հետևաբար $Y = 846402173.4 - 4.157245725 X$:

Ռեգրեսիայի հավասարման a_1 գործակցի տնտեսական էությունը կայանում է նրանում, որ այն ցույց է տալիս X գործոնի (գյուղատնտեսության ոլորտին ՀՀ պետական բյուջեից հատկացված միջոցների) ազդեցությունը Y գործոնի (գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի) վրա: Ռեգրեսիոն կապը վկայում է այն մասին, որ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի վրա մեծապես ազդում են ոչ բյուջետային այլ գործոններ, մասնավորապես բնակլիմայական գործոնները, ռեսուրսների գները, գյուղատնտեսական մթերքների գները:

Կոռելացիայի գործակիցը՝ $R = 0.221$: Այդ վկայում է, այն մասին, որ գործոն և արդյունքային ցուցանիշների միջև կապը չափազանց թույլ է, այսինքն գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի մեծությունը 22.10 %-ով կախված է գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումներով: Դետերմինացիայի գործակիցը R -ի քառակուսին=0.049, այդ ցույց է տալիս, որ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքի փոփոխության 4.9 %-ը պայմանավորված է գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումների փոփոխությամբ:

F-ի նշանակությունը բնութագրում է Ֆիշերի չափանիշին համապատասխանությունը և հավասարման կառուցման մոտեցման սխալի բացակայությունը կամ առկայությունը: Որքան մոտ է այդ ցուցանիշի նշանակությունը զրոյի, այնքան մեծ է հավասարման կառուցման հավանականությունը: Մեր դեպքում այն կազմում է 0.568 (56.8 %):

P-ի նշանակությունը ցույց է տալիս հաշվարկված γ և χ -ի նշանակության սխալի հավանականությունը: Մեր օրինակում γ -ը համապատասխանում է $P=0.00442$, իսկ χ -ը համապատասխանում է $P=0.568$:

Որքան ցածր է լինում P-ի նշանակությունը, ապա այն ցույց է տալիս ռեգրեսիայի հաշվարկված a_0 և a_1 գործակիցները չեն պարունակում սխալներ, որակյալ է և հավաստի:

Արդյունավետության գնահատումը կամ արտադրկան ներուժի օգտագործումը կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով.

$$E = \frac{Y_{\phi\text{աստ.}}}{Y_{\text{հաշվ.}}} \times 100 \% \quad (3.3.1)$$

որտեղ՝ $Y_{\phi\text{աստ.}}$ -ն՝ արդյունքային ցուցանիշի ելակետային նշանակությունն է,

$Y_{\text{հաշվ.}}$ - ը՝ արդյունքային ցուցանիշի տեսական (հաշվարկային) նշանակությունը, որը հաշվարկվում է մոդելից ելնելով:

Ներկայացնենք գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքը՝ հաշվարկված համապատասխան դուրս բերված ռեգրեսիային, ըստ յուրաքանչյուր ընտրանքի (աղյուսակ 3.3.4):

Աղյուսակ 3.3.4

Արդյունքային ցուցանիշի փաստացի և հաշվարկային ցուցանիշները

Տարիները	Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքը ընթացիկ գներով (հազ. դրամ, $Y_{\phi\text{աստ.}}$)	Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքը ընթացիկ գներով (հազ. դրամ, $Y_{\text{հաշվ.}}$)	E , %
1	2	3	4
2006	555900000.0	763204358.7	72.84
2007	633900000.0	741183425.5	85.53

Աղյուսակ 3.3.4 շարունակությունը			
2008	628100000.0	743634368.3	84.46
2009	552100000.0	695914093.3	79.33
2010	636700000.0	679811059.2	93.66
2011	795000000.0	670186883.5	118.62
2012	841500000.0	754243921.7	111.57
2013	919100000.0	754083634.6	121.88
2014	993500000.0	746538255.1	133.08

Ներկայացված ցուցանիշի ներուժային հնարավորության մասին թույլ է տալիս դատել γ ցուցանիշի աճի ռեզերվների առկայությունը՝ նրա վրա χ ցուցանիշի միաժամանակյա ազդեցության դեպքում: Երբ $E > 100$ %-ից, այդ դեպքում բացակայում է այդ ցուցանիշի աճի ռեզերվները, քանի որ իրականացվում է գյուղատնտեսության ծախսերի արդյունավետ կառավարում, որը հանգեցնում է գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքի ավելացմանը: Հակառակ դեպքում չի կարելի խոսել γ ցուցանիշի աճի ներուժի առկայության մասին, որպես օրինակ, 2006-2010թթ., քանի որ այդ տարիներին ծախսերը անբավարար են եղել գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի աճի համար:

Աշխատանքի շրջանակներում կատարվել են նաև հաշվարկներ որպես արդյունքային հատկանիշ դիտարկելով մեկ շնչի հաշվով համախառն ներքին արդյունքի մեծությունը, գյուղական բնակավայրերում մեկ շնչի հաշվով եկամուտների մակարդակը, գյուղական բնակավայրերում մեկ շնչի հաշվով գյուղատնտեսական մթերքների իրացումից և համայնքում վարձու աշխատանքից ստացվող եկամուտների մակարդակը: Նշված արդյունքային ցուցանիշների դիտարկման դեպքում վերջիններիս վրա գյուղատնտեսության ոլորտում կատարվող բյուջետային ներդրումների ազդեցությունը եղել է չափազանց փոքր: Վերջինս վկայում է գյուղատնտեսության ոլորտում բյուջետային ծրագրերի կատարելագործման, դրանց ուղղությունների և կիրառվող մեխանիզմների վերանայման անհրաժեշտության մասին: Այս ուղղությամբ առաջարկվում է վերանայել բյուջետային ծրագրերի ընտրության մոտեցումները, նպատակ ունենալով այդ ծրագրերի ընտրությունը արդյունքային ցուցանիշներից ելնելով: Այդ առումով առաջարկվում է բյուջետային ծրագրերի բարելավման հետևյալ մոտեցումները:

Նախ, կարևոր է համարվում ներկայումս իրականացվող ռեսուրսների մատչելիությանն ուղղված ծրագրերի (հանքային պարարտանյութերի, դիզելային վառելանյութի) իրականացման թափանցիկության ապահովումը, մատակարարման գործընթացում կոռուպցիոն ռիսկերի բացառման և ռեսուրսների երաշխավորված որակի ապահովման մեխանիզմների մշակումը և կիրառումը:

Կարևոր է համարվում նաև գյուղատնտեսական կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշների բարելավման ծրագրերի կատարելագործումը, այստեղ առանձնակի ուշադրություն դարձնելով ծրագրերի արդյունքային ցուցանիշներին, ուշադրություն դարձնելով նաև անասնապահության ներքին ռեսուրսների վերատադրության ապահովմանը և արհեստական սերմնավորման գործընթացի մեխանիզմների կատարելագործմանը և ծավալների ընդլայնմանը:

Կատարելագործման անհրաժեշտություն ունի նաև գյուղատնտեսական կենդանիների հակահամաճարակային միջոցառումների ծրագիրը, այս առումով կարևորվում է իրականացված միջոցառումների մոնիթորինգի համակարգի կատարելագործումը, անասնաբույժ մասնագետների համալրումը և որակավորման բարձրացումը: Ժամանակն է տնտեսավարողների որոշ խմբերի համար վճարովի ծառայությունների մատուցումը, արդյունքում անասնաբույժների նյութական խրախուսման մեխանիզմների կիրառումը և համակարգի բազայի համալրումը և արդիականացումը:

Գյուղատնտեսության մրցունակության բարձրացման և բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության առումով կարևորվում է վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման ծրագրի ծավալների ընդլայնումը, վարկերի մայր գումարի ավելացումը և վարկավորման ժամկետների երկարացումը, նպատակ ունենալով վերջինս նպատակաուղղել զարգացման ծրագրերի իրականացմանը, արդիական տեխնոլոգիաների ներդրմանը:

Գյուղատնտեսության կայունության ապահովման համար կարևորվում է բյուջետային աջակցության միջոցով գյուղատնտեսությունում ապահովագրական համակարգի ներդրման գործընթացի կազմակերպումը:

Գյուղատնտեսության տեխնիկական հագեցվածության գործընթացի արդյունավետ իրականացումը պահանջում տեխնիկայի մատակարարման լիզինգային մեխանիզմներում կանխավճարի սուբսիդավորման կիրառումը:

Գյուղատնտեսության ռեսուրսային ներուժի արդյունավետ օգտագործման, ոլորտում տնտեսավարողների համար գործունեության հավասար պայմանների ստեղծման համար առաջարկվում է սահմանային և բարձր լեռնային բնակավայրերում, մասնագիտացման նախընտրելի ուղղություններից ելնելով արտադրության սուբսիդավորման բյուջետային ծրագրերի իրականացումը:

Վերը նշված և աշխատանքում առաջադրված բյուջետային ծրագրերի կատարելագործման ուղղությունների կիրառումը կնպաստի ագրարային ոլորտում բյուջետային հատկացվումների տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության բարձրացումը ագրարային ոլորտի, մասնավորապես գյուղատնտեսության զարգացման կարևորագույն նախապայմաններից է: Այդ բնագավառում ծառացած բազմաթիվ խնդիրների լուծումը մեծապես կնպասատի գյուղատնտեսության մրցունակության բարձրացմանը, արտադրության ծավալների ավելացմանը, գյուղացիական տնտեսությունների եկամուտների աճին, գյուղական տարածքների զարգացմանը և, որ կարևոր է երկրի պարենային անվտանգության մակարդակի բարձրացմանը: Նշվածը պահանջում է գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային միջոցների օգտագործման բնագավառում ստեղծված վիճակի համալիր վերլուծության և ծառացած խնդիրների գնահատման արդյունքում մշակել միջոցառումներ ուղղված բյուջետային միջոցներով իրականացվող ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանը:

ՀՀ գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ իրականացված ուսումնասիրությունների արդյունքում հանգել ենք որոշակի եզրակացությունների, որոնք, հիմնականում, հետևյալն են.

1. Ագրարային ոլորտը, մասնավորապես գյուղատնտեսությունն իր առանձնահատկություններով և կարևորությամբ պայմանավորված պահանջում է բյուջետային ֆինանսավորման առանձնահատուկ մոտեցումներ: Այստեղ ամենաէականը պետական բյուջեից ագրարային ոլորտի աջակցության ծրագրերին կատարվող հատկացումն է: Ներկայումս աշխարհի բազմաթիվ երկրներում իրականացվում են այդպիսի ծրագրեր և դրանց անհրաժեշտությունը գրեթե անվիճելի է: Այդուհանդերձ, կարևոր է համարվում այդ աջակցության ուղղությունների, չափերի, ձևերի և իրականացման կառուցակարգերի կիրառման արդյունավետության հիմնավորումը:

2. Տնտեսական զարգացումների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ շուկայական հարաբերություններին անցման ժամանակահատվածում զգալի կախվածություն է եղել գյուղատնտեսության ճյուղի և երկրի ընդհանուր ՀՆԱ-ի իրական աճի միջև, և

ներկայումս էլ ճյուղի զարգացումը մնում է գյուղական բնակավայրերում աղքատության նվազեցման հիմնական գործոններից մեկը: Գյուղատնտեսության ոլորտում ծառացած բազմաթիվ խնդիրներն իրենց բարդությամբ և ընդգրկվածությամբ այնպիսին են, որ դրանց լուծումն առանձին տնտեսավարողների միջոցով գործնականում անհնարին է: Հետևաբար, հաշվի առնելով գյուղատնտեսության կարևորությունը երկրի տնտեսության, գյուղական բնակավայրերում զբաղվածության ապահովման և եկամուտների ձևավորման, գյուղական բնակավայրերի զարգացման, արտաքին ապրանքաշրջանառության հաշվեկշռի բարելավման և, ամենակարևորը, երկրի պարենային անվտանգության ապահովման գործում, անհրաժեշտություն է դառնում ոլորտի համակողմանի պետական աջակցությունը:

3. Հանրապետության կառավարության տնտեսական քաղաքականության առանցքային ուղղություններից է տնտեսական միջոցառումների իրականացումը՝ պետական միջամտությունն ուղղելով ինչպես շուկայի բացերից մեղմմանը, այնպես էլ՝ եկամուտների և այլ ռեսուրսների վերաբաշխմանն ու տնտեսության կայունացմանը: Կառավարության այսպիսի ծավալուն սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության և ամբողջականության ապահովման գրավականը գերակա խնդիրների հստակեցումն ու դրանք միջնաժամկետ (նաև երկարաժամկետ) ռազմավարական ծրագրերի հենքի վրա լուծելն է: Խնդրի համակողմանի լուծման առումով իր ուրույն դերն ունի պետական ծախսերի միջնաժամկետ ծրագրումը:

4. Հանրապետության ագրարային ոլորտում, մասնավորապես գյուղատնտեսությունում իրականացվող բյուջետային ծրագրերն ունեն շուրջ երկու տասնյակ ուղղություններ: Աշխատանքի շրջանակներում այդ ծրագրերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հետևություն անել, որ այդ ծրագրերի հիմնավորվածության, արդյունավետության, կիրառվող մեխանիզմների, թափանցիկության ապահովման, գերատեսչական պատկանելության, կոռուպցիոն ռիսկերի բացառման և այլ առումներով առկա են բազմաթիվ խնդիրներ:

5. Ագրարային ոլորտի առանձնահատկություններով և տարբեր ենթաճյուղերի փոխադարձ կախվածությամբ պայմանավորված այդ ոլորտում բյուջետային հատկացումների արդյունավետության ապահովման նախապայմաններից է իրականացվող

ծրագրերի համար կատարվող ներդրումների որոշակի հարաբերակցության՝ կառուցվածքի պահպանումը: Հակառակ դեպքում ագրարային ոլորտում, պետության աջակցություն և համագործակցություն պահանջվող բնագավառներում, ներդրումների անհամամասնությունը կարող է հանգեցնել ծախսվող ֆինանսական ռեսուրսների փոշիացման և իրականացվող ծրագրերի տնտեսական ցածր արդյունավետության:

7.1. <<Գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորման>> ծրագրի հանելու փոխարեն գումարների կտրուկ ավելացում, նպատակ ունենալով հանրապետությունում գործող արհեստական սերմնավորման և սպասարկման կարողությունների հզորացումը և գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորում իրականացում դրանց ծախսերի առնվազն 50 %-ի սուբսիդավորմամբ: Մասնավոր կարգավիճակում գործող արհեստական սերմնավորման գործառույթ ունեցող կառույցների հետ համագործակցության ընդլայնում,

7.2. <<Գյուղատնտեսական խորհրդատվական ծառայություններ>> ծրագրի համար ներդրումների առնվազն 35-40 %-ով ավելացում, որը կնպատակաուղղվի Գյուղատնտեսության աջակցության մարզային կենտրոնների կողմից խորհրդատվության ծավալների ընդլայնմանը, ինչպես նաև շրջանառության հարկի վճարման հետևանքով կենտրոնների գործունեության շրջանակի կրճատման գործընթացի կանխմանը,

7.3. Ընդլայնել <<Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին>> ծրագրի ներդրումները՝ դրա միջոցները նպատակաուղղել նաև գարու, եգիպտացորենի սերմերով ապահովվածության մակարդակի բարձրացմանը, ինչպես նաև սերմնաբուծությանը, կարևոր է նաև կերային մշակաբույսերի սերմապահովվածության և սերմնաբուծության միջոցառումների իրականացումը: Անհրաժեշտ է համարվում նաև բարձր լեռնային և սահմանամերձ գոտում վարելահողերի նպատակային օգտագործման մակարդակի բարձրացման, ինչպես նաև հողի մշակության համար հասցեական աջակցությունը,

7.4. Շարունակել <<Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման>> ծրագիրը: Կարևոր է համարվում վարկավորման ժամկետների և տրամադրվող վարկերի գումարի ավելացումը, որը կնպատակաուղղվի ագրոտեխնիկայի և տեխնոլոգիաների արդիական փորձի ներդրմանը, արտադրության

արդյունավետությա բարձրացմանն ու գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների կարողությունների հզորացմանը,

7.5. Համապատասխան ծրագրերը հիմք ունենալով ՀՀ պետական բյուջեով նախատեսել համարժեք միջոցներ <<Գյուղատնտեսական հողատեսքերի պահպանում, բարելավում և ինժեներական կառույցների վերականգնում>> ծրագրի համար: Հակառակ դեպքում հույժ կարևորությունից ելնելով, ՀՀ կառավարության պահուստային ֆոնդից որոշակի փոքր միջոցների հատկացումը, դրանց օգտագործումը դարձնում է ոչ արդյունավետ,

7.6. Գյուղատնտեսականն կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշների վերականգնման կարևորությունից ելնելով անհրաժեշտ է տոհմային անասնաբուծության զարգացման համար ՀՀ պետական բյուջեից միջոցների հատկացումը,

7.7. Գյուղատնտեսության մեջ օգտագործվող հիմնական ռեսուրսների, մասնավորապես հանքային պարարտանյութերի, այնպես էլ դիզելային վառելանյութի մատչելի գներով գյուղատնտեսության մեջ տնտեսավարողներին մատակարարման համար ՀՀ պետական բյուջեում շարունակական միջոցների նախատեսումը,

7.8. Հիմնավորված է համարվում ՀՀ պետական բյուջեում տնտեսավարման ձևերի զարգացման, մասնավորապես հանրապետության գյուղական համայնքներում գյուղատնտեսական կոոպերացիայի խթանման ծրագրերի իրականացման համար միջոցների նախատեսումը,

7.9. Գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի վարման համար ՀՀ պետական բյուջեից միջոցների հատկացումը,

7.10. Հեռանկարային է գյուղացիական տնտեսությունների հողերի միավորման ծրագրերի մշակումը և այդ ուղղությամբ ՀՀ պետական բյուջեից միջոցների հատկացումը,

7.11. Խաղողի և պտղի և հատապտղի այգիների գույքագրման ծրագրերի իրականացման համար ՀՀ պետական բյուջեից միջոցների հատկացումը,

7.12. Կարևոր է համարվում նաև ագրաապահովագրության համար բյուջետային միջոցների նախատեսումը, որը հիմնականում կուղղվի ապահովագրավճարների սուբսիդավորմանը:

8. Ագրարային ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված անհրաժեշտություն է գյուղատնտեսության գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների կիրառումը: Գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցման կիրառման նպատակով անհրաժեշտ է համարվում գյուղատնտեսության ոլորտի պետական կառավարման հանրապետական մարմնի համակարգում գործող հիմնադրամին ՀՀ պետական բյուջեով նախատեսված միջոցների հատկացում հատուկ հաշվին, որը պետք է ծախսվի արտակարգ իրավիճակներում՝ անհետաձգելի միջոցառումների իրականացման համար: Տարվա ընթացքում միջոցները չծախսվելու դեպքում այն վերադարձվում է ՀՀ պետական բյուջե: Սկզբնական փուլում այդ գումարը կարելի է ընդունել գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 1.0 %-ի չափով, որը կկազմի 950.0-1000.0 մլն դրամ: Հիմնադրամին պետք է հնարավորություն տրվի այդ գումարը որպես ցպահանջ ավանդ դնել բանկում և ստացված դեպոզիտային տոկոսները նույնպես ուղղել արտակարգ իրավիճակների կանխման և հետևանքների մեղմմանը: Աշխատանքում սահմանվել է այն միջոցառումների շրջանակը, որի համար պետք է օգտագործել արտակարգ իրավիճակների կանխարգելման համար նախատեսված ֆինանսական ռեսուրսները:

9. Գյուղատնտեսության ոլորտին բնական աղետներից պատճառված վնասների հետևանքների մեղմման ուղղված բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության համար չափազանց կարևորվում է այդ աղետներից պատճառված տնտեսական վնասի գնահատումը: Խնդրի կարևորություններից ելնելով, կատարված ուսումնասիրությունները հիմք ունենալով, աշխատանքում առաջարկվել է բնական աղետներից գյուղատնտեսությանն պատճառած տնտեսական վնասի գնահատման մեթոդական մոտեցումներ:

10. Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության ագրարային հատվածում իրականացվող քաղաքականության հասցեականության և արդյունավետության բարձրացման, հատկապես գյուղատնտեսական ներուժի օգտագործման մակարդակի գնահատման, արտադրության ծավալների և պարենային հաշվեկշռի ծրագրավորման, անասնաբուժական և բույսերի պաշտպանության միջոցառումների կազմակերպման, պետության, դոնոր կազմակերպությունների աջակցությամբ իրականացվող ծրագրերի

ու դրանց արդյունքների մոնիթորինգի անցկացման, ինչպես նաև բազմաբնույթ այլ գործառույթների առումով անհրաժեշտ է առանձին տնտեսավարող սուբյեկտների, համայնքների, տարածաշրջանների, մարզերի և ազգային մակարդակով արտադրության գործոնների և արդյունքների վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների անընդհատ նորացվող բազայի (շտեմարանի) ստեղծումը: Նշվածը հաշվի առնելով աշխատանքում առաջադրվել է գյուղատնտեսական վարչական ռեգիստրի ծրագրի իրականացման մեխանիզմները, դրա ներդրման համար պահանջվող ռեսուրսները:

11. Աշխատանքի շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում առաջադրվել բյուջետային միջոցների ծախսերի արդյունավետության գնահատման մեթոդական մոտեցումներ, մասնավորապես կատարված հաշվարկներով հիմնավորվել է գյուղատնտեսական մշակաբույսերի աստիճանակարգի ըստ տնտեսական արդյունավետության ցուցանիշների գնահատման մեթոդի և երկար տարիների կտրվածքով գյուղատնտեսական մշակաբույսերի մշակության արդյունավետության գնահատման ինտեգրալ ցուցանիշի կիրառման հիմնավորվածությունը և նպատակահարմարությունը:

12. Գյուղատնտեսության ոլորտի պետական բյուջեի արդյունավետության գնահատման առաջարկվող մոտեցումներից է երկարատև ժամանակահատվածում ոլորտին տրամադրվող բյուջետային միջոցների քանակակն ազդեցության գնահատումը տնտեսության, մասնավորապես գյուղատնտեսության ոլորտի արդյունքային ցուցանիշների վրա, դրանց ցանկին կարող է դասվել երկրի համախառն ներքին արդյունքը բնակչության մեկ շնչի հաշվով, գյուղական բնակավայրերում բնակչության մեկ շնչի հաշվով եկամուտների մակարդակը, գյուղական համայնքներում մեկ շնչի հաշվով գյուղատնտեսական մթերքների իրացումից և գյուղական բնակավայրերում վարձու աշխատանքից ստացվող եկամուտ, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքը և այլն: Գյուղատնտեսական արտադրության արդյունավետության գնահատման համար առաջարկվում է էկոնոմետրիկ մոդելի կիրառումը:

13. Բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության գնահատման առումով կոնկրետ հաշվարկներով գնահատվել է ՀՀ պետական բյուջեից գյուղատնտեսության ոլորտին հատկացվող ներդրումների քանակական ազդեցությունը գյուղատնտեսության

համախառն արտադրանքի վրա: Գծային ռեգրեսիայի հավասարման պարամետրերի հաշվարկի և դրա համարժեքության գնահատման համար օգտագործվել է <<Կոռելացիոն վերլուծությունների փաթեթը>> և MS Excel ստատիստիկական ֆունկցիան: Հաշվարկների համաձայն գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումների և գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի միջև կապը ուղիղ և թույլ է, կոռելացիայի գործակիցը կազմել է 0.221: Կատարված հաշվարկները ցույց են տալիս, որ գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքի փոփոխության միայն 4.9 %-ն է պայմանավորված է գյուղատնտեսության բյուջետային հատկացումների փոփոխությամբ: Տվյալ և այլ հաշվարկները վկայում է գյուղատնտեսության ոլորտում բյուջետային ծրագրերի կատարելագործման, դրանց ուղղությունների և կիրառվող մեխանիզմների վերանայման անհրաժեշտության մասին:

14. Աշխատանքում կատարված հաշվարկների արդյունքներից ելնելով առաջարկվել է բյուջետային ծրագրերի բարելավման հետևյալ մոտեցումները՝

14.1. Ռեսուրսների մատչելիությանն ուղղված ծրագրերի (հանքային պարարտանյութերի, դիզելային վառելանյութի) իրականացման թափանցիկության ապահովում, մատակարարման գործընթացում կոռուպցիոն ռիսկերի բացառման և ռեսուրսների երաշխավորված որակի ապահովման մեխանիզմների մշակման և կիրառում,

14.2. Գյուղատնտեսական կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշների բարելավման ծրագրերի կատարելագործում, այստեղ առանձնակի ուշադրություն դարձնելով ծրագրերի արդյունքային ցուցանիշներին, ուշադրություն դարձնելով նաև անասնապահության ներքին ռեսուրսների վերարտադրության ապահովմանը և արհեստական սերմնավորման գործընթացի մեխանիզմների կատարելագործմանը և ծավալների ընդլայնմանը,

14.3. Գյուղատնտեսական կենդանիների հակահամաճարակային միջոցառումների ծրագրի կատարելագործում: Այս առումով կարևորվում է իրականացված միջոցառումների մոնիթորինգի համակարգի բարելավումը, անասնաբույժ մասնագետների համալրումը (յուրաքանչյուր համայնքին մեկ անասնաբույժի ապահովում) և որակավորման բարձրացումը: Տնտեսավարողների որոշ խմբերի

համար վճարովի ծառայությունների մատուցում, արդյունքում անասնաբույժների նյութական խրախուսման մեխանիզմների կիրառում, համակարգի բազայի համալրում և արդիականացումը,

14.4. Գյուղատնտեսության մրցունակության բարձրացման և բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության առումով կարևորվում է վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման ծրագրի ծավալների ընդլայնումը, վարկերի մայր գումարի ավելացումը (մինչև 11 մլն դրամ) և վարկավորման ժամկետների երկարացումը (մինչև 7 տարի), նպատակ ունենալով վերջինս նպատակաուղղել զարգացման ծրագրերի իրականացմանը, արդիական տեխնոլոգիաների ներդրմանը,

14.5. Գյուղատնտեսության կայունության ապահովման համար կարևորվում է բյուջետային աջակցության միջոցով գյուղատնտեսությունում ապահովագրական համակարգի ներդրման գործընթացի կազմակերպումը: Հակառակ դեպքում գյուղատնտեսության ոլորտի առանձնահատկություններից և բարձր ռիսկայնությունից ելնելով համակարգի ներդրումը իրատեսական չի համարվում,

14.6. Գյուղատնտեսության տեխնիկական հագեցվածության գործընթացի արդյունավետ իրականացումը պահանջում է տեխնիկայի մատակարարման լիզինգային մեխանիզմներում կանխավճարի սուբսիդավորման կիրառումը: Ներկայումս գործող տեխնիկայի համալրման լիզինգային ծրագրերը մատչելի չեն գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների համար, հետևաբար դրանց վճարունակ պահանջարկը շատ փոքր է:

14.7. Գյուղատնտեսության ռեսուրսային ներուժի արդյունավետ օգտագործման, ոլորտում տնտեսավարողների համար գործունեության հավասար պայմանների ստեղծման համար առաջարկվում է սահմանային և բարձր լեռնային բնակավայրերում, մասնագիտացման նախընտրելի ուղղություններից ելնելով արտադրության սուբսիդավորման բյուջետային ծրագրերի իրականացումը:

15. Գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների շրջանում գյուղատնտեսության ոլորտի բյուջետային ծրագրերի անհրաժեշտության և արդյունավետության վերաբերյալ ՀՀ Արարատի, Գեղարքունիքի և Շիրակի մարզերի 210 գյուղացիական տնտեսություններում հարցումները և դիտարկումները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ շահառուները համեմատաբար մեծ կարևորություն են տալիս և արդյունավետ են

գնահատում «Գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստում» և «Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորում» ծրագրերին: Ընդհանուր առմամբ ուսումնասիրվող բոլոր մարզերում հարցվողների կողմից գյուղատնտեսության աջակցության բյուջետային ծրագրերի կարևորությունը գնահատվել է 53.8-56.1, իսկ արդյունավետությունը՝ 36.1-39.6 տոկոսի շրջանակներում: Այս ցուցանիշները բավականին ցածր են և նման գնահատականները պահանջում են հիմնովին վերանայել ծրագրերի իրականացման կառուցակարգերը:

16. Դիտարկելով ՀՀ պետական բյուջեի միջոցով իրականացվող նոր ծրագրերը, որոնք են՝ գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորումը այլ մեխանիզմներով, գյուղատնտեսական տեխնիկայի ֆինանսական վարձակալության՝ լիզինգի պետական աջակցության ծրագիրը, կաթիլային ոռոգման համակարգերի ներդրման ծրագիրը, գյուղատնտեսական հումքի մթերումների նպատակով ագրովերամշակման ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման ծրագիրը, գյուղատնտեսությունում հակա-կարկտային ցանցերի ներդրման ծրագիրը, ապահովագրական համակարգի ներդրման ծրագիրը, սերմնաբուծության զարգացման ուղղված ծրագրերը դրանց համար առաջադրվել է իրականացման ռիսկերի մեղմման և արդյունավետության բարձրացման մոտեցումներ, մասնավորապես՝ անհրաժեշտ է համարվում գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների հետ նախապատրաստական աշխատանքների իրականացումը, նախնական հայտերի ընդունումը, դրանց ուսումնասիրումը, հիմնավորված լինելու դեպքում շահառուներին համապատասխան խորհրդատվության մատուցումը, մասնագիտացված կառույցների, ֆինանսական կառույցների և ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության հետ համապատասխան հուշագրի ստորագրումը, արդյունքում աշխատանքների հստակ տարանջատումը, ծրագրի ընթացքում պարբերաբար մոնիթորինգի իրականացում, խնդիրների բացահայտումը և դրանց լուծման համապատասխան քայլերի ձեռնարկումը:

Նշված և աշխատանքում առաջադրված այլ առաջարկությունների կիրառումը կարող է նպաստել ագրարային ոլորտում բյուջետային հատկացվումների տնտեսական արդյունավետության բարձրացմանը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Պաշտոնական աղբյուրներ

1. Հայաստանի Հանրապետության 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը, .
Եր.: Տիգրան Մեծ, 2016-448 էջ:
2. <<Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին>> ՀՀ օրենք,
ՀՕ-137, 1997թ.
3. <<Հայաստանի Հանրապետության 2014 թվականի պետական բյուջեի մասին>>
ՀՀ օրենք, ՀՕ-119-Ն, 2013թ.
4. <<Հայաստանի Հանրապետության 2015 թվականի պետական բյուջեի մասին>>
ՀՀ օրենք, ՀՕ-192-Ն, 2014թ.,
5. <<Հայաստանի Հանրապետության 2016 թվականի պետական բյուջեի մասին>>
ՀՀ օրենք, ՀՕ-170-Ն, 2015թ.,
6. <<ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին>> ՀՀ օրենք, ՀՕ-69, 1996թ.
7. <<Ազգային ժողովի կանոնակարգ>> ՀՀ օրենք, ՀՕ-308, 2002թ.
8. <<Գնումների մասին>> ՀՀ օրենք, ՀՕ-206-Ն, 2010թ.
9. <<Գանձապետական համակարգի մասին>> ՀՀ օրենք, ՀՕ-211, 2011թ.
10. <<Ֆինանսական համահարթեցման մասին>> ՀՀ օրենք, ՀՕ-262, 1998թ.
11. <<Տեղական ինքնակառավարման մասին>> ՀՀ օրենք, ՀՕ-337, 2002թ.
12. <<Ազգային ժողովի կանոնակարգ>> ՀՀ օրենք, ՀՕ-308, 2002թ.
13. <<Պետական վիճակագրության մասին>> ՀՀ օրենք, ՀՕ-48, 2000թ.
14. ՀՀ 2006-2014թթ. պետական բյուջեի մասին ՀՀ օրենքները
15. ՀՀ կառավարության 2015թ. հուլիսի 8-ի <<ՀՀ 2016-2018թթ. պետական
միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին>> N755-Ն որոշում
16. ՀՀ կառավարության 2016թ. հուլիսի 7-ի <<ՀՀ 2017-2019թթ. պետական
միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին>> N723-Ն որոշում
17. ՀՀ կառավարության 2002թ. սեպտեմբերի 5-ի <<<<<< Հյուղատնտեսության
նախարարության աշխատակազմ>> պետական կառավարչական հիմնարկ ստեղծելու,
ՀՀ հյուղատնտեսության նախարարության կանոնադրությունը և աշխատակազմի
կառուցվածքը հաստատելումասին>> N1516-Ն որոշում

18. ՀՀ վիճակագրության պետական խորհրդի 2002թ. մայիսի 10-ի N109 որոշում
19. ՀՀ կառավարության 2010թ. նոյեմբերի 4-ի ՀՀՀՀ գյուղի և գյուղատնտեսության 2010-2020թթ. կայուն զարգացման ռազմավարությունը և ՀՀ գյուղի և գյուղատնտեսության կայուն զարգացման ռազմավարության միջոցառումները ցանկը հաստատելու մասին>> N1476-Ն որոշում
20. ՀՀ կառավարության 2012 թվականի հունիսի 14-ի ՀՀՀՀ 2013-2105 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին>> N 740-Ն որոշում
21. ՀՀՀՀ հողօգտագործողներին 2013թ. գարնան գյուղատնտեսական աշխատանքների համար մատչելի գներով ազոտական պարարտանյութի ձեռքբերման նպատակով պետական աջակցության ծրագիր>>: Հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2013թ. հունվարի 24-ի N82-Ն որոշմամբ
22. ՀՀՀՀ հողօգտագործողներին 2013թ. աշնան գյուղատնտեսական աշխատանքների համար մատչելի գներով ազոտական պարարտանյութի ձեռքբերման նպատակով պետական աջակցության ծրագիր>>: Հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2013թ. օգոստոսի 22-ի N 906-Ն որոշմամբ
23. ՀՀՀՀ հողօգտագործողներին 2013թ. գարնան գյուղատնտեսական աշխատանքների համար մատչելի գներով դիզելային վառելանյութի ձեռքբերման նպատակով պետական աջակցության ծրագիր>> հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2013թ. հունվարի 24-ի N81-Ն որոշմամբ
24. ՀՀՀՀ հողօգտագործողներին 2013թ. աշնան գյուղատնտեսական աշխատանքների համար մատչելի գներով դիզելային վառելանյութի ձեռքբերման նպատակով պետական աջակցության ծրագիր>> հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2013թ. օգոստոսի 29-ի N935-Ն որոշմամբ
25. ՀՀՀՀ հողօգտագործողներին 2014թ. գյուղատնտեսական աշխատանքների համար մատչելի գներով ազոտական, ֆոսֆորական և կալիումական պարարտանյութերի ձեռքբերման պետական աջակցության ծրագիր>>: Հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2014թ. փետրվարի 6-ի N150-Ն որոշմամբ
26. ՀՀՀՀ հողօգտագործողներին 2014թ. գյուղատնտեսական աշխատանքների համար մատչելի գներով դիզելային վառելանյութի ձեռքբերման նպատակով պետական

աջակցության ծրագիր>>: Հաստատվել է ՀՀ կառավարության 2014թ. փետրվարի 6-ի N 151-Ն որոշմամբ

27. ՀՀ կառավարության 2013թ. փետրվարի 28-ի <<<< կառավարության 2012թ. դեկտեմբերի 20-ի N1616-Ն որոշման մեջ լրացումներ կատարելու, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարությանը գումար հատկացնելու և գնման գործընթացը կազմակերպելու մասին>> N171-Ն որոշում

28. ՀՀ կառավարության 2015 թվականի փետրվարի 5-ի «Հայաստանի Հանրապետության հողօգտագործողներին 2015 թվականի գյուղատնտեսական աշխատանքների համար մատչելի գներով ազոտական, ֆոսֆորական և կալիումական պարարտանյութերի ձեռքբերման նպատակով պետական աջակցության ծրագիրը հաստատելու մասին» N 96-Ն որոշում

Վիճակագրական նյութեր

29. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2013թ. հունվար-դեկտեմբերին, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2014թ.

30. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2014թ. հունվար-դեկտեմբերին, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2015թ., էջ 19

31. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2015թ. հունվար-դեկտեմբերին, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2016թ., էջ 18

32. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016թ. հունվար-դեկտեմբերին, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2017թ., էջ 18

33. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2012ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2013թ.

34. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2015: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2015թ.

35. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2017թ.: ՀՀ ԱՎԾ 2017թ.

36. Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2013թ. հունվար-հունիսին, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2013թ., էջ 9 տվյալները

37. Պարենային ապահովություն և աղքատություն 2013թ. հունվար-սեպտեմբեր: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2013թ., էջ 67-72

38. Պարենային ապահովություն և աղքատություն: 2014թ. հունվար-մարտ: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2014թ. էջ 33

39. Պարենային ապահովություն և աղքատություն 2015թ. հունվար-դեկտեմբեր: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2016թ., էջ 67-75
40. Պարենային ապահովություն և աղքատություն 2017թ. հունվար-սեպտեմբեր: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2017թ., էջ 67-75
41. ՀՀ մարզերը թվերով 2003-2007, վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2008, էջ 36-40,
42. ՀՀ Երևան քաղաքը և մարզերը թվերով 2009-2013, վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան 2014, էջ 39-44

Մասնագիտական գրականություն

43. Ավետիսյան Ս. -Գյուղացիական տնտեսությունների ապրանքայնության մակարդակի բարձրացման մարքեթինգային գործոնները:// <<Գյուղատնտեսական արտադրանքի մարքեթինգը Հայաստանում>> միջազգային գիտաժողով: Երևան, 1996թ., էջ 59-98
44. Ավետիսյան Ս.-Հայաստանի Հանրապետության ագրարային շուկայի ձևավորման հիմնախնդիրները անցումային տնտեսության պայմաններում:/ <<Վահան>>, Երևան, 2002թ., 260 էջ
45. Ավետիսյան Ս., Հայաստանի գյուղատնտեսությունը և ագրովերամշակումը:/ Երևան: <<Լիմուշ>> հրատարակչություն, 2010թ., 237 էջ
46. Ավետիսյան Ս., Ծպնեցյան Հ. -<<Գյուղատնտեսական վարկերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորման անհրաժեշտությունը և սկզբունքները>>:// Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (հանրապետական գիտաժողովի նյութեր).-Երևան: <<Գիտություն>> հրատ., 2008թ., էջ 242-251
47. Բադանյան Լ., Աբգարյան Կ., Սալնազարյան Ա. և ուրիշներ, Ֆինանսներ դրամաշրջանառություն և վարկ:/ Եր., Զանգակ-97, 2007թ., 664 էջ
48. Դավթյան Գ., Մարգարյան Լ., Աբգարյան Վ. և ուրիշներ, Գյուղատնտեսական արտադրության կազմակերպումը:/ Երևան, ՀԳԱ, 2004, 338 էջ
49. Բայադյան Ա.Հ. Ֆինանսավիճակագրական բացատրական բառարան:/-Երևան.: Լիմուշ, 2008թ., էջ 254

50. Ծպնեցյան Հ.Ս. <<Հայաստանի Հանրապետության ագրարային ոլորտի արտադրական ենթակառուցվածքների ձևավորման հիմնախնդիրներն անցումային տնտեսության պայմաններում>>:/ Երևան: Հեղինակային հրապարակություն, 2005թ., 266 էջ
51. Հակոբյան Լ., Շափաղաթյան Ն. -<<Ագրարային աշխատանքի շուկան և զբաղվածության բարձրացման հիմնախնդիրները Հայաստանի գյուղական բնակավայրերում>>:/ Երևան-1999թ., 144 էջ
52. Ղազարյան Ս., Ղազարյան Է.-<<Տնտեսական քաղաքականությունը և գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման հիմնադրույթները>>:// ՏՀԻ, Ժողովածու, գիրք 2, Երևան, 1997, էջ 36-42
53. Հունանյան Լ.Ս., Ավետիսյան Ս.Ս., Ավետիսյան Ա.Ս. Գյուղատնտեսության վիճակագրական ռեգիստրի վարումը որպես ճյուղի բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացման գործիք:// Հյուսիսային համալսարան <<Տնտեսության զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում>> Միջազգային գիտաժողովի նյութեր 13-14 հունիսի Երևան 2014թ.
54. Հունանյան Լ.Ս., Ավետիսյան Ս.Ս., Ավետիսյան Ա.Ս. Պետական աջակցությամբ գյուղատնտեսության ապահովագրության միջազգային փորձի կիրառման հնարավորությունները Հայաստանում:// Հյուսիսային համալսարան <<Տնտեսության զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում>> Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, 4-5-ը դեկտեմբերի, Երևան 2014թ.
55. Հունանյան Լ.Ս. Արդյունքներին ուղղված բյուջետավորումը որպես ագրարային հատվածի պետական աջակցության արդյունավետության բարձրացման կարևոր ուղի:// <<Ֆինանսներ և էկոնոմիկա>> ամսագիր, Երևան 2015 #1-2 (173-174), էջ 108-111:
56. Հունանյան Լ.Ս. Գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության և բնական աղետների պատճառած վնասների գնահատման մեթոդաբանությունը: // Հյուսիսային համալսարան <<Տնտեսության զարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ անկախության 25-րդ ամյակի շեմին>> Միջբուհական գիտաժողովի նյութեր, 15 հունիս 2016թ.

57. Հունանյան Լ.Ս Գյուղատնտեսության առանձնահատկություններով պայմանավորված գնումների գործընթացում այլընտրանքային մոտեցումների կիրառման անհրաժեշտությունը:// <<Այլընտրանք>> գիտական հանդես, հունվար-մարտ 2017#1, էջ 148-153
58. Հունանյան Լ.Ս ՀՀ գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետության և բնական աղետների պատճառած վնասների գնահատման մեթոդաբանության բարելավումը:// <<Ֆինանսներ և էկոնոմիկա>> ամսագիր, Երևան 2017 #3-4 (19-200), էջ 61-63:
59. Հունանյան Լ.Ս ՀՀ պետական բյուջեի միջոցով գյուղատնտեսության ոլորտում նախատեսվող նոր ծրագրերը, դրանց իրականացման ռիսկերը և հաղթահարման հնարավորությունները:// <<Ֆինանսներ և էկոնոմիկա>> ամսագիր, Երևան 2017 #7-8 (203-204), էջ 98-101:
60. Հունանյան Լ.Ս ՀՀ գյուղատնտեսության բյուջետային ծրագրերի արդյունավետությունը շահառուների գնահատմամբ:// <<Ֆինանսներ և էկոնոմիկա>> ամսագիր, Երևան 2017 #7-8 (203-204), էջ 102-104:
61. Ղազարյան Ս.-ՀՀ գյուղատնտեսության հիմնական ճյուղերի զարգացման միտումները:// Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (Գիտաժողովի նյութեր). Երևան, <<Էդիթ Պրինտ>>, 2007, էջ 263-268
62. Ղազարյան Ս., Սահակյան Կ. <<Նոր պահանջներ մարկեթինգային գործունեությանը ՀՀ ագրոպարենային համակարգում>>:// Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (Գիտաժողովի նյութեր). Երևան: <<Էդիթ Պրինտ>>, 2007. էջ 268-272
63. Ղազարյան Ս., Ղազարյան Է., Փաշինյան Ա.- <<Գյուղացիական տնտեսությունների հեռանկարային զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում>>:// Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (հանրապետական գիտաժողովի նյութեր).-Երևան, <<Գիտություն>> հրատ., 2008, էջ 206-211

60. Ղազարյան Ս., Մամիկոնյան Հ., Գևորգյան Վ. -<<<< գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման նպատակահարմար ուղիները>>:// Սոցիալ-տնտեսական զարացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (հանրապետական գիտաժողովի նյութեր).-Երևան: <<Գիտություն>> հրատ., 2008, էջ 211-219
61. Ղազարյան Ս. Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ազդեցության մեղմման միջոցառումները ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում:// Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (հանրապետական գիտաժողովի նյութեր).-Երևան: <<Գիտություն>> հրատ., 2010թ. էջ 307-313
62. Ղազարյան Է., Ծպենցյան Հ. Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական մեծածախ շուկայի ձևավորման հիմնախնդիրները:// Սոցիալ տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (հանրապետական գիտաժողովի նյութեր), գիրք 2, ՀՀ ԳԱԱ <<Գիտություն>> հրատ., 2011, էջ 223-229
63. Մուրադյան Ս. Ֆինանսական իրավունք:/ - Եր.: Ասողիկ, 2003, 285 էջ
64. Միքայելյան Մ.- <<Տնտեսական մրցակցության և մենաշնորհների պետական կարգավորման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում>>:/ Երևան, Նահապետ, 2005թ. 253 էջ
65. Ոսկանյան Ա.Ե. - <<<< գյուղատնտեսության կայուն զարգացման ռազմավարություն>>, (ազգային փորձագետների խմբի ղեկավար, մասնագիտական խմբագիր):/ Երևան, 2002թ., 158 էջ
66. Զանջուղազյան Ա.Ս. Բյուջեների կատարման գործընթացը Հայաստանի Հանրապետությունում <<Տնտեսագետ>> հրատ., Երևան 2007թ., 133 էջ
67. Զավադյան Հ.Ս. Գյուղատնտեսական կոոպերացման հիմնական դրույթները, 100 և մեկ հարց ու պատասխան:/ Ուսումնական ձեռնարկ: ՀՊԱՀ, 2011, 97 էջ
68. <<Տնտեսագիտության տեսություն (ուսումնական ձեռնարկ)>>:/ Ձեռնարկի պատասխանատու խմբագիր տ. գ. դոկտոր, պրոֆեսոր Գ.Ե. Կիրակոսյան, <<Տնտեսագետ հրատարակություն>> Երևան, 2000, 488 էջ

69. Ուոուդյան Վ., Ավետիսյան Ս. Գյուղատնտեսական կոոպերատիվներ:/ Երևան: Ասոդիկ, 2011թ. 84 էջ
70. Վարդանյան Վ.Ա. Ֆինանսների ընդհանուր տեսություն, ֆինանսներ, ձեռնարկությունների ֆինանսներ, ձեռնարկությունների տնտեսագիտություն./ - Եր.: Եգեա, 2005թ. 464 էջ
71. Аграрная политика /А.П. Зинченко, В.И. Назаренко, В.В. Шайкин и др.; Под. Ред. А.П. Зинченко.-М.: КолосС, 2004., 304 с.
72. Аграрная экономика: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп./ под ред. М.Н. Малыша. Издательство “Лань”, 2002, 688 с.
73. Заболотнева Л. К вопросу об эффективности и результативности бюджетных расходов / Л. Заболотнева, Е. Захарченко // Бюджет и финансы. – 2009. – № 2. – с. 2-6
74. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков. Курс лекций./ М.: Ассоциация авторов и издателей. ТАНДЕМ: Издательство ЭКМОС, 1998, 448 с.
75. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента./ М., Дело, 1992, с. 38-39
76. Петраневой Г.А. Экономика и управление в сельском хозяйстве./ М.: Издательский центр “Академия”, 2003. 352 с.
77. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь./ М.: ИНФРА-М, 1997, с. 349
78. Ричард Л. Колз, Джозеф Н. Ул. -Маркетинг сельскохозяйственной продукции./ М., “Колос” 2000, 512 с.
79. Сельскохозяйственные рынки / В.В. Шайкин, Р.Г. Ахметов, Н.Я. Коваленко и др.- М.: Колос, 2001. – 264 с.
80. Серова Е.В. -Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей./ - М.: ГУ ВШЭ, 1999, 480 с.
81. Успех Китая в агростраховании основан на правильной стратегии субсидирования
82. Совершенствование статистики в целях обеспечения продовольственной безопасности и устойчивого развития сельского хозяйства и сельских районов.// ФАО, Двадцать третья сессия, Рим, 21-25 мая 2012 г.
83. Управление агропромышленным комплексом: Учебное пособие/ Серия “Экономика и управление” Под. ред. В.В. Кузнецова.-Москва: ИКЦ “МарТ”; Ростов н/Д: Издательский центр “МарТ”, 2003, 416 с.
84. Цпнецян Г.С. -Развитие малого и среднего предпринимательства как один из важнейших компонентов дальнейшего совершенствования инфраструктуры аграрного сектора Республики Армения.// Известия аграрной науки. Тбилиси, 2005, том 3, N 1 стр. 141-144

85. Экономика и управление в сельском хозяйстве./ Под редакцией Г.А. Петраневой.-М.: Издательский центр “Академия”, 2003, 299 с.
86. Экономика сельского хозяйства: учеб. пособие/под ред. проф. Н.А. Папова.-М.: Магистр: ИНФРА-М, 2010. 398 с.
87. Экономика сельского хозяйства: Учебник для студентов высших учебных заведений/Н.Я. Коваленко, Ю.И. Агрибоев, Н.А. Серова и др.-М.: ЮРКНИГА, 2004. 384 с.
88. Subsidised agricultural insurance in Turkey; Bulent Bora, General Manager of TARSIM. Turkey / 54 / 2010, p. 12-17

Ինտերնետային կայքեր

89. <http://www.minagro.am>
90. <http://www.agroinsurance.com/ru/practice/?pid=11473#sthash.xTK1WqeQ.dpuf>
91. <http://www.kanat.co.il/templates/kanat/images/KANAT2012.pdf>
92. <http://www.armstat.am/file/doc/99486043.pdf>
93. [http:// www.armlur.am/33134/](http://www.armlur.am/33134/)
94. [http:// www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1503&lang=arm](http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1503&lang=arm)
95. <http://www.minfin.am/index.php?cat=9&lang=1>
96. <http://www.fao.org/docrep/meeting/025/md309R.pdf>
97. [http:// www.prodmagazin.ru/2014/03/13/](http://www.prodmagazin.ru/2014/03/13/)
98. <http://apel.ieml.ru/storage/files/Number%2031/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

**ՀՀ գյուղատնտեսությունում 2009-2015թթ. ՀՀ պետական բյուջեի հաշվին իրականացվող հիմնական ծրագրերի
ցանկը և ներդրումների ծավալը⁶¹**

Ծրագրի անվանումը	2009		2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	մլն դրամ	%	մլն դրամ	%	մլն դրամ	%	մլն դրամ	%	մլն դրամ	%	մլն դրամ	%	մլն դրամ	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Սերմերի որակի ստուգման ու պետական սորտափորձարկման միջոցառումների իրականացում	36.09	0.46	46.26	0.97	51.14	0.85	51.14	0.62	51.9	0.78	57.84	0.52	58.93	0.52
Գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորում	6.33	0.08	6.26	0.13	0	0.00	5.72	0.07	5.1	0.08	4.49	0.04	4.49	0.04
Բույսերի պաշտպանության միջոցառումներ	169.85	2.17	68.62	1.44	99.66	1.65	125.11	1.52	96.96	1.46	68.27	0.61	89.2	0.79
Հողերի ագրոքիմիական հետազոտության և բերրիության բարձրացման միջոցառումներ	46.9	0.60	45.12	0.95	48.13	0.80	48.13	0.58	48.67	0.73	62.34	0.56	70.18	0.62
Հիդրոօդերևութաբան ական միջոցառումներ	1.95	0.02	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00

⁶¹ Հիմք է ընդունվել ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության ֆինանսական հաշվետվությունների տվյալները

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Գյուղատնտեսական կենդանիների պատվաստում	1520.45	19.46	991.54	20.87	511.08	8.45	999.96	12.11	1091.75	16.42	1120.74	10.04	1162.21	10.27
ՀՀ կառավարությանն առընթեր ոստիկանության անասնաբուժական կարանտինային սահմանափակումների իրականացում	29.86	0.38	40.15	0.85	0	0.00	40.15	0.49	49.84	0.75	49.83	0.45	0	0.00
Գյուղական խորհրդատվական ծառայություններ	182.81	2.34	293.14	6.17	293.14	4.85	293.14	3.55	297.2	4.47	346.45	3.10	395.76	3.50
Բույսերի կարանտինի և գյուղմշակաբույսերի բուսասանիտարական վիճակի մոնիտորինգի, լաբորատոր փորձաքննությունների հիման վրա կանխարգելիչ և ախտորոշիչ ծառայությունների իրականացում	80.11	1.03	71.7	1.51	85.31	1.41	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Անասնաբուժասանիտարիայի, սննդամթերքի անվտանգության և բուսասանիտարիայի ոլորտում ծառայությունների մատուցում	0	0.00	0	0.00	0	0.00	122.1	1.48	123.48	1.86	128.37	1.15	134.11	1.19

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Գյուղատնտեսական կենդանիների հիվանդությունների լաբորատոր ախտորոշման և կենդանական ծագում ունեցող հումքի և նյութի փորձաքննության միջոցառումների իրականացում	217.4	2.78	185	3.89	28.63	0.47	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին	1577.56	20.19	0	0.00	1370.52	22.66	596.89	7.23	550	8.27	550	4.93	0	0.00
Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորում	0	0.00	0	0.00	0	0.00	578	7.00	634.46	9.54	872.48	7.82	1163.01	10.28
Գյուղատնտեսական հողատեսքերի պահպանում, բարելավում և ինժեներական կառուցվածքների վերականգնում	458.46	5.87	399.78	8.42	61.04	1.01	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Տոհմային երինջների ձեռքբերում	0	0.00	0	0.00	0	0.00	545.89	6.61	0	0.00	0	0.00	799.07	7.06
Ցորենի և գարու սերմնաբուծության զարգացման ծրագիր	75.5573	0.97	76.5	1.61	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Անտառպահպանական ծառայություններ	735	9.41	712.55	15.00	708.7	11.72	708.7	8.58	734.48	11.05	971.82	8.71	1201.23	10.62
Անտառային պետական մոնիտորինգի իրականացում	53.94	0.69	53.97	1.14	53.97	0.89	53.97	0.65	54.51	0.82	54.57	0.49	54.57	0.48
Անտառվերականգնման և անտառչինական աշխատանքներ	458.77	5.87	46.51	0.98	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Սննդամթերքի լաբորատոր փորձաքննություններ	26.71	0.34	4.99	0.11	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին պետական աջակցության տրամադրման համակարգում	24.41	0.31	7.82	0.16	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Հակակարկտային կայանների տեղակայում	0	0.00	417.33	8.79	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
Հացահատիկային կերային մշակաբույսերի արտադրության զարգացում	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	615.9	9.26	0	0.00	0	0.00
Տարածամկետ վճարման պայմանով գյուղացիական տնտեսություններին կենդանիների տրամադրում	331.37	4.24	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Ներդրումներ <<Հանրապետական անասնաբուժական հակահամաճարակային և ախտորոշիչ կենտրոն>> ՊՈԱԿ-ում	46.32	0.59	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և մրցունակության ծրագիրը</u>	0	0.00	0	0.00	84.88	1.40	2449.00	29.66	1676.05	25.21	1746.71	15.65	958.8	8.47
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և մրցունակության երկրորդ ծրագիր, նախապատրաստման դրամաշնորհային ծրագիր համաֆինանսավորում</u>	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	35.95	0.32	88.07	0.78

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և մրցունակության երկրորդ ծրագիր</u>	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	1259.4	11.13
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող սննդի անվտանգության կարողությունների զարգացման դրամաշնորհային ծրագիր</u>	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	17.59	0.16	37.41	0.33
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող գյուղալ էկոլոգիկական հիմնադրամի կողմից տրամադրված համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման մրցունակության դրամաշնորհային ծրագիր</u>	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	18.62	0.17	25.06	0.22

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող Անտառների պետական մոնիթորինգի հզորացման դրամաշնորհային ծրագիրը</u>	230.9	2.95	45.38	0.96	60.12	0.99	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող Թռչնագրիային հակազդելու ճապոնական դրամաշնորհային ծրագիրը</u> <u>համաֆինանսավորում</u>	24	0.31	6.56	0.14	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
<u>Նավթ արդյունահանող երկրների կազմակերպության աջակցությամբ իրականացվող «Շուկայավարման հնարավորություն ֆերմերներին» ծրագիրը</u>	250.8	3.21	893.47	18.81	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
<u>Գյուղատնտեսության</u> <u>գարգացման միջազ-</u> <u>գային հիմնադրամի</u> <u>աջակցությամբ</u> <u>իրականացվող</u> <u>«Շուկայական</u> <u>հնարավորության</u> <u>ֆերմերներին»</u> <u>ծրագիրը</u>	0	0.00	0	0.00	624.76	10.33	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
<u>Գյուղատնտեսության</u> <u>գարգացման</u> <u>միջազգային</u> <u>հիմնադրամի</u> <u>աջակցությամբ</u> <u>իրականացվող</u> <u>«Շուկայական</u> <u>հնարավորության</u> <u>ֆերմերներին»</u> <u>դրամաշնորհային</u> <u>ծրագիր համա-</u> <u>ֆինանսավորում</u>	0	0.00	5.32	0.11	13.31	0.22	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
<u>Գյուղատնտեսության</u> <u>գարգացման</u> <u>միջազգային</u> <u>հիմնադրամի</u> <u>աջակցությամբ</u> <u>իրականացվող</u> <u>«Գյուղական</u> <u>կարողությունների</u> <u>ստեղծում»</u> <u>ծրագիրը</u>	0	0.00	0	0.00	1850.00	30.59	1639.3	19.85	603.41	9.07	1396.93	12.52	1065.16	9.41

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
<u>Գյուղատնտեսության զարգացման միջազ- գային հիմնադրամի աջակցությամբ իրա- կանացվող «Գյուղա- կան կարողություն- ների ստեղծում» դրամաշնորհային ծրագիր</u>	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	77.4	0.69	12.34	0.11
<u>ՕՊԵԿ զարգացման միջազգային հիմնա- դրամի աջակցու- թյամբ իրականացվող «Գյուղական կարո- ղությունների ստեղծում» ծրագիր</u>	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	3407.43	30.53	2599.95	22.98
<u>Դանիական Թագա- վորության աջակ- ցությամբ իրա- կանացվող «Շուկա- յավարման հնարա- վորություն ֆերմե- րին» դրամա- շնորհային ծրագիր</u>	0	0.00	6.76	0.14	102.9	1.70	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
<u>Դանիական թագա- վորության աջակ- ցությամբ իրակա- նացվող «Գյուղական կարողությունների ստեղծում» դրամա- շնորհային ծրագիր</u>	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	155.2	1.39	98.7	0.87

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող Սննդի անվտանգության կարողությունների զարգացման դրամաշնորհային ծրագիր</u>	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	15.46	0.23	17.59	0.16	37.41	0.33
<u>Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացվող «Շուկայական հնարավորություններն ենթին» ծրագրի գծով համաֆինանսավորում</u>	637.75	8.16	38.64	0.81	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
<u>Տավարաբուծության զարգացման ծրագիր /Ճապոնիայի կառավարության աջակցությամբ իրականացվող «Դրամաշնորհային աջակցություն սակավապահով ֆերմերներին» ծրագրի շրջանակներում/</u>	0	0.00	286.62	6.03	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
<u>Հողերի մեկտրատիվ վիճակի պահպանման և բարելավման միջոցառումներ /Ճապոնիայի կառավարության աջակցությամբ իրականացվող <<Պարենային արտադրության աճ>> ծրագրի շրջանակներում/</u>	262.81	3.36	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող՝ գյուղական ձեռնարկությունների և փոքրածավալ առևտրային գյուղատնտեսության զարգացման ծրագրի գծով համաֆինանսավորում</u>	24.58	0.31	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
<u>Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող՝ թռչնագրիպին հակազդելու ծրագրի համաֆինանսավորման ճապոնական դրամաշնորհային ծրագրի գծով համաֆինանսավորում</u>	27.09	0.35	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00

հավելված 1-ի շարունակությունը														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
<u>Անտառապատման</u> <u>միջոցառումներ</u> <u>/Ճապոնիայի</u> <u>կառավարության</u> <u>աջակցությամբ</u> <u>իրականացվող</u> <u><<Պարենային</u> <u>արտադրության</u> <u>աճ>> ծրագրի</u> <u>շրջանակներում/</u>	276.43	3.54	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00
ԱՄԲՈՂՋԸ	7814.21	100.00	4749.99	100.00	6047.29	100.00	8257.2	100.00	6649.17	100.00	11160.62	100.00	11315.06	100.00